

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА ВА СИЁСАТШИНОСИИ
БА НОМИ А.БАҲОВАДДИНОВ**

ВБД: 327+323(575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

САЙМАҲМАДОВ ЛУТФУЛЛО НАСРИДИНОВИЧ

**ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР НИЗОМИ ГЕОПОЛИТИКИИ
ҶАҲОНИ МУОСИР**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи
илмӣ номзади илмҳои сиёсӣ аз рӯйи
ихтисоси 5.6.4. Проблемаҳои сиёсии муносибатҳои
байналмилалӣ, инкишофи глобалӣ ва минтақавӣ

Душанбе – 2026

Диссертатсия дар шуъбаи масоили сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ
Институти фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А.Баҳоваддинови Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон омода гардидааст.

Роҳбари илмӣ:

Муҳаммад Абдурахмон Наврӯз –
доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, узви
вобастаи АМИТ, сарҳодими илмӣ
шуъбаи масъалаҳои сиёсии муносибатҳои
байналмилалӣ Институти фалсафа ва
сиёсатшиносии ба номи А.Баҳоваддинови
АМИТ

Муқарризони расмӣ:

Комилбек Амид Ёрбек – доктори илмҳои
сиёсӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи
давлатии Хоруғ ба номи Моёншо
Назаршоев;

Тошов Ҳочиакбар Муҳидинович –
ассистенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ
МДТ “Донишгоҳи давлатии тиббии
Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино”,

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Ҳимояи диссертатсия «05» сентябри соли 2026, соати «15:00» дар
маҷлиси шурои диссертатсионӣ 6D.KOA-079 назди Институти фалсафа ва
сиёсатшиносии ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон (734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33)
баргузор мегардад.

Бо матни диссертатсия дар Китобхонаи илмӣ ба номи Индира Гандии
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33) ва сомонии расмӣ Институти фалсафа ва
сиёсатшиносии ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ (www.ifppanrt.tj) шинос
шудан мумкин аст.

Автореферат « ____ » _____ соли 2026 фириастода шуд.

Котиби илмӣ

шурои диссертатсионӣ,

номзади илмҳои сиёсӣ

Email: Sanginov1953@mail.ru

Сангинов Н.Н.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлоли давлатияшро дар шароити ниҳоят мураккаби геополитикӣ ба даст овардааст. Зеро дар оғози давраи соҳибистиклолӣ дар кишвар ҷанги шаҳрвандии таҳмиلى сар зад. Ҳарчанд дар бораи сабабҳои воқеъ шудани ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон андешаҳои мухталиф баён гардида бошанд ҳам, таъкид кардан бамаврид аст, ки ин муноқиша натиҷаи бархӯрди манфиатҳои геополитикии субъектҳои сиёсати ҷаҳонӣ буд. Баъди ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ дар низоми геополитикии олам дар як муддати кӯтоҳ вазъи номуайян ҳукмфармо гардид. Аммо дере нагузашта дар низоми муносибатҳои сиёсӣ дар натиҷаи бархӯрди манофеи геополитикии онҳо таҳдиду хатарҳои муосир зухуроти наво пайдо шуд, аз ҷумла ташаккули ёфтани терроризми байналмилалӣ, афзун шудани шумораи созмонҳои экстремистии террористӣ, рушди бемайлони технологияҳои иттилоотӣ, ба амал омадани “инқилобҳои ранга” ва бетартибҳои сиёсӣ ва ғайра. Дар натиҷаи ҷунин вазъ ба амал омадани бӯҳронҳои наво сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ технологӣ ҳосил марҳилаи ҷунунии ташаккули низоми геополитикии олами муосир мебошанд, ки пажӯҳиши мукаммали онҳо мубрам будани мавзуи мазкурро тасдиқ менамоянд.

Мавриди тазаккур аст, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 23 декабри соли 2022 зимни ироаи Паёми солони худ иброз намуда буданд, ки: «Имрӯзо равандҳои геополитикӣ ҳамоно мураккабу печида бокӣ монда, боиси афзоиши муҳолифату низоъҳо, шиддат гирифтани рақобат ва талоши кишварҳо барои тавсеаи нуфуз дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон гардидаанд. Ин ҳолат боиси ба миён омадани таҳдиду хатарҳои бегобакии амниятӣ гардида, дар маҷмӯъ, ба сохтори бунёдии муносибатҳои байналмилалӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Дар ҷунин шароит Тоҷикистон ба хотири таъмин намудани манфиатҳои миллӣ ва ҳифзи арзишҳои анъанавии худ сиёсати хориҷии мутавозин ва санҷидаро идома медиҳад» [35]. Воқеан ҳам дар шароити имрӯза, ки дар он рӯз то рӯз муносибатҳои оштинопазир шиддатнок мегарданд, барои кишвари тоза истиқлол пешбурди сиёсати хориҷӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллию геополитикӣ то ҷое мушкул мегардад. Айни замон, ба инобат гирифтани воқеиятҳои геополитикӣ ва дарёфти роҳи усулҳои наво амалигардонии манфиатҳои миллӣ тақозои замон мебошад. Муҳимияти мавзӯи мазкур ба инобат гирифта онро ба ҷунин далелу масъалаҳо асоснок менамоем:

Якум, ба амал омадани бархӯрди тамаддунҳо, ки он низ як наво бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди кишварҳои дигари минтақаи Осиёи Марказӣ баъди ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ мустақилияти худро ба даст оварда, ҳамчун субъекти комилҳуқуқи ҷаҳони муосир сиёсати хориҷии худро бо назардошти манофеи миллии кишвар ба амал бароварда, дар арсаи байналмилалӣ ҷиҳати

муаррифии миллат ва фарҳанги миллии он талошҳои саривактӣ ва зарурӣ анҷом дода истодааст.

Дуюм, дар ҷаҳони муосир тамоюли афзоиши фаъолияти гурӯҳҳои экстремистӣ ва террористӣ ба назар мерасад. Ин аз он сабаб аст, ки бозигарони гуногуни геополитикӣ ин созмонҳоро барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ моҳирона истифода мекунанд. Маблағгузорӣ, пуштибонӣ ва дастгирии созмонҳои мазкур ҳамчун натиҷаи бурхӯрди манфиатҳои геополитикӣ доништа шуда, барои кишварҳои тозаистиклоли Осиёи Марказӣ мушкилиҳо ва таҳдиду хатарҳои гуногунро эҷод менамоянд.

Сеюм, муборизаи геополитикии субъектҳои нав ва бархӯрди манфиатҳои геополитикии онҳо дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ боиси шиддат гирифтани вазъияти сиёсӣ мегардад. Низомҳои низомӣ дар Украина, нооромии сиёсӣ дар Беларус дар соли 2020 ва нооромии сиёсӣ дар Қазоқистон ва Вилояти мухтори Қарақалпоқистони Ўзбекистон дар соли 2022 ба таври возеҳ нишон медиҳанд, ки ҳамаи ин рӯйдодҳо ва низомҳо таъсири равандаҳои геополитикӣ ба вуҷуд меоянд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли даҳ соли охир як қатор нерӯҳои сиёсӣ ва динии дорои хусусияти экстремистӣ ва террористӣ кӯшиш кардаанд, ки нооромии сиёсиро барангезанд. Гайр аз ин, дар соли 2021 созмони террористии Толибон дар Ҷумҳурии Афғонистон ба қудрат расид, ки таваҷҷӯҳи иловагиро ба масъалаҳои амниятӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва ташаккули "камарбанди амниятӣ" тақозо кард. Қайд кардан бамаврид аст, ки бозигарони гуногуни сиёсати байналмилалӣ метавонанд аз ин вазъият барои тағйир додани вазъи мавҷуда ва пешбурди манфиатҳои худ истифода баранд. Таҳлили омилҳои таърихӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ нишон медиҳад, ки ҷӣ гуна имкониятҳои дохилӣ афзалиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташаккул медиҳанд. Мавқеи ҷуғрофии ҷумҳурӣ дар Осиёи Марказӣ, марзи 1344 километрии он бо Афғонистон ва мавҷудияти пойгоҳи низомии Русия шароитро барои иштироки кишвар дар иттифокҳо, эътилофҳои минтақавии зиддтеррористӣ ва лоиҳаҳои муштарак дар доираи СҶШ фароҳам меорад. Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ векторҳо ва микёси ҳамкорӣ бо кишварҳои шарикро муайян мекунанд. Дар соли 2021, Тоҷикистон афзоиши ММД-ро 7,5% сабт кард, дар ҳоле ки нишондиҳандаҳои ҳамгироии иҷтимоӣ дар шаҳрҳои калон аз соли 2019 то 2021 3,2% афзоиш ёфтанд. Самаранокии ҳукумат мустақиман қобилияти ҷалби сармоягузори мустақими хориҷиро барои татбиқи лоиҳаҳои бузург муайян мекунад. Афзалиятҳои ҷории сармоягузорӣ анҷоми сохтмони Нерӯгоҳи барқии оби Роғун ва навсозии долони нақлиёти Шимол-Ҷанубро дар бар мегиранд. Ин равиш дарки ҷойгоҳи Тоҷикистонро дар ҷаҳон фароҳам меорад. Он имкониятҳои кишвар, мушкилоте, ки он аз ҷаҳони беруна рӯбарӯ мешавад ва тағйироти доимӣ дар он ҷаҳонро ба назар мегирад ва ба муайян кардани сиёсати хориҷии ояндаи давлати мо мусоидат мекунад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Тули ду садсола аст, ки низоми геополитикии ҷаҳон аз ҷониби олимону муҳақиқон ба таври ҷиддӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Вале омӯзиши таҳқиқотҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки марҳила ба марҳила зери таъсири равандҳои геополитикӣ дар низоми муносибатҳои байнидавлатӣ дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал омада, боиси пайдоиши парадигмаҳои нави ин падида мешаванд. Аз ин рӯ, айни замон назарияҳои классикӣ ва нави геополитикаро аз ҳам ҷудо намудан мумкин аст. Бояд иқрор шуд, ки баъди ғурупоши Иттиҳоди Шӯравӣ на танҳо низоми геополитикии дукутба аз байн рафт, низоми ҷаҳонӣ яккутба ба амал наомад, балки шиддатҳои муносибатҳои геополитикӣ боиси ташаккули ҷаҳонӣ бисёркутба гардид. Чунин дигаргуниҳо на танҳо боиси ба вуҷуд омадани таҳдиду хатарҳои муосир гардиданд, балки таваҷҷуҳи олимону муҳақиқонро ба масъалаҳои муосири геополитикӣ бештар намуданд. Дар ҳеҷ яке аз марҳалаҳои таърихӣ олимону таҳқиқотчиён ба мисли замони муосир ба масъалаҳои нави геополитикӣ инқадар таваҷҷуҳи зиёд накардаанд. Дар таҳқиқоти мазкур дар навбати аввал он асарҳое ба инобат гирифта шудаанд, ки ба ташаккул ва тағйирпазирии низоми геополитикии олами муосир бахшида шудаанд. Барои возеҳу равшан намудани дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ асарҳои таҳлилгардидаро ба таври зерин гурӯҳбандӣ намудаем.

Гурӯҳи аввалро асарҳое ташкил медиҳанд, ки ба таҳқиқи низоми геополитикии олам бахшида шудаанд ва мазмуни онҳо назарияҳои классикии геополитикиро ташаккул додаанд. Дар байни онҳо асарҳои М. Дефарж [15], Ф. Ратсел [41], Р. Челлен [56], К. Хаусхофер [52], Х. Маккиндер [28], Н.Ч. Спайкмен [45], Видал де ла Блаш Пол [8], М. Фуко [49], З. Бжежинский [6], Г. Киссенджер [24], С. Хантингтон [51], Н. Хомский [53] ва ҷанге дигарон хеле арзишманд мебошанд. Дар асарҳои илмӣ назариявии олимони Ғарб парадигмаҳои гуногуни таҳлили равандҳои глобалӣ пешниҳод гардида, барои таҳлилу баррасии манзараи геополитикии олам пешбинӣ гардидаанд. Ҳар яке аз олимони номбаргардида назарияи мукаммали геополитикиро ташаккул додаанд, ки на танҳо дар рушди илми геополитика таъсири амиқ расонидаанд, балки равандҳои сиёсии минтақавию глобалиро тағйирпазир намудаанд. Назарияи классикии геополитика дар ташаккули воқеаҳои сиёсии асри XX таъсири амиқ расонидаанд. Аммо равандҳои сиёсии охири асри XX боиси пайдоиши назарияҳои муосири геополитика гардиданд. Бинобар ин, таълимоти геополитикии олимони номбаргардида барои фаҳму дарки равандҳои минтақавию ҷаҳонӣ имрӯза низ хеле аҳамиятнок мебошанд.

Гурӯҳи дуюмро асарҳои илмӣ таҳқиқоти олимони рус ташкил медиҳанд. Дар байни онҳо корҳои илмӣ Л.Н. Гумилёв [13; 14], И.Б. Пономарёва [38], В.С. Колосов [25], А.Г. Дугин [17], В.В. Разуваев [40], Э.А. Поздняков [37], А.С. Панарин [36], К.С. Гаджиев [10], Т.В. Андрианова [2], Б.С. Хореев [54], К.Э. Сорокин [44], Т.А. Михайлов [32], С.Н. Бабуринов [5], А.В. Митрофанов [31], Ю.В. Тихонравов [48], Е.А. Вандам [7], Н.А. Нартов [33] арзиши зиёди назариявӣ методологӣ доранд. Ба ақидаи олимони

мазкур, илмҳои ҷомеашиносии замони муосир ба масъалаҳои таваҷҷӯҳ медиҳанд, ки онҳо бештар ба соҳаи геополитика тааллуқ доранд. Чунин ҳолат аз ҳама зиёдтар дар илмҳои сиёсии хориҷӣ ба назар мерасад. Чи гунае, ки мушоҳида мегардад, шурӯъ аз ибтидои солҳои 1990 масъалаҳои геополитикӣ дар маркази диққати олимони рус қарор мегиранд. Агар дар нимаи аввали ин даҳсола масъалаҳои мазкур дар мақолаҳои илмӣ, маводи конференсияҳо ва асарҳои коллективӣ баррасӣ гардида бошанд, аз соли 1995 сар карда аз ҷониби намоёндагони ҷамъиятҳои академикӣ ва ҷараёнҳои гуногуни идеявӣ сиёсӣ шумораи зиёди монографияҳои илмӣ геополитикӣ дастрас мегарданд. Инчунин дар ин давра вобаста ба масъалаҳои геополитикӣ воситаҳои таълимии мухталиф низ ба нашр расонида мешаванд. Дар солҳои минбаъда бошад як қатор асарҳои геополитикии олимони рус бо таҳрири иловаҳои нав дубора нашр мегарданд. Дар миёни олимони рус идеяҳои геополитикии Л.Н. Гумилев хеле зиёд паҳн гардида, аз ҷониби онҳо асарҳои геополитикии олимони мамлакатҳои дигар низ тарҷума мегарданд.

Гурӯҳи сеюмро асарҳои олимони ватанӣ ташкил медиҳанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як зумра олимони бо китобу мақолаҳои гуногун ин ҳалогии илмиро пурра менамоянд. Аз ҷумла А.Н. Маҳмадов [29], И. Асадуллоев [3], С.С. Ятимов [57], Г.Н. Зокиров [18], П.А. Муҳаммадзода [30], Г.М. Майтдинова [27], Р. Ҳайдаров [50], З.Ш. Саидов [42], М.М. Абдулҳақов [1], З.Д. Ҳукмишоев [55], Ш.Т. Каримов [22; 23], З.М. Курбонова [26] ва дигарон қорҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд.

Албатта, чунин таваҷҷӯҳи олимони ба геополитика бесабаб набуд. Омили асосии ташаккулдиҳандаи андешаҳои геополитикӣ дар фазои пасошуравӣ фурупошии Иттиҳоди Шуравӣ ва бӯҳрони ҷаҳони сотсиалистӣ ба шумор меравад. Воқеан ҳам баъди фурупошии Иттиҳоди Шуравӣ дар арсаи ҷаҳонӣ тағйирёбии тавозуни қувваҳо ба амал меояд, ки барои бартараф намудани паёмадҳои манфии он қабули як қатор қарорҳои сиёсӣ зарур шуморида мешуд. Зарурати ба вуҷуд овардани низоми нави муносибатҳо дар миёни давлатҳои собиқ сотсиалистӣ ва махсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон хатари ба минтақаҳои алоҳида ҷудошавии он олимону муҳаққиқони моро маҷбур менамоянд, ки таҳқиқоти геополитикӣ анҷом диҳанд.

Масъалаҳои геополитика ва ҷуғрофияи сиёсӣ, ки тайи даҳ соли охир мушоҳида мешавад, боиси бештар шудани таҳқиқоти илмӣ ва ҳамзамон мушкул шудани дарки масъалаҳои асосии ин соҳаи дониши сиёсӣ гардид. Ин ҳолат ба табиати мураккаби ҳуди геополитика вобаста аст, ки бо таълимоти назариявӣ як қатор илмҳо: сиёсатшиносӣ, география, иқтисодиёт, фалсафа ва ғайра асос ёфтааст. Яке аз шартҳои ҳатмии рафъи душвориҳои инкишофи назария ва методология дар ҳама гуна илм, аз ҷумла геополитика, ба тартиб даровардани асосҳои концептуалию ташаккул додани истилоҳҳои фанӣ он мебошад. Вобаста ба ин, зарурати эҳё ва густариши дастгоҳи асосии концептуалӣ дар асоси равиши анъанавӣ ҷуғрофӣ ба миён меояд, ки

моҳияти он, чуноне ки дар геополитика татбиқ мешавад, омӯзиши механизми ташаккули шаклҳои сиёсӣ ва ҳудудии фазоӣ мебошад.

Робитаи кор бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи иҷроиши мавзуи илмӣ-таҳқиқотии шуъбаи сиёсатшиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон «Масоили амнияти миллий ва муайян намудани таҳдидҳои нав ба суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон» иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқ муайян кардани хусусиятҳои асосии ташаккули системаи геополитикӣ дар ҷаҳони муосир ва нишон додани нақш ва мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таркиби системаи мазкур аст. Барои амалӣ намудани ин мақсад ва ҳамзамон барои дарёфти роҳи усулҳои мустаҳкам намудани мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низомии геополитикии ҷаҳони муосир иҷрои **вазифаҳои зерин** пеш гузошта шудаанд.

Вазифаҳои таҳқиқ:

– нишон додани хусусиятҳои методологию концептуалии назарияи геополитикӣ ва тавассути методҳои таҳқиқоти муносибатҳои байналмилалӣ муайян кардани унсурҳои таркибии низомии геополитикӣ;

– муайян намудани ҷойгоҳи манфиатҳои геополитикӣ дар низомии муносибатҳои байнидавлатӣ ва нишон додани таъсири он ба раванди ташаккули муносибатҳои байналмилалӣ;

– муайян кардани хусусиятҳои бевоситаи ҷаҳонишавӣ ва нишон додани таъсири он ба ҳамгироии минтақавӣ ва равандҳои геополитикии ҷаҳони имрӯза;

– мавриди пажӯҳиш ва таҳлил қарор додани заминаҳои муҳимтарини устувор гардонидани мавқеи геополитикии Тоҷикистони соҳибистиклол дар низомии нави геополитикии олам;

– баррасии нақш ва мавқеи Тоҷикистон дар равандҳои геополитикии минтақавӣ ва глобалии замони муосир ва нишон додани заминаҳои ташаккули сиёсати хориҷӣ ва имиҷи байналмилалии кишвар дар солҳои соҳибистиклолӣ;

– таҳлилу баррасии дурнамои ҳимояи манофеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мустаҳкам намудани мақоми он дар низомии нави ҷаҳонӣ.

Объекти таҳқиқ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низомии геополитикии ҷаҳони муосир мебошад.

Предмети таҳқиқот – ташаккули низомии геополитикӣ ва мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди нави геополитикии ҷаҳон.

Фарзияи таҳқиқот. Баъди ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ ва аз байн рафтани ҷаҳони дукутба тартиботи ҷаҳонӣ ва низомии геополитикии олам ба кулӣ дигаргун гардиданд. Тағйир ёфтани тавозуни қувваҳо дар низомии

муносибатҳои геополитикӣ, рушди босуръати илму техника ва ба сахнаи сиёсат ворид гардидани субъектҳои нави геополитикӣ, шиддати нав пайдо намудани бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ боиси пайдоиши таҳдиду хатарҳои нав шуданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чунин шароити хассос истиқлол ба даст оварда, бар замми ин ба ҷанги шаҳрвандии таҳмиلى гирифторм шуд. Аз харитаи сиёсӣ нобуд гардидани давлат ва пароканда шудани миллат ба таҳдиди воқеӣ табдил ёфт. Дар натиҷаи чунин муносибатҳои оштинопазир боз як қатор равандҳои дигари геополитикӣ, аз қабилӣ бархӯрди тамаддунҳо, муноқишаҳои ҳарбию мусаллаҳонаи кишварҳои Шарқи наздик, руҳ додани инқилобҳои ранга, тавсеаи созмонҳои экстремистию террористӣ ва бештар гардидани ҳавфу хатарҳои идеологияи радикалӣ ба вучуд омаданд, ки ба суботи сиёсӣ ва амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақиман таъсир мегузоштанд. Дар чунин шароит Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур буд, ки вобаста ба воқеиятҳои геополитикии имрӯза, барои мустаҳкам намудани мавқеи худ дар низоми геополитикии ҷаҳони муосир кӯшиш ба харҷ диҳад. Барои ин дарки талаботи бунёдии кишвар, дарки манфиатҳои геополитикӣ ва дарёфти роҳу усулҳои амалигардонии онҳо зарур доништа мешавад.

Асосҳои назариявии таҳқиқ. Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ дар заминаи методҳои илмии истифодашуда иҷро гардидаанд. Дар раванди таҳқиқ методҳои диалектикӣ, таҳлили системавӣ, муқоисавӣ ва сохторию функционалӣ истифода бурда шудаанд: методи диалектикӣ равиши таҳлил ва дарки раванду ҳодисаҳои мураккаб тавассути омӯзиши зиддиятҳо ва муносибати дохилии онҳо мебошад; тавассути методи системавӣ бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ ва ташаккули низоми нави ҷаҳонӣ унсури таркибии низоми муносибатҳои байналмилалӣ доништа шуда, алоқамандии онҳо ва махсусан таъсири онҳо ба зӯҳуроти дигари сиёсати хориҷии давлат нишон дода шудаанд; таҳлили муқоисавӣ имкон дод, ки раванди ба вуқӯъ омадани низоъҳо ва бархӯрди манфиатҳо ҳамчун қонуниятҳои геополитикӣ нишон дода шавад ва таҳаввулотҳои сохтории он дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ошкор гардад. Инчунин методи муқоисавӣ барои нишон додани умумият ва фарқияти манфиатҳои геополитикии субъектҳои низоми муносибатҳои байналмилалӣ хеле зарур мебошад. Методи сохторию функционалӣ дар геополитика равишест, ки системаҳои сиёсиро ҳамчун сохторҳои мураккаби иборат аз ҷузъҳои (зерсистемаҳои) гуногун, ки ҳар кадоми онҳо вазифаҳои мушаххасро иҷро мекунанд, баррасӣ мекунад.

Навгонии илмии таҳқиқ. Дар қори илмии мазкур вазъи Тоҷикистон дар низоми ҷаҳонии геополитикӣ баррасӣ гардидааст. Дар ин замина таҳдидҳо ва хатарҳои марбут ба муқовимати манфиатҳои геополитикӣ таҳлил карда мешаванд ва роҳу стратегияҳо барои бартараф кардани онҳо пешниҳод мегарданд. Масъалаҳои ҷудогонаи навгонии илмии таҳқиқро ба таври зерин муаррифӣ намудан мумкин аст:

– дар натиҷаи таҳлили дигаргуниҳои назарраси геополитикӣ, ки пас аз пошхӯрии ҷаҳони дуқутба ба амал омаданд, пайдоиши ҷараёнҳои нав дар концепсияҳои геополитикӣ ошкор карда шуд. Ин боиси он шуд, ки олимони муҳаққиқон ба мушкилоти нав дар равандҳои геополитикӣ диққати бештар диҳанд;

– дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ ва таҳлилу баррасии тағйирпазирии равандҳои геополитикии ҷаҳони муосир механизмҳои ташаккули манфиатҳои геополитикии субъектҳои сиёсати ҷаҳонӣ муайян карда шуда, шарту шароити амалишавии онҳо нишон дода шудаанд;

– нишон додани Тоҷикистон дар равандҳои геополитикии минтақавӣ ва глобалии замони муосир, аз ҷумла таҳлилу баррасии равандҳои сиёсии минтақавию байналмилалӣ мавқеи Россия ва Хитой дар ташаккули низоми геополитикии замони муосир нишон дода шуда, муайян гардидааст, ки ҳардуи онҳо ба мустаҳкам намудани мавқеи худ дар Осиёи Марказӣ бештар талош меварзанд, на барои мавқеи ҷаҳонӣ.

– тағйирёбии нақш ва мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми геополитикии олам бо назардошти солҳои душвори ҷанги шаҳрвандӣ ва муқовиматҳои шадиди геополитикии замони муосир нишон дода шудааст;

– дар таҳқиқи илмӣ ба ҳамкории Тоҷикистону Русия дар заминаи равандҳои геополитикии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ таваҷҷуҳ зоҳир гардид. Ҳамчунин аҳаммияти ин ҳамкорӣ барои таҳкими амният дар минтақа ва вазъи геополитикии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифт;

– ташаккули манфиатҳои геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мавқеи онҳо дар низоми нави ҷаҳонӣ баррасӣ гардидааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда

1. Назарияҳои геополитикӣ ҳамчун воситаи таҳқиқи муносибатҳои байналмилалӣ характери муқоисавӣ дорад. Истифодаи иқтидори назарияҳои геополитикӣ сиёсати ҳадафмандонаи давлат ба ҳисоб меравад ва амалӣ шудани ин ҳадаф, пеш аз ҳама, ба омилҳои ҷуғрофӣ ва ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад. Назарияи геополитикии олам дорои методҳо, анъанаҳои таҳқиқотӣ ва баррасиҳои илмӣ худ буда, сиёсати хориҷӣ, хусусиятҳои ҷуғрофии давлат ва шарикони стратегияи онро меомӯзад. Дар мазмуни васеъ бошад, геополитика сиёсати худ ба худ баамалоянда ва ё сиёсати ҳадафмандонаи давлат мебошад, ки зоҳиршавии он бо омилҳои ҷуғрофӣ ва ҳудудӣ алоқаманд аст. Аз ин нуктаи назар, геополитика ҳамчун илм омилҳои ҷуғрофӣ ва ҳудудиро мавриди омӯзиш қарор дода, таъсири онҳоро ба қарорҳои сиёсӣ ва ё ба сиёсати давлатӣ дар маркази диққати худ қарор медиҳад. Инчунин таъсири вазъияти сиёсӣ ба ҳудуди муайян ва назорати он ҳудуд низ дар доираи таҳқиқоти геополитикӣ баррасӣ мегардад.

2. Ҳимояи манфиатҳои геополитикӣ омилҳои меҳварии ташаккули муносибатҳои байналмилалӣ ва барҳӯрди онҳо омилҳои асосии дигаргуншавии фазои сиёсии олам мебошад. Аз як ҷониб, агар барҳӯрди манфиатҳои геополитикӣ боиси тағйирёбии манзараи сиёсии олам гардад, аз ҷониби

дигар, сабаби асосии фаъолгардии субъектҳои нави геополитикӣ мешавад. Қонуниятҳои ташаккули манфиатҳои геополитикӣ зери таъсири категорияҳои асосии геополитика ба амал меоянд. Дар айни замон дар доираи сиёсатшиносӣ се марҳилаи ташаккули талошҳои геополитикӣ мушаххас шудааст, ки онҳо шартҳои асосии пайдоиши манофеи геополитикӣ ҳисобида мешаванд: огоҳӣ аз ниёзҳои асосие, ки дар асоси мақсадҳои геополитикӣ пайдо шудаанд; фаҳму дарки талошҳои геополитикӣ аз ҷониби иштирокчиёни бонуфузи сиёсати ҷаҳонӣ; татбиқи мақсадҳои геополитикӣ.

3. Ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии минтақавӣ ба равандҳои геополитикии ҷаҳони муосир таъсири назаррас мегузорад. Баъзе давлатҳо даъвои абарқудрати ҷаҳонӣ доранд, бинобар ин дар сиёсати хориҷияшон ба ҳамкориҳои байнидавлатии сатҳи минтақавӣ афзалияти бештар медиҳанд. Бахусус Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ду даҳсолаи охир бо суръати хеле баланд рушд карда, ҳамзамон мавқеи худро дар низоми геополитикии олам пайваستا мустаҳкам менамояд. Низоми геополитикии олам, ки баъди ғурупоиши ҷаҳони дукутба пурра дар ихтиёри ИМА ва шарикони стратегии он қарор гирифта буд, тадриҷан рӯ ба таҳаввулот овардааст. Дар ибтидои асри XXI дар харитаи сиёсии ҷаҳон бозингарони нави геополитикӣ, ба монанди Ҳиндустон, Ҷопон, Иттиҳоди Аврупо ва Эрон ба майдон омаданд. Ии боиси нигарониҳои ИМА, Русия ва Чин шудааст. Зеро онҳо ба таври анъанавӣ бозингарони асосии арсаи ҷаҳонӣ ҳисобида мешаванд. Ин кишварҳо барои аз даст надодани нуфузи пештараи хеш бо истифода аз воситаҳои иқтисодӣ, низомӣ ва дипломатии худ дар сиёсати ҷаҳонӣ фаъолнокии бештар нишон дода истодаанд.

4. Устуворшавии мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як кишвари Осиёи Марказӣ дар шароити имрӯзаи геополитикӣ мавқеи аз ҷиҳати стратегӣ муҳимро ишғол мекунад. Аҳаммияти онро омилҳои зиёд, аз ҷумла мавқеи ҷуғрофӣ, сиёсати дохилӣ, захираҳои иқтисодӣ ва муносибатҳои беруна муайян мекунанд. Ин ҷанбаҳо нақши Тоҷикистонро ҳамчун як бозингари муҳим дар сиёсати минтақавӣ ва ҷаҳонӣ нишон медиҳанд. Мавқеи ҷуғрофии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Афғонистон, Хитой, Қирғизистон ва Узбекистон ҳаммарз аст, онро як пайвандгари муҳими кишварҳои Осиёи Марказӣ месозад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли субъектҳои дигари геополитикӣ манфиатҳои геополитикии худро дорад. Дурнамои амалишавии манофеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақоми он дар низоми нави ҷаҳонӣ аз фаъолнокии кишвар вобастагии зиёд дорад. Дарки талаботи бунёдӣ ва бақодории кишвар боиси ташаккули манфиатҳои геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардида, масъалаи амалӣ намудани онҳоро ба миён овардааст. Дар чунин вазъият ба назар гирифтани ду ҷанба муҳим аст: аксари мушкилот ва хатарҳое, ки ҷаҳони муосир бо онҳо рӯ ба рӯ мешавад, аз хатти бархӯрди манфиатҳои геополитикии қудратҳои бузург ба вуҷуд меоянд. Барои пешгирӣ ва рафъи ин таҳдидҳо вазъи геополитикии ҷаҳонро ба назар гирифтани лозим аст. Бархӯрди манофеи геополитикии дигар иштирокчиён бо

манфиатҳои Тоҷикистон низ метавонад боиси мушкилот ва хатарҳои нав гардад. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки дар навбати аввал механизмҳои мувофиқи ҳимояи манфиатҳои геополитикии худро ташаққулодод, дар низоми геополитикии олам тадриҷан мавқеи худро мустаҳкам намояд.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Хулосаҳое, ки дар раванди таҳқиқ ба даст омадаанд, барои пажӯҳиши минбаъдаи низоми геополитикии ҷаҳони муосир ва равандҳои геополитикӣ, махсусан барои таҳқиқи бархӯрди манфиатҳои геополитикии абарқудратҳо дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва пайдоиши таҳдиду хатарҳои аз он вобаста метавонанд ҳамчун сарчашмаи назарӣ истифода карда шаванд. Ғайр аз ин, дар таҳқиқи мазкур ҷанбаҳои назарии ивазшавии парадигмаҳои геополитикӣ аз мавқеи ташаққули манфиатҳои геополитикӣ ва раванди амалишавии онҳо таҳлилу баррасӣ шудаанд. Инчунин хулосаҳои таҳқиқ барои возеҳу равшан намудани хусусиятҳои бевоситаи муборизаҳои геополитикӣ низ хеле муҳим мебошанд. Зеро яке аз омилҳои таъсиррасон дар раванди шаклгирии низоми геополитикии олам ва минбаъд дигаргун шудани он муборизаҳои геополитикии субъектҳои раванди геополитикӣ мебошанд.

Маводи диссертатсия дар раванди таълими фанҳои сиёсатшиносӣ, амнияти миллӣ, амнияти байналхалқӣ, геополитика, сиёсати ҷаҳонӣ инчунин дар таҳияи барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии фанҳои мазкур метавонад истифода шавад. Инчунин, арзиши назарии натиҷаи таҳқиқ бо он асоснок карда мешаванд, ки хулосаҳо ва баррасиҳои муаллиф дар заминаи таҳлили назарияҳои илмӣ ва тағйирпазирии равандҳои геополитикӣ анҷом дода шудаанд, ки дар самти коркарди концептуалии муборизаҳои геополитикӣ, муайян намудани манфиатҳои геополитикии давлат, ташаққули низоми геополитикии олам ва аз ҳама муҳим - барои коркарди механизмҳои тақвияти нақш ва мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми геополитикии ҷаҳон муҳим мебошанд.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ. Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ ба воситаи асосҳои назариявӣ методологии диссертатсия асоснок карда мешавад. Пеш аз ҳама, эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ба воситаи муҳолифат надоштани онҳо бо назарияҳои сиёсии мавҷуда ва мувофиқати методҳои илмӣ истифодашуда бо илми сиёсӣ ифода меёбад. Ҳангоми таҳлили вазъи геополитикии Тоҷикистон, истифодаи равиши ҳамгирошуда, аз ҷумла ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилоот аз сарчашмаҳои гуногун муҳим аст. Асоси таҷрибавӣ ба мо имкон медиҳад, ки таъсири омилҳои гуногунро ба вазъи геополитикӣ объективона арзёбӣ намуда, дар асоси маълумоти воқеӣ хулосаҳо барорем. Онҳоро ба се гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст:

Гурӯҳи якум аз қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ иборат аст, ки аз ҷониби мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудаанд: Конститутсия, қонунҳои конституционӣ ва қонунҳои танзимкунанда,

фаъолияти мақомоти давлатӣ, телевизион ва матбуот, созмонҳои ҷамъиятӣ, концепсияҳои сиёсӣ ва стратегияҳои иқтисодӣ, инчунин созишномаҳои байнихукуматӣ (ИДМ, СААД, СҶШ). Ба ин гурӯҳ изҳороти расмӣ ва хабарҳо низ дохил мешаванд.

Гурӯҳи дуюм аз монографияҳо, китобҳо, гузоришҳои илмӣ, маҷмуаи мақолаҳои илмӣ, рисолаҳо, мақолаҳо дар матбуоти даврии илмӣ ва нашрияҳо дар мавзӯи таҳқиқ ба забонҳои русӣ ва хориҷӣ иборат шудаанд.

Гурӯҳи сеюми манобеъ аз захираҳои интернетӣ иборат аст. Барои дар кор маълумот аз вебсайтҳои президент, ҳукумат, вазорату идораҳои Тоҷикистон, воситаҳои электронии ахбор, хадамоти ахбори хориҷӣ, инчунин созмонҳои байналхалқии ғайридавлатӣ.

Инчунин, дар таҳқиқи мазкур сарчашмаҳои иттилоотии расмӣ истифода шудаанд, ки қисме аз натиҷаҳои таҳқиқот дар заминаи таҳлили онҳо ба даст омадаанд. Инчунин хулосаҳои муаллиф дар заминаи омӯзиши ҷанбаҳои назариявии мавзӯ ва таҳлили равандҳои геополитикии ҷаҳони муосир ба даст омада, натиҷагирӣ шудаанд.

Мубоикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқи диссертатсионии мазкур дар мавзӯи “Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми геополитикии ҷаҳони муосир” бо шиносномаи ихтисоси илмӣ 5.6.4. Масъалаҳои сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ, рушди глобалӣ ва минтақавӣ мувофиқ аст. Дар банди 5-уми шиносномаи ихтисоси мазкур “Геополитика ва омилҳои геополитикии рушди ҷаҳонӣ” барои таҳқиқ пешбинӣ гардидааст.

Саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Коркард ва таҳлилу баррасии маълумоти бадастомада, коркарди муқаррароти назарӣ ва методӣ, пешниҳод намудани тавсияҳои амалӣ аз ҷониби муаллиф мустақилона анҷом дода шудааст. Хулосае, ки дар диссертатсия ба назар мерасанд, натиҷаи таҳқиқоти мустақилонаи муаллиф ба шумор мераванд.

Тасвӣ ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар маҷлиси шӯбаи сиёсатшиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва маҷлиси Шӯрои олимони Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон баррасӣ гардида, ба ҳимоя тавсия дода шудааст. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар мақолаҳои илмӣ муаллиф инъикос ёфтаанд. Вобаста ба мавзӯи диссертатсия муаллиф 6 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр намудааст. Инчунин муаллиф аз натиҷаи таҳқиқ дар мавзӯи «Манфиатҳои геополитикии Тоҷикистони соҳибистиклол ва мақоми он дар низоми нави ҷаҳонӣ» дар конференсияи ҷумҳуриявии «Рушди давлатдорӣи миллии дар замони соҳибистиклолӣ» (Душанбе, 3-юми сентябри соли 2021) маъруза кардааст. Ғайр аз ин, натиҷаҳои таҳқиқ дар мавзӯи «Нақши элитаи сиёсӣ дар таҳкими мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар конференсияи

ҷумҳуриявии «Ваҳдати миллӣ ва нақши он дар таҳкими истиқлоли давлатии Тоҷикистон» (Душанбе, 7-уми июни соли 2022) дар шакли маъруза пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии диссертатсия ва хулосаҳои таҳқиқ дар ҷаҳор мақолаи илмӣ муаллиф нашр ва дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯйи ихтисораҳо, муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқ, ду боб, шаш зербоаб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 174 саҳифаи матни компютерио ташкил медиҳад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Боби якуми диссертатсия «**Масъалаҳои назариявӣю методологии ташаккулёбии низоми геополитикии ҷаҳон**» аз ду зербоаб иборат мебошад. Дар зербоаби якуми боби якуми диссертатсия «**Назарияҳои геополитикӣ ҳамчун методи таҳқиқоти муносибатҳои байналмилалӣ**» доираи васеи адабиёти илмӣ таҳлил гардида, назарияҳои классикии геополитика, назарияҳои геополитикии муосир, парадигмаҳои нави геополитикӣ, усулҳои нави таҳлили вазъи геополитикии олам таҳқиқ гардидаанд.

Пайдоиши консепсияҳо ва назарияҳои геополитикӣ бо номи Рудолф Челлен алоқаманд аст. Вай системаи идоракунии давлатиро бо мақсади таъсиси давлати қавӣ таҳқиқ кард ва аҳамияти панҷ унсури асосии сиёсатро таъкид кард: иқтисодӣ, демографӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва геополитикӣ. Аммо пешгузаштагонии геополитика мутафаккирони маъруфи сиёсӣ буданд, ба монанди Геродот, Аристотел, Никколо Макиавелли, Шарл Луи Монтескё, Жан Боден ва Фернан Бродел. Бояд қайд кард, ки ғояҳои геополитикӣ ягона дастоварди тамаддуни аврупоӣ нестанд. Консепсияҳои геополитикиро дар таълимоти мутафаккирони шарқӣ, аз ҷумла файласуфи қадимаи чинӣ Сун Тзи (асри VI то милод) низ пайдо кардан мумкин аст. Масалан, Сун Тзи дар асарҳои худ шаш намуди минтақаҳо ва нӯҳ намуди фазоро ҷудо кард, ки онҳоро барои гузаронидани стратегияи самараноки ҳарбӣ зарур мешуморид [47].

Аммо ҳуди геополитика дар фаҳмиши муосири он танҳо дар охири асри XIX пайдо шуд. Фридрих Ратсел, ҷуғрофиёдони олмонӣ ва пайравонаш дар ташаккул ва рушди ин илм нақши муҳим бозиданд. Онҳо фаннеро ба вучуд оварданд, ки бо назардошти мавқеи ҷойгиршавии давлат муносибати ҷуғрофия ва сиёсатро бояд меомӯхт. Ба андешаи Ф.Ратсел: «он мардумоне муқтадир мебошанд, ки агар фазоҳои ҷуғрофио дарк карда тавонанд. Вобаста бо пешрафт ва ё таназзули ҳалқиятҳо ҳудудҳои давлатҳо метавонанд маҳдуд ва ё васеъ гарданд» [41, с.62].

Дар асарҳои географи англис Ҳелфорд Маккиндер, ки аз соли 1861 то 1947 зиндагӣ мекард, консепсияҳои классикии геополитикӣ, ки

абарқудратҳои бахрӣ ва хушкіро тасвир мекунанд, таҳия карда шуданд. Дар асари худ «Идеалҳои демократӣ ва воқеият» ӯ минтақаи калидии таърихро муайян кард ва онро «Хартленд» номид. Ӯ дар қутби ғарбии «Хартленд» Аврупои Шарқӣ, Аврупои Марказӣ ва Русияро дохил намуда, дар қутби шарқии он бошад Муғулистон ва Тибетро шомил менамояд. Ҳ. Маккиндер чунин мешуморид, ки сарҳади Хартленд шакли ниммоҳ дорад. Ба ақидаи ӯ: «ин минтақа Олмон, Австрия, Туркия, Ҳиндустон ва Чинро дар бар мегирифт ва берун аз Хартленд Англия, Африқои Ҷанубӣ, Австралия, ИМА, Канада ва Ҷопон буданд» [28, с.76]. Дар асоси ин концепсия, Ҳ. Маккиндер идеяи ҳукмронӣ дар ҷаҳонро пешниҳод кард. Вай чунин мешуморид, ки назорати қаламравҳои Хартленд ба абарқудратҳо дар арсаи ҷаҳонӣ бартариҳои геополитикӣ медиҳад.

Ғайр аз ин, муҳаққиқи амрикоӣ Н. Спайкмен концепсияи тақсимои ҷаҳонро ба се минтақа пешниҳод кард: Хартленд, Римленд ва қитъаҳои дурдасти Австралия ва Африқо. Ба ақидаи Н.Спайкмен: «Римленд чунин минтақаҳо дар бар мегирад: Аврупои Ғарбӣ ва Марказӣ, Туркия, Эрон, Арабистони Саудӣ, Ироқ, Покистон, Ҳиндустон, кишварҳои Шарқи Дур ва Хитой» [45, с.52]. Ба ақидаи ӯ: «ИМА бояд дар сиёсати худ абарқудратҳои қитъаҳои гуногунро зерфишор қарор диҳад ва дар ҳудудҳои Римленд ба воситаи пойгоҳҳои ҳарбии худ иттифокҳои ҳарбӣ бо сиёсӣ созон диҳад» [45, с.53].

Аммо дар шароити муосир даъвои геополитикаи классикӣ барои нишон додани худ ҳамчун назарияи ҷаҳонӣ ва ҳамаро фарогир ба назар беасос менамояд. Аз ин рӯ, дар шароити кунунӣ маҳдудияти концепсияҳои классикии геополитика дар самти шарҳу тавзеҳи воқеияти байналхалқӣ бояд ба инобат гирифта шавад. Рушди алоқа ва нақлиёт, пешрафти технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва пайдоиши силоҳу аслиҳаи нави ҳарбӣ рафтори инсонро дар муносибат бо муҳит комилан тағйир дода, мазмун ва мундариҷаи «фазоҳои бузург»-ро дар зехну тафаккури ӯ дигаргун намудааст. Тағйироти мазкур инчунин асосҳои ҷуғрофӣ, демографӣ ва иқтисодии нерӯмандии давлатро барои дарки воқеияти замони муосир нокифоя ва баъзан нозарур гардондаанд.

Дар айни замон, дар робита бо воқеиятҳои муосир, зарурати васеъ кардани соҳаи омӯзиши геополитика ба миён омад. Ин самт дастгирии муайяне пайдо кард ва ҳатто дар муносибатҳои байналмилалӣ истифода шуд. Масалан, мафҳуми "фазои сиёсӣ" низ яке аз ҷанбаҳои калидии геополитикаи муосир мебошад. Фазаи сиёсӣ - ин арзу тул ва сарҳади фаъолиятҳои сиёсӣ мебошад. Геополитика аз аввалин лаҳзаҳои пайдоиши худ нисбат ба «фазо» диққати махсус зоҳир намуда, онро нерӯи сиёсӣ муаррифӣ намуда буд. Назарияи геополитикии замони муосир низ, айни замон ба масъалаи баҳогузори намудан ба таносуби нерӯҳои давлатҳои муосир диққати махсус медиҳад. Муносибати тамаддунӣ нисбат ба масъалаҳои геополитикӣ дар назарияи бархӯрди тамаддунҳои сиёсатшиносии амрикоӣ С. Хантингтон низ

ба назар мерасад. С. Хантингтон сиёсати низоъангези Ғарбро дар муносибат бо ҷаҳони боқимонда эътироф намуда, манфиатҳои тамаддуни ғарбиро нишон додан мехост.

Дар манзараи геополитикии Авруосиёи муосир, ки дар он манфиатҳои бисёр акторҳо бархӯрд мекунанд ва бо ҳам мепайванданд, концепсияи амнияти дастаҷамъӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ин идея, ки аз ҷониби сиёсатшиносон ва стратегҳо пешниҳод шудааст, Авруосиёро на танҳо ҳамчун фазои ҷуғрофӣ, балки ҳамчун системаи мураккаби вобастагии мутақобила меҳисобад, ки дар он устувории як унсур бевосита ба устувории тамоми сохтор таъсир мерасонад. Моҳияти ин концепсия дар он аст, ки Русия ва дигар қудратҳои калидии минтақа манфиатҳои худро, аксар вақт манфиатҳои гуногунҷабҳаро эътироф мекунанд. Дар баробари ин, таъкид карда мешавад, ки ба даст овардани сулҳи ҷаҳонӣ ва нигоҳ доштани суботи минтақавӣ танҳо тавассути ташкили системаи самараноки амнияти дастаҷамъӣ, ки ба эҳтироми тарафайн ва баҳисобгирии ин манфиатҳо асос ёфтааст, имконпазир мебошад.

Дар тӯли асри гузашта геополитика ҳамчун фанни илмӣ ба таври назаррас тағйир ёфт. Он на танҳо ҳамчун заминаи ғайрифавол, ки дар он рӯйдодҳои таърихӣ ба амал меоянд, балки ҳамчун омили фавол, ки равандҳои сиёсиро ташаккул медиҳад ва ба қарорҳои стратегӣ таъсир мерасонад, амал мекунад. Фазои геополитикӣ, дар муқоиса бо фазои ҷисмонӣ ё иқтисодӣ, маънои сиёсӣ дорад. Он арсаи мубориза барои таъсир, назорати захираҳо ва тасдиқи шахсияти худро ифода мекунад. Дар ин замина, сарҳадҳои давлатҳо на танҳо ҳамчун хатҳои харита, балки ҳамчун рамзҳои соҳибхитӣ ва сарҳадҳои ҷудокунандаи байни системаҳои гуногуни сиёсӣ ва фарҳангӣ низ амал мекунанд. Ташаккул, нигоҳдорӣ ва тағйир додани ин сарҳадҳо ба масъалаҳои асосии стратегияи геополитикӣ табдил меёбанд.

Таҳқиқоти геополитикии муосир торафт бештар ба таҳлили «неруи нарм», таъсири фарҳангӣ ва технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун воситаи ташаккули фазои геополитикӣ муроҷиат мекунад. Дар асри рақамӣ, сарҳадҳо норавшан мешаванд ва фазои маҷозӣ ба майдони нави муборизаи сиёсӣ табдил меёбад. Назорати ҷараёни иттилоот, ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва пешбурди арзишҳои муайян унсурҳои муҳими стратегияи геополитикӣ дар баробари воситаҳои анъанавӣ, ба монанди қудрати низоми ва фишори иқтисодӣ мешаванд. Ҳамин тариқ, фаҳмиши фазо дар геополитика на танҳо муайян кардани мавҷудияти ҳудудҳо ва марзҳо, балки таҳлили амиқи аҳамияти сиёсии онҳо, динамикаи тағйирот ва таъсир ба ташаккули муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Ин равиши ҳамачонибаро талаб мекунад, ки омилҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, инчунин мониторинг ва таҳлили доимии тамоюлҳо ва мушкилоти навро, ки дар ҷаҳони муосир ба вуҷуд меоянд, ба назар мегирад.

Хулоса, геополитика ҳамчун назария ва методи таҳқиқоти муносибатҳои байни давлатӣ характери муқоисавӣ дошта сиёсати

хадафмандонаи давлат ба ҳисоб меравад ва амали шудани он пеш аз ҳама, ба омилҳои ҷуғрофӣ ва ҳуқуқӣ алоқамандии зич дорад. Таъсири геополитика ҳатто ба қарорҳои сиёсӣ ва ё сиёсати давлат расонида мешавад. Тахминҳои илми дар ин зербоб нишон медиҳад, ки рафтори кишварҳои абаркудратҳои ҷаҳонӣ, манбаҳои дар ихтиёр дошта, нуфуз яке аз масъалаҳои асосии таҳлилу таҳқиқи геополитикӣ ба шумор мераванд. Инчунин, дар муносибатҳои геополитикӣ низ дар ояндаи наздик ҳам бетағйир боқи хоҳанд монд. Дар баробари ин назарияҳои геополитикӣ ҳамчун методи таҳқиқоти муносибатҳои байналмилалӣ боқи монда вобаста ба тағйирпазирии ҷаҳони муосир рушд меёбанд.

Дар зербоби дуюми боби якуми диссертатсия «**Ҳимояи манфиатҳои геополитикӣ омили меҳварии ташаккулёбии муносибатҳои байналмилалӣ**» моҳияти манфиатҳои геополитикӣ, шаклҳо ва навъҳои манфиатҳои геополитикӣ, таносуб ва номувофиқатии манфиатҳои геополитикӣ, заминаҳои ташаккулёбӣ ва хусусияти тағйирпазир доштани манфиатҳои геополитикӣ ва ниҳоятан усулҳои таҳлили манфиатҳои мазкур ҳамаҷониба таҳқиқ гардидаанд.

Дар ҷаҳони муосир манфиатҳои геополитикӣ дар рушди муносибатҳои байналмилалии иқтисодӣ ва дипломатӣ нақши муҳим доранд. Онҳо бозори ҷаҳонии меҳнат, молҳо, хидматрасониҳо ва сармояи молиявиро ташкил медиҳанд. Манзараи геополитикӣ доимо тағйир меёбад ва бо он манфиатҳои геополитикӣ низ тағйирпазир мешаванд. Ин ба тавонмандсозии субъектҳои раванди сиёсӣ оварда мерасонад. Онҳо ба иттифокҳо, блокҳо ва дигар иттиҳодияҳо муттаҳид шуда, тамоми гурӯҳҳои кишварҳоро дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон фаро мегиранд. Муносибатҳои геополитикӣ байни кишварҳо дар сатҳҳои гуногун зоҳир мешаванд: байналмилалӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ. Аммо, сатҳҳои байналмилалӣ ва ҷаҳонӣ калидӣ боқӣ монда, манфиатҳои геополитикиро омили муҳим дар раванди сиёсии муосир мегардонанд. Ин равандҳои сиёсии дохилидавлатӣ ва минтақавиро ба як қисми раванди ҷаҳонӣ табдил медиҳад.

Манфиатҳои геополитикӣ афзалиятҳои сиёсати хориҷии ҳар як давлат мебошанд. К.В. Сивков дар таҳқиқоти илмӣ худ сохтори мураккаби манфиатҳои геополитикиро ба таври зерин нишон додааст: «намуди дилхоҳи рушди мутамаддини давлат дар доираи сиёсати байналмилалӣ; намуди дилхоҳи мавқеи геополитикии давлат, ҷойгиркунии қувваҳои сиёсӣ ҳарбӣ дар нуктаҳои ҷаҳон, иштирок дар иттиҳоди иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳарбӣ; микёси таъсири давлат ба манфиатҳои геополитикии дигар кишварҳо ва ҳамоҳангсозии нерӯҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ дар арсаи байналмилалӣ» [43, с.177]. Ин муносибати мураккаб ба гуногунҷанбагии манфиатҳои геополитикӣ, ки аз доираи хоҳиши оддии ҳудуд ё захираҳо берун аст, ишора мекунад. Сухан дар бораи ҳамкорӣ ҳамаҷонибаи омилҳои меравад, ки сиёсати давлатҳо ва рафтори онҳоро дар арсаи байналмилалӣ ташаккул медиҳанд.

А.А. Драганов таъкид мекунад, ки фаҳмиши манфиатҳои геополитикӣ на танҳо ба назар гирифтани ҷанбаҳои моддӣ, балки ғайримоддиро низ талаб мекунад. Хусусиятҳои минтақавӣ, робитаҳои таърихӣ, анъанаҳои фарҳангӣ ва ҳатто эътиқоди динӣ метавонанд дар муайян кардани он, ки давлат манфиатҳои худро чӣ гуна қабул мекунад ва чӣ гуна онҳоро амалӣ мекунад, нақши ҳалкунанда дошта бошанд. Амнияти энергетикӣ, дастрасӣ ба захираҳои табиӣ, назорати долонҳои нақлиётӣ бешубҳа ҷузъҳои муҳими манфиатҳои геополитикӣ мебошанд, аммо онҳоро аз заминаи васеътар ҷудо кардан мумкин нест [16].

Гузашта аз ин, муаллиф тахмин мезанад, ки манфиатҳои геополитикӣ статикӣ ва бетағйир нестанд. Онҳо ба тағйирот дар муҳити байналмилалӣ, пешрафти технологӣ, тағйирёбии демографӣ ва дигар омилҳо таъсир мерасонанд. Он чизе, ки дирӯз тавачҷӯҳи ҳаётан муҳим ба назар мерасид, имрӯз метавонад аҳамияти худро гум кунад ва баръакс. Аз ин рӯ, таҳлили манфиатҳои геополитикӣ навсозӣ ва аз нав дида баромадани доимӣ, ба назар гирифтани мушкилот ва имкониятҳои навро талаб мекунад. Дар ниҳояти қор, фаҳму дарки манфиатҳои геополитикӣ калиди сарфаҳм рафтан ба мантиқи амали давлатҳо дар арсаи ҷаҳонӣ мебошад. Ин имкон медиҳад, ки рафтори онҳо пешгӯӣ карда шавад, муноқишаҳои эҳтимолӣ муайян гарданд ва роҳҳои ҳамкорӣ пайдо шаванд. Аммо, бояд дар хотир дошт, ки манфиатҳои геополитикӣ консепсияи мураккаб ва динамикӣ мебошад, ки таҳлили ҳамаҷониба ва бисёрҷонибаро талаб мекунад. Дар ҷараёни таҳқиқи ормонҳои геополитикӣ дар ҷаҳони муосир аҳамияти назарраси ормонҳои иқтисодиро ба назар гирифтани муҳим аст. Дар натиҷа, самти нави геополитикаи иқтисодӣ ташаккул меёбад, ки тибқи нуқтаи назари В.В. Глушенко: «ҷузъи нави сохтории ҳам геополитика ва ҳам иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад» [11, с.25]. Масъалаҳои меҳвари геополитикаи иқтисодӣ таҳлил ва фаҳмиши равандҳои рушди иқтисодӣ на танҳо дар сатҳи кишварҳо ва минтақаҳои алоҳида, балки дар сатҳи иттиҳодияҳои иқтисодӣ ва молиявии ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, инчунин ширкатҳои фаромиллӣ ва минтақаҳои озоди иқтисодӣ мебошад.

Ҳамгироии байналмилалӣ, ки дар ташкили иттифокҳои гуногуни иқтисодӣ ва сиёсӣ ифода меёбад, инчунин ба манфиатҳои геополитикии давлатҳо таъсири назаррас мерасонад. Иштирок дар чунин иттифокҳо метавонад манфиатҳои иқтисодӣ ба бор орад ва нуфузи сиёсиро тақвият диҳад, аммо инчунин метавонад соҳибхитиёро маҳдуд кунад ва дар бораи сиёсати миллӣ созиш талаб кунад. Давлатҳо бояд пеш аз қабули қарор дар бораи иштирок дар ин ё он лоиҳаи ҳамгироӣ ҳама тарафҳои мусбат ва манфиро бодикқат баркашанд.

Ҳамкорӣ дар татбиқи манфиатҳои геополитикӣ бевосита ба чунин мафҳуми илмҳои сиёсӣ, ба мисли «анархия» иртибот дорад. Ба андешаи муҳаққиқон: «ханӯз аз замони Фукидид сиёсати байналхалқӣ дар зерӣ таъсири анархия шакл гирифтааст» [58, с.317]. Зеро сарфи назар аз комёбиҳои назарраси тамаддуни муосир, аз ҷумла сукути режимҳои

тоталитарӣ, ошноии шумораи афзояндаи субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бо арзишҳои демократӣ ва либералӣ, раванди сиёсии ҷаҳонӣ мисли пештара беназорат ва бенизом боқӣ мемонад. Ҳамин тариқ, дар бораи ҷанбаи геополитикии ҳамкорӣҳои байналмилалӣ суҳан ронда, мо метавонем нуктаҳои зеринро қайд кунем. Пеш аз ҳама, стратегияи геополитикӣ ба таъсиси як тартиботи муайян дар ҷаҳон, яъне дар фазои дохилӣ ва берунӣ нисбат ба давлат нигаронида шудааст. Сониян, тартибе, ки стратегияи геополитикӣ ба он нигаронида шудааст, аз ахлоқ берун аст, новобаста аз идеология ва суҳанронии ташаббускори он ё он стратегия. Ва ниҳоят, сеюм, стратегияи геополитикӣ, ки ба таъсиси тартиботи муайян нигаронида шудааст, ҳамкорӣҳои байналмилалиро дар бар мегирад.

Дар ҷаҳони муосир манфиатҳои геополитикӣ дар шаклҳои мураккаб ва гуногунҷанба зоҳир мешаванд. Мубориза барои захираҳо, аз қабилҳои нафт, газ ва канданиҳои ғоиданок омили муҳими муайянкунандаи сиёсати хориҷии бисёр давлатҳо боқӣ мемонад. Назорати роҳҳои стратегияи баҳрӣ, ба монанди Гулӯгоҳи Ормуз ё Гулӯгоҳи Малака низ барои таъмини тичорати бефосила ва амнияти энергетикӣ муҳим аст. Ғайр аз ин, рақобат барои бартарии технологӣ, алахусус дар соҳаҳои, ба монанди зеҳни сунъӣ, киберамният ва технологияи кайҳонӣ, як ҷанбаи муҳими муборизаи геополитикӣ мегардад.

Таъсири фарҳангӣ низ дар пешбурди манфиатҳои геополитикӣ нақши муҳим мебозад. Паҳншавии забон, арзишҳо ва тарзи ҳаёти кишвар метавонад ба ташаккули симои мусбат ва таҳкими садоқат дар дигар кишварҳо мусоидат кунад. Инро тавассути мубодилаи фарҳангӣ, барномаҳои таълимӣ, васоити ахбори омма ва дигар каналҳо ба даст овардан мумкин аст. Неруи нарм, ки ба таъсири фарҳангӣ асос ёфтааст, метавонад нисбат ба неруи саҳти қудрати низомӣ дар дарозмуддат самараноктар бошад.

Аммо, пешбурди манфиатҳои геополитикӣ ногузир ба бархӯрд бо манфиатҳои дигар давлатҳо оварда мерасонад. Ин метавонад ба муноқишаҳои ҳам мустақим ва ҳам ғайримустақим, инчунин ба сабқати силоҳ ва ноором кардани системаҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ оварда расонад. Аз ин рӯ, барои нигоҳ доштани сулҳу субот дар ҷаҳон бояд мувозинати байни хоҳиши таъсири геополитикӣ ва зарурати ҳамкориҳои байналмилалӣ ва эҳтироми соҳибхотирӣ дигар давлатҳо пайдо карда шавад. Дипломатия, гуфтушунӣ ва институтҳои бисёрҷониба дар идоракунии ҳавфҳои геополитикӣ ва ҳалли баҳсҳо бо воситаҳои осоишта нақши муҳим мебозанд.

Хулоса, манфиатҳои геополитикӣ як падидаи мураккаб ва бисёрҷанба мебошанд, ки ба муносибатҳои байналмилалӣ таъсири амиқ мерасонанд. Фаҳмидани қувваҳои пешбаранда ва оқибатҳои муборизаи геополитикӣ барои таҳияи сиёсати самаранокӣ хориҷӣ ва нигоҳ доштани сулҳу субот дар ҷаҳон зарур аст. Давлатҳо бояд кӯшиш кунанд, ки ҳадафҳои геополитикии худро тавре ба роҳ монанд, ки он ҳилофи қонун, меъёрҳо ва арзишҳои байналмилалӣ набошад ва ба неқӯаҳволии умумии инсоният мусоидат кунад. Ҳамин тариқ, манфиатҳои геополитикии давлат бояд дар асоси талаботи

мавҷудаи он дар ҳудудҳои фазои геополитикӣ муайян карда шаванд. Дар энциклопедияи сиёсӣ зерин мафҳуми талабот ҳолати нарасидани чизе муаррифӣ мегардад. Дар ин сарчашма гуфта мешавад, ки: «талабот ҳолате мебошад, ки барои пурра намудани чунин норасогӣ фаъолияти субъектро ба вучуд меоварад ва шакл медиҳад» [34, с.454]. Аммо дар маҷмӯъ, ҳамаи талаботхоро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: талаботи табиӣ ва сунъӣ, ки аз ҷониби ҷомеа ташаккул дода мешаванд. Дар арсаи ҷаҳонӣ давлат барои мавҷудияти худ ва ҳамкориҳои самаранок бо дигар кишварҳо ба захираҳои муайян ниёз дорад. Ин ниёзҳо барои давлат асосӣ ва ҳеле заруранд. Вақте ки эҳтиёҷоти аввалия қонеъ карда мешаванд, дигар дархостҳои мушаххас метавонанд ба миён оянд. Масалан, давлат метавонад кӯшиш кунад, ки ба созмонҳои байналмилалӣ дохил шавад ё баръакс, аз онҳо хориҷ шавад. Инчунин, он метавонад ба созишномаҳои байниҳукуматӣ ҳамроҳ шавад ё баръакс, аз иштирок дар онҳо даст кашад.

Боби дууми диссертатсия «**Ҷаҳонишавӣ ва мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир**» аз ду зербоб иборат мебошад. Дар зербоби якум боби дууми диссертатсия «**Таъсири ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии минтақавӣ ба равандҳои геополитикии замони муосир**» моҳияти ҷаҳонишавӣ, нишонаҳои равандҳои ҷаҳонишавӣ, таъсири ҷаҳонишавӣ ба равандҳои геополитикӣ, хусусиятҳои муҳимми ҳамгироии минтақавӣ, тағйирпазирии равандҳои геополитикӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ таҳқиқ гардидаанд.

Манзараи геополитикии замони муосир зерин таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ба таври амиқ тағйир ёфта истодааст. Дар чунин шароит моделҳои нави ҳамгироии минтақавӣ фаъол мегарданд. Чунин тамоюлот дар таъсиси иттифокҳои зоҳир мешаванд, ки дар онҳо ҳамкориҳои иқтисодӣ ҳамчун василаи амалӣ кардани манфиатҳои стратегияи давлатҳо шинохта мешавад. Чунин шакли вобастагии мутақобила низомии анъанавии муносибатҳои байналмилалӣро аз нав ташаккул дода, гузариш ба тартиботи ҷаҳонии бисёрқутбаро метезонад. Чи гунае ки Т. Левитт қайд менамояд: «Ҷаҳонишавиро метавон ҳамчун раванди ташаккули иқтисоди мутаносиби ҷаҳонӣ дар асоси вобастагии амиқи иқтисодҳои миллӣ дар натиҷаи шиддатёбии тақсимои байналмилалӣ меҳнат, либерализатсияи иқтисодӣ ва фаромиллӣ шудани фаъолияти бисёр корхонаҳо муайян намуд» [59, с.45].

Муҳаққиқи рус Степурина А.Н. қайд мекунад, ки: «ҷаҳонишавӣ раванди ташаккули робитаҳои мутақобила ва вобастагии мутақобилаи ҷаҳон тавассути зиёд намудани шумораи иштирокчиёни байналмилалӣ мебошад, ки ба мустақам намудан ва тавсеа додани муносибатҳои байналмилалӣ давлатҳо ва минтақаҳо нигаронида шудаанд» [46, с.10]. Олими рус В.Л. Иноземтсев исрор меварзад, ки «ҷаҳонишавӣ тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии муосирро фаро гирифта, метавонад ба иқтисод, сиёсат, ҳаёти ҷамъиятӣ, технология, фарҳанг, тамаддун, иттилоот, экология ва ғайра таъсир расонад» [20, с.5]. Ин хусусият нақши вобастагии иқтисодӣ,

либерализатсия ва фаромилликунониро ҳамчун механизмҳое, ки микёси ҳамгириро ташаккул медиҳанд, инъикос мекунад. Таъсири мутақобилаи ин равандҳо бо навоариҳои технологӣ дигаргуниҳои мураккабро ба вуҷуд меорад, ки суръати воридшавии робитаҳои ҷаҳониро ба иқтисодиёти миллӣ муайян мекунад. Суръат ва микёси ҷаҳонишавӣ аз паҳншавии босуръати навоариҳои технологӣ ва самаранокии занҷирҳои байналмилалӣ таъминот вобаста аст. Технологияҳои иттилоотӣ ва системаҳои логистикӣ монеаҳои вақт ва хароҷотро коҳиш медиҳанд ва ба амиқтар шудани робитаҳои иқтисодии байни минтақаҳои дурдаст мусоидат мекунанд. Ҳамин тариқ, омилҳои иқтисодӣ ва технологӣ ҳамзамон имкониятҳои ҳамгирии минбаъдаи иқтисоди ҷаҳониро ҳам ташаккул медиҳанд ва ҳам маҳдуд мекунанд.

Созмонҳои молиявии байналмилалӣ, аз ҷумла Бонки ҷаҳонӣ ва Сандуқи байналмилалӣ асёр ҷаҳонишавиро ба таври зерин муайян кардаанд: «ҷаҳонишавӣ - ин ҳамгирии босуръати кишварҳои сарватманд ва камбизоат дар робита ба тичорат ва сармоягузорӣ, афзоиши ҳамгирии бозорҳо тавассути ҳаракати фаромарзии молҳо, сармоя ва иттилоот мебошад» [39, с.105]. Дар адабиёти илмӣ сабабҳои ба амал омадани ҷаҳонишавӣ ба таври зерин нишон дода мешавад: «вобастагии кишварҳои рӯ ба тараққӣ аз абаркудратҳои дорои иқтисоди пешрафта; пайдоиши созмонҳои байналмилалӣ ва паҳн шудани нуфуз ва фаъолияти онҳо дар саросари ҷаҳон; фурупошии Иттиҳоди Шуравӣ ва системаи ҷаҳонии коммунистӣ; паҳн кардани забонҳои гуногуни байналмилалӣ; омилҳои иқтисодӣ, аз қабили афзоиши ҳаҷми содирот ва воридоти молу маҳсулот; рушди илму техника, иттилоот ва табиғ, интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ; рушди туризм; гузаштан аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисоди бозаргонӣ» [9, с.17].

Равандҳои ҷаҳонишавӣ механизмҳои аз нав тақсим намудани нуфузи геополитикиро ҳам дар байни давлатҳо ва ҳам дар байни субъектҳои давлатию ғайридавлатӣ метезонад. Кишварҳое, ки унсурҳои ҳаётан муҳимми иқтисоди ҷаҳониро назорат мекунанд, дар арсаи байналмилалӣ фишанги сиёсӣ ва иқтисодии бештар пайдо менамоянд. Ҳамзамон, тағйирёбии сохторҳои истехсолӣ ва тичоратӣ шароитро барои пайдоиши марказҳои нави қудрат берун аз марказҳои бузурги аъёнавӣ фароҳам меорад.

Чунин раванди аз нав тақсимкунӣ дар якҷоягӣ бо қудрати иқтисодӣ, дастрасӣ ба технологияҳои пешрафта ва қобилияти ташаккули стандартҳои танзимкунанда зоҳир мешавад. Субъектҳои ғайридавлатӣ, аз ҷумла ширкатҳои фаромиллӣ ва созмонҳои байналмилалӣ, тавассути назорати худ бар шабакаҳои ҷаҳонии сармоя ва иттилоот таъсири назаррас пайдо мекунанд. Фаъолияти онҳо метавонад имконоти давлатҳои алоҳидаро тавассути шарикӣ ва сармоягузорӣ тақвият диҳад ва ҳамзамон марказҳои мустақили қабули қарорҳо эҷод кунад. Рақамикунонии иқтисодиёт аҳамияти ширкатҳои фаромиллиро афзоиш медиҳад, ки чунин тамоюлот дар навбати худ механизмҳои нави мубодилаи иттилоот ва захираҳо эҷод

меkunанд. Ин ҳолат ба геополитикаи мураккаб ва бисёрқабата оварда мерасонад. Дар он таъсиррасонӣ на танҳо бо қувваи низомӣ, балки бо ҳамгирии иқтисодӣ ва технологӣ низ муайян карда мешавад.

Механизмҳои ҳамгирии минтақавӣ бошанд созишномаҳои институтсионалӣ, ҳамоҳангсозии иқтисодӣ ва расмиёти ҳамачонибаи сиёсӣ маъмуриро дар бар мегиранд. Дар чунин шароит муттаҳидсозии захираҳо ва рушди мавқеъҳои коллективи байнидавлатӣ имконпазир мегардад. Чунин механизмҳо метавонанд мавқеи иттиҳодияҳоро дар гуфтушунидҳои байналмилалӣ тавассути муттаҳидсозии иқтидорҳои иқтисодӣ ва институтсионалӣ тақвият диҳанд. Таъсири онҳо ба тавозуни қудрат тавассути механизмҳои аз нав тақсимкунии таъсиррасонӣ дар байни давлатҳо ва блокҳо, инчунин тавассути тағйир додани усулҳои қабули қарорҳо дар сатҳҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ зоҳир мешавад. Дар монографияи «Проблемаҳои иқтисодиёти муосир» қайд гардидааст, ки «Механизмҳои иқтисодӣ таъсиси бозорҳои умумӣ, ҳамоҳангсозии сиёсати тижоратӣ ва созишномаҳои сармоягузори мутақобиларо дар бар мегиранд. Чунин тамоюлот дар ниҳоят боиси афзоиши вобастагии мутақобила ва имконияти бештари таъсири минтақавӣ мегарданд» [39, с.116]. Як мисоли амалӣ созишномаҳои минтақавии гумрукӣ мебошанд, ки тарифҳо дар якҷанд кишвар стандартизатсия мекунанд ва вақти барасмиятдарории молро дар гузаргоҳҳои марзӣ кам мекунанд.

Паймонҳои амниятӣ суботро тавассути механизмҳои ҳамоҳангшудаи сиёсӣ ва низомӣ нигоҳ медоранд. Машқҳои муштаракӣ низомӣ ва созишномаҳои ҳуқуқӣ ба ҳифзи бозътимоди кишварҳо аз таҳдидҳо ва ҷолишҳо мусоидат мекунанд. Вақте ки контингентҳои калони низомӣ аз кишварҳои гуногун барои машқҳо ҷамъ меоянд ва аз системаҳои ягонаи фармондеҳӣ ва назорат истифода мекунанд, имконияти воқуниши ғаврӣ ба мушкилоте, ки берун аз марзҳои кишварҳои иштирокӣ ба миён меоянд, имконпазир мегардад.

Иқтисоди ҷаҳонӣ бо ҳам хеле алоқаманд аст. Занҷирҳои истеҳсоли дар кишварҳои гуногун паҳн шудаанд; масалан, маҳсулот метавонад дар як кишвар таҳия ва дар кишвари дигар ҷамъоварӣ карда шавад, яъне логистика аз кишварҳои гуногун мегузарад. Ҳамгирии байналмилалӣ самаранокро ба таври назаррас афзоиш медиҳад, аммо он инчунин мушкилот ва осебпазирҳои назаррасро ба вуҷуд меорад. Маҳдудиятҳои тижоратӣ, таҳримҳо ва қатъи занҷираи таъминот аксар вақт боиси қатъ шудани истеҳсолот ва норасоии молҳои зарурӣ мегардад. Барои коҳиш додани ин хатарҳо, бисёр кишварҳо таъминкунандагони худро гуногун мекунанд, захираҳои стратегиро таъсис медиҳанд ва механизмҳои идоракунии муштаракӣ логистикаро дар замони бӯҳрон таъсис медиҳанд.

Дар зербоби дуюми боби дуюми диссертатсия «**Устуворшавии мавқеи геополитикии Тоҷикистон дар шароити соҳибистиклолӣ**» вазъи сиёсии солҳои аввали соҳибистиклолӣ, таъсири равандҳои минтақавию

геополитикӣ ба раванди давлатдорӣ миллии Тоҷикистон, ҳалли вазифаҳои стратегии кишвар дар солҳои соҳибистиклолӣ, ҳимояи манфиатҳои геополитикӣ ва таҳкими мавқеи байналмилалӣ Тоҷикистон дар сиёсати хориҷӣ давлат таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Аз замони соҳибистиклолӣ Тоҷикистон як қатор дигаргуниҳо, аз ҷумла дигаргуниҳои назаррасро дар сохтори сиёсии худ ва роҳи демократикунонии ҳаёти ҷамъиятиро аз сар гузаронидааст. Дар солҳои соҳибистиклолӣ дар соҳаи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон қорҳои васеъ ва муҳим гузаронида шуданд. Дар асл, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи калидии истиқлолият заминаи мустаҳками сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дар рушди таърихӣ гардид. Он барои ислоҳоти низомии сиёсии ҷомеа асос гардид ва унсурҳои онро ба тағйироти амиқи сифатӣ дучор кард. Нақши тақдирсози Конститутсия на танҳо дар ҳаёти сиёсии ҷомеа, балки ҳамчун муҳаррики тавоноии дигаргуниҳои сифатӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёт, равандҳо ва падидаҳои иҷтимоӣ, инчунин дар ҳамкории инсон, ҷомеа ва муҳити зист зоҳир мешавад.

Дар назди Тоҷикистон вазифаи душвори ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ, иштирок дар тақсмоти байналмилалӣ меҳнат ва мутобиқ шудан ба тартиботи нави ҷаҳонӣ қарор дошт. Аммо, ноил шудан ба ин ҳадафҳо бидуни тағйироти сифатӣ дар ҳаёти сиёсии ҷомеа, рушди ҷамаҷонибаи фарҳангӣ ва ахлоқӣ ғайриимкон аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло ҳамаи институтҳо ва механизмҳои ҳоси ҷомеаи демократӣ амал мекунанд. Ба онҳо риояи принсипи тақсмоти ҳокимият, мавҷудият ва фаъолияти парлумони касбӣ дохил мешаванд, ки қонунҳои муҳими танзими муносибатҳои ҷамъиятиро қабул мекунанд. Бо фароҳам овардани шароити мусоид дар ҷомеа, институтҳои гуногуни сиёсӣ имконият пайдо карданд, ки рушд кунанд. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла ҳизбҳо ва системаҳои ҳизбӣ, ташкилотҳои мардумӣ, иттиҳодияҳои фарҳангӣ ва миллий, ки манфиатҳои ақаллиятҳои миллий, иттифокҳои касаба ва гурӯҳҳои гуногуни манфиатҳои шахрвандонро намоёндагӣ мекунанд, фаъоланд, ба ҷомеаи шахрвандӣ хос аст ва воситаи танзими муносибатҳои байни ҷомеаи шахрвандӣ ва давлат мебошанд. Фаъолият ва ҳамкории онҳо бо қонунҳои конститусионӣ ва қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешавад. Бо вучуди ин, дар Тоҷикистон тағйироти пешрафта дар соҳаи сиёсӣ идома дорад.

Аз ҷониби Тоҷикистон, ки дар қорроҳои тамаддунҳои гуногун қарор гирифтааст, дар амал татбиқ намудани меъёрҳои демократӣ ҷамаҷониба дастгирӣ ёфтааст. Ташкили давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, ягона ва дунявӣ намегузорад, ки мардумони Тоҷикистон аз рушди замони муосир бебаҳра монанд ва ба онҳо имкон медиҳад, ки дар самти аз худ намудани арзишҳо ва дастовардҳои замони муосир фаъолона ширкат варзанд.

Баъди ба даст овардани истиқлолият неруҳои мухталиф ба сари мардуми мо ва давлати мо моделҳои гуногуни рушду инкишофро бор кардан меҳостанд. Аммо ҷомеа онро ҳамчун арзиши бегона ва нолозим қабул кардан намехост. Тоҷикистон намехост давлатдорӣ диниро қабул намояд ва онро

ҳамчун воситаи ворид шудан ба тамаддуни ҷаҳонӣ намешуморид. Чунин стратегия имкон дод, ки дар мамлакат барои таъмини сулҳу субот шароити мусоид фароҳам оварда шавад. Ҳамзамон Тоҷикистон аз низоми сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангии идеологии даврони шӯравӣ низ озод гардид. Мардуми Тоҷикистон дар муддати сад соли охир бори аввал аз ҷузъи таркибии авруосиё, ки зери таъсири идеологияи ягона мавҷудияти худро нигоҳ медоштанд, ба субъекти комилҳуқуқ табдил меёбад. Аммо баъди соҳибистиклолӣ Тоҷикистон аз Авруосиё ҳамчун минтақаи тамаддунофар ва геополитикӣ рӯй намегардонад ва минбаъд ҳамчун узви ҳавзаи мазкур гуногунрангии онро таъмин менамояд.

Рушди миллии Тоҷикистон аз мавқеи мамлакат ва тағйиротҳои ҷаҳонӣ вобаста мебошад. Инчунин шарту шароитҳои ташаккулёбии муносибатҳои мутақобилаи давлатҳои Авруосиё ва САҲА, хусусиятҳои ҷаҳони ислом ва ҷомеаҳои мусулмонӣ, равандҳои ҷадиди Осиёи Марказӣ, ғайрияти Созмони ҳамкории Шанхай ва дигаргуниҳои сифатӣ миқдории ҷомеаи тоҷик низ ба рушди миллии мамлакат таъсири амиқ мерасонанд.

Дар ин вазъият татбиқи стратегияи муттаҳидшавӣ, ноил шудан ба ризоияти ҷамъиятӣ ва ҳамоҳангсозии манфиатҳо яке аз вазифаҳои калидии Тоҷикистон дар заминаи мавқеи геополитикӣ ва асосҳои геополитикии минтақаи наздисарҳадӣ мебошад. Тоҷикон, ва Тоҷикистон дар ҷорроҳаи тамаддуноҳои гуногун қарор доранд. Танҳо бо роҳи таъмини тавозуни дурусти тамаддуноҳои мазкур сулҳу субот ва рушди устувори кишвар таъмин мегардад. Гуногунрангиеро, ки мо эътироф менамоем, барои баъзе аз сиёсатмадорони иртиқӣ бегонаанд. Бинобар ин мо низ чунин афродро эътироф карда наметавонем. Масалан, тарзи ташаккули муносибатҳои динию мазҳабӣ дар давлати дунявият, ки онро ҷомеаи секулярӣ меноманд, барои мо қобили қабул бошад, барои исломи иртиқӣ оштинопазир аст. Дар сиёсат низ чунин ҳолатро мушоҳида намудан мумкин аст. Дар сиёсати хориҷии мо, ки гуногунҷабҳа мебошад ва дар он Федератсияи Россия ва нерӯҳои дигари ҷаҳонӣ шарикони стратегӣ доништа мешаванд, барои баъзе қобили қабул нест. Ҳатто баъзе аз давлатҳо кӯшиш менамоянд, ки дигаронро аз Тоҷикистон дур намоянд.

Бояд гуфт, ки шароити нав вазифаҳои навро ба вучуд меоварад. Вазифаҳои навбатии Тоҷикистон дар шароити муосир нигоҳ доштани гуногунрангии ҷомеа ва ягонагии мавқеи сиёсӣ ва фарҳангии мамлакат ба шумор мераванд. Масалан, ҳамбастагии ислом ва давлатдорӣ дунявӣ, ислом ва озодии вичдон, эътирофи озодиҳои демократӣ, арзишҳои авруосиёӣ, ҳуҷҷатгузорӣ СММ, дастовардҳои аврупоӣ, арзишҳои Созмони ҳамкории Шанхай ва ҷанде дигарон ифодагари гуногунрангии мазкур мебошанд. Воқеияти Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ризоияти байни арзишҳои мазкур имконпазир аст [29, с.60-61].

Ҳамин тариқ, дар давоми сиёсати сипаригардида таҳаввулоти донишҳои геополитикӣ дар самти масъалаҳои муҳими сиёсӣ ба назар мерасад.

Махсусан олимони тоҷик дар ин самт корҳои назаррасе ба анҷом расонидаанд. Зеро дар ин муддат таҳдиди ба минтақаҳои алоҳида чудо гардидани Тоҷикистон бартараф гардида, иқтисодиёт ва сохтори давлатии мо то андозае рӯ ба беҳбудӣ меорад. Баъд аз ин, мустаҳкам намудани мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳон масъалаи баҳсҳои геополитикӣ қарор дода мешавад. Дар ибтидои асри XXI зери таъсири рӯйдодҳои сиёсии ҷаҳонӣ дар соҳаи тадқиқоти геополитикӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ тағйироти назаррас ба амал меояд. Ин тағйирот, пеш аз ҳама, ба соҳаҳои иқтисодӣ, ҳарбӣ-стратегӣ, геополитикӣ ва идеологии рушди ҷаҳонӣ дахл дорад.

Дар шароити ноустувории ҷаҳонӣ ва рақобати афзоянда байни қудратҳои ҷаҳонӣ Тоҷикистон бояд дар сиёсати хориҷӣ хушёриву зиракии хоса зоҳир намояд. Зарур аст, ки дар созмонҳои байналмилалӣ, аз қабili СММ, СҲШ, СААД фаъолона иштирок намуда, ин майдонҳоро барои пешбурди манфиатҳои худ ва таҳкими симои худ ҳамчун шарикӣ бозътимод ва пешбинишаванда истифода барад. Муҳим аст, ки на танҳо мавқеи худро оид ба масъалаҳои асосии рӯзномаи байналмилалӣ баён кунад, балки пешниҳодҳои созандаеро пешниҳод кунад, ки ба ҳалли низоъҳо ва нигоҳ доштани субот дар минтақа нигаронида шудаанд.

Самти афзалиятноки сиёсати хориҷии Тоҷикистон бояд таҳкими муносибатҳо бо давлатҳои ҳамсоя дар Осиёи Марказӣ бошад. Субот ва шукуфоии минтақа гавари амният ва рушди иқтисодии Тоҷикистон мебошад. Ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ, таҳкими ҳамкорӣҳои наздисарҳадӣ, мубориза бо терроризм, экстремизм ва қочоқи маводи муҳаддир зарур аст. Муҳим аст, ки дар ҳалли масъалаҳои баҳсбарангез дар асоси принципҳои эҳтироми тарафайн ва баҳисобгирии манфиатҳои якдигар созишҳо пайдо карда шаванд.

Рушди шарикӣ стратегӣ бо Русия ва Чин низ муҳим аст. Ин кишварҳо дар рушди иқтисодӣ ва таъмини амнӣ Тоҷикистон нақши муҳим доранд. Ҳамкориро дар соҳаи энергетика, нақлиёт, инфрасохтор, инчунин дар соҳаи ҳарбӣ-техникӣ тақвият додан лозим аст. Истифодаи имкониятҳои, ки ташаббусҳои «Як камарбанд – як роҳ» ва иттиҳоди иқтисодии Авруосиёро барои ҷалби сармоягузорӣ ва рушди иқтисодии содироти кишвар таъмин мекунанд, муҳим аст.

Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ, густариши муносибатҳои тичоратӣ ва рушди мубодила дар соҳаҳои маориф, илм ва фарҳанг самтҳои муҳим мебошанд. Ба таълими имкониятҳои сайёҳии кишвар ва ҷалби меҳмонон аз саросари ҷаҳон диққати зарурӣ бояд дод. Дар ниҳоят, муваффақияти сиёсати хориҷии Тоҷикистон аз қобилияти он барои мутобиқ шудан ба муҳити босуръат тағйирёбандаи байналмилалӣ, воқуниши фаврӣ ба ҷолишҳо ва таҳдидҳои пайдошуда ва истифодаи самараноки бартариҳо ва имкониятҳои стратегӣ худ вобаста хоҳад буд. Пешбурди сиёсати мутаваззин ва амалӣ, ки

бар асоси принципҳои манфиатҳои миллӣ, соҳибхитӣ ва истиқлолият асос ёфтааст, муҳим аст.

Боби сеюми диссертатсия «**Таҳкими мавқеи байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар равандҳои геополитикии имрӯза**» аз ду зербоб иборат мебошад. Дар зербоби якуми боби сеюми диссертатсия «**Тоҷикистон дар равандҳои геополитикии минтақавӣ ва глобалии замони муосир**» ҳамкориҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои гуногуни олам, таъсири омилҳои дохилию беруна ба мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон, раванди ташаккули сиёсати хориҷии кишвар ва таҳкими мавқеи байналмилалӣ Тоҷикистон таҳқиқ гардидаанд.

Дар самти ташаккули ҳамкориҳои минтақавӣ Тоҷикистон нақшаҳои мағрурона ва ҳавобаландонаро қабул надошта вобаста ба сиёсати пешгирифтаи худ «сиёсати дарҳои боз» фаолият намуда истодааст. Масалан, мустаҳкам нигоҳ доштани ҳамкориҳои дарозмуддати Тоҷикистон бо кишварҳои ИДМ имкон медиҳад, ки молу колои дигарро ба бозорҳои берунӣ роҳ ёбанд.

Айни замон дар бораи тартиботи ояндаи ҷаҳонӣ андешаҳои мухталиф баён мегарданд. Одатан андешаҳои бештар дар атрофи ҷаҳони дуқутба ва бисёрқутба ба мушоҳида мерасанд. Зеро баъди ба абарқудрати ҷаҳонӣ табдил ёфтани Хитой унсурҳои ҷаҳони дуқутба мустаҳкамтар мегардад. Ба рушди бемайлони Хитой нигоҳ накарда, ИМА нисбат ба ин давлат сиёсати таҳаммулгароро истифода намуда истодааст. Дар алоқамандӣ бо чунин вазъият, дар ояндаи наздик тезу тунд гардидани муносибатҳои байниҳамдигарии Хитой ва ИМА аз эҳтимол дур нест. Албатта, муташанниҷ гардидани муносибатҳои онҳо ба суръати рушду инкишофи Хитой таъсири манфӣ мерасонад.

Дар мавриди таҳкими мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои минтақавию ҷаҳонӣ бояд ба инобат гирифта шаванд. Ғайр аз ин, дар таҳкими мавқеи геополитикии давлат нақши элитаи сиёсӣ хеле зиёд аст. Таҷрибаи сиёсии кишварҳои олам нишон медиҳад, ки мустаҳкам намудани мавқеи геополитикии мамлакат аз ҳалли масъалаҳои ҷудоғонаи давлатсозӣ ва таҳкими пояҳои давлатдорӣ вобастагии зиёд дорад. Баланд бардоштани қудрати сиёсии давлат имкон медиҳад, ки ҳимояи манфиатҳои миллӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шавад ва дар сиёсати хориҷӣ давлат манфиатҳои худро пайгирӣ карда тавонад.

Вобаста ба таҳкими мавқеҳои геополитикии Тоҷикистон метавон қайд кард, ки пас аз ба даст овардани истиқлолият ҷумҳурӣ бо муқовимати мусаллаҳона дар дохили кишвар рӯ ба рӯ шуд ва низоъҳои давомдор имкон надоданд, ки масъалаҳои марбут ба вазъи геополитикии кишвар дар солҳои аввали истиқлолият ҳал карда шаванд. Баръакс, ҷанги шаҳрвандӣ рушди Тоҷикистонро даҳсолаҳо ба қафо кашид ва ҳатто ҳавфи аз ҳаритаи сиёсӣ нест гардидани давлатро ба вучуд овард. Аз ин рӯ, зимни баррасии мавқеи геополитикии Тоҷикистон ин омил бояд ба инобат гирифта шавад. Ғайр аз

ин, эътироф бояд кард, ки Тоҷикистон истиклолияти худро дар шароити ниҳоят душвори геополитикӣ ба даст овард. Анҷомёбии ҷанги сард муборизаҳои геополитикиро дар самтҳои дигар равона сохт. Барои мисол, то пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ терроризм ва созмонҳои террористӣ ҳамчун ресурси геополитикӣ ба шумор намерафтанд. Аммо дар шароити имрӯза як қатор давлатҳо, бахусус субъектҳои геополитикӣ созмонҳои террористиро барои расидан ба мақсадҳои худ истифода менамоянд.

Дар таҳкими давлатдорӣ ва мустаҳкам намудани мавқеи геополитикии давлат нақши элитаи сиёсӣ хеле калон аст. Солҳои охир дар атрофи ин масъала таҳқиқоти ҷудогона анҷом ёфта истодаанд. Олимони ба омӯзиши ин масъала машғулбуда ба хулосае омадаанд, ки дар таҳкими мавқеи геополитикии давлат элитаи сиёсӣ, бахусус сарварони сиёсӣ нақши ҳалқунанда мебозанд. Як гурӯҳ олимони рус ҷаҳолнокии геополитикии элитаи ҳукмрони як қатор давлатҳоро таҳлил намуда, нақши қарорҳои сиёсии аз ҷониби онҳо қабулшавандаро дар тағйирпазирии муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷӣ аз ҳама омили асосӣ медонанд [12]. Бе шакку шубҳа таърихро шахсиятҳои барҷаста меофаранд. Дар тақдири миллатҳо ва давлатҳо сарварони сиёсӣ ва роҳбарияти олии давлат нақши муҳим мебозанд.

Таърихи навини Тоҷикистон бори дигар гувоҳӣ аз он медиҳад, ки дар рушду инкишофи давлат, мустаҳкам гардидани мавқеи он дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ ва устувор намудани мавқеи геополитикии давлат элитаи сиёсӣ нақши ҳалқунанда мебозанд. Чи гунае ки маълум аст, дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ элитаи сиёсии он давра натавонистанд, ки пеши роҳи ҷанги шаҳрвандиро гиранд. Чунин вазъият сабабҳои гуногун дорад. Аммо сабаби асосии он аз ҷониби элитаи сиёсии он давра дар сатҳи зарурӣ дарк нагардидани воқеиятҳои давраи замон ба шумор меравад. Роҳбарияти сиёсии кишвар ба дигаргуниҳои геополитикӣ он қадар таваҷҷуҳи зиёд намедоданд ва қарорҳои сиёсии қабулнамудаи онҳо наметавонист талаботи ҷомеаро пурра қонеъ гардонад.

Ғайр аз ин демократикунони бошито боиси ба вучуд омадани ҳизбу ҳаракатҳое шуданд, ки хусусияти минтақавию маҳаллӣ доштанд. Дар ин раванд инчунин ҳаракатҳои сиёсӣ пайдо шуданд, ки идеологияи радикалистиро пайгирӣ ва тарғибу ташвиқ менамуданд. Дар натиҷа ҷомеаи Тоҷикистон ба гурӯҳҳои зидди ҳамдигар ҷудо гардиданд. Ҳатто дар пойтахти кишвар майдонҳои зидди ҳамдигар ташкил гардида буданд. Дар он давра роҳбарияти сиёсии мамлакатро мебоист барои боз доштани парокандашавии миллат чораҷӯӣ намоянд. Дар робита бо ин масъала гуфтан бамаврид аст, ки ҳамаи давлатҳо дар сиёсати хориҷии худ манфиатҳои миллии хешро пайгирӣ менамоянд. Ин воқеияти геополитикӣ мебошад. Дар солҳои аввали ба даст овардани истиклолият як зумра кишварҳои минтақа ва олам аллакай дар Тоҷикистон манфиатҳои геополитикии худро пайгирӣ менамуданд. Яке аз сабабҳои асосии сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар қорҳои дохилии

Тоҷикистон даҳолат намудани субъектҳои хориҷӣ буд. Чунин ҳолатро ба инобат гирифта, ҷанги шаҳрвандии дар Тоҷикистон рухдодаро ҷанги таҳмиلى меноманд. Аз камтаҷрибагӣ ва ноустувории элитаи сиёсии онвақта истифода намуда, баъзе давлатҳо меҳостанд, ки дар ҷомеаи тоҷик фарҳанги бегонаро бор намоянд. Аз ин рӯ, дар баробари ҳалли масъалаҳои давлатдорӣ, баҳусус мустаҳкам намудани ниҳодҳои давлатӣ, инчунин ба инобат гирифтани воқеиятҳои геополитикӣ низ хеле муҳим ба шумор мерафт.

Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамин мавқеъро дар сиёсати хориҷии давлат роҳандозӣ намуда, дар арсаи ҷаҳонӣ Тоҷикистонро ҳамчун кишвари сулҳпарвар ва давлати мутамаддин муаррифӣ кард. Сиёсати «дарҳои кушод», ки дар паёми солинавии Президенти кишвар дар соли 2003 эълон гардида буд, шакли махсуси ҳамкориҳои бисёрҷониба бо тавсеаи ҷуғрофӣ ва доираи масъалаҳои фарогир, беш аз пеш ба дараҷаи сифатан нав мерасад. Сиёсати мазкур ифодагари алоқамандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳандозӣ ва инкишофи муносибатҳои дӯстона бо тамоми кишварҳои дунё, сарфи назар аз низоми давлатдорӣ, сатҳи пешрафту мавқеи ҷуғрофии онҳо буда, ба ибораи дигар, баёнгари сиёсати бисёрсамтаи хориҷии кишвар аст.

Дар асоси ин идея Тоҷикистон сиёсати хориҷии бисёрҷонибаро ҳамчун афзалият дар муносибатҳои байналмилалӣ худ муайян намуд. Сарфи назар аз захираҳои хоксорона ва вазъияти ногувори дохили кишвар, Тоҷикистон дар муддати кӯтоҳ бо истифода аз стратегияҳои муассири ҳамкорӣ бо ҷомеаи ҷаҳонӣ тавонист ихтилофоти дохилиро тавассути музокироти сулҳ ва ба даст овардани ризоият ҳал намуда, муносибатҳои ҳудро бо доираи васеи давлатҳои хориҷӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ тақвият ва густариш диҳад. Ҳамин тариқ, таҳлилу баррасии масъалаи мустаҳкам намудани мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар ин самт ба инобат гирифтани воқеиятҳои геополитикии замони муосир хеле зарур аст. Дар шароити имрӯза ҳамаи давлатҳо, баҳусус давлатҳои абарқудрат ва субъектҳои нави харитаи геополитикии олам кӯшиш мекунанд, ки манфиатҳои ҳудро пайгирӣ намоянд. Ҳамин тавр, вазъи геополитикӣ дар ҷаҳон соҳаест, ки дар он манфиатҳои кишварҳои гуногун бархӯрд мекунанд. Дар чунин шароит мустаҳкам кардани мавқеи давлат дар арсаи ҷаҳонӣ душвор аст. Танҳо роҳбарияти сиёсӣ ва раҳбари кишвар метавонанд дар ин самт корҳои зарурӣ ва мувофиқро анҷом диҳанд.

Дар зербоби дуюми боби сеюми диссертатсия **«Дурнамои ҳифзи манфиатҳои геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистони дар низоми нави ҷаҳонӣ»** хусусиятҳои ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои гуногуни олам, истифодаи принципи сиёсати хориҷии бисёрсамта, диверсификатсияи сиёсати хориҷӣ, ҳамгирии Тоҷикистон бо созмонҳои байналмилалӣю минтақавӣ таҳлил гардидаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло давраи гузаришро аз сар мегузаронад. Тағйирот дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ самти асосии рушди давлат гардид. Вақтҳои охир як қатор чорабиниҳо гузаронида шуданд, ки ба

пешрафти кишвар таъсири назаррас расониданд. Ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи мамлакат, қабули қонунҳое, ки барои рушди мамлакат аҳамияти калон доранд, қорӣ намудани принципи гуногунандешии сиёсӣ, мавҷудияти шароит барои фаъолияти муҳолифини сиёсӣ, мавҷудияти васоити ахбори оммаи мустақил, ташаккул ва рушди ниҳодҳои гуногуни ҷомеаи шаҳрвандӣ - ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки зарурати бунёди ҷомеаи демократӣ огоҳона шудааст.

Масъалаи муҳимтарини сиёсати хориҷии замони соҳибистиклолии давлатии Тоҷикистонро мушаххас гардонидани самтҳои асосии ҳимояи манфиатҳои геополитикии он ташкил медиҳанд. Таназзули ғавқулӯдда ва оқибат ғано ёфтани Иттифоқи Шуравӣ ба тамоми субъектҳои асосии давлати федеративӣ истиклоли сиёсиро таъмин намуд. То ин замон ташаккули истиклол чандон мураккабро пайдо накарда буд. Он бештар ҳосияти объективӣ дошт ва заҳмату фаъолияти нерӯҳои зиёду гуногунро талаб накардааст. Мураккабӣ ва замони зиддияту муқовиматҳо акнун оғоз меёфтанд. Раванди таъмин ва таҳкими истиклоли сиёсии Тоҷикистон дар заминаи ҳифзи манфиатҳои миллию геополитикӣ амалҳои муҳимро талаб менамуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш менамояд, ки дар сиёсати ҷаҳонӣ фаъолона иштирок намуда, инкишофи дохилӣ ва ҳифзи фазои геополитикиашро таъмин созад. Дар арсаи байналхалқӣ Тоҷикистон ҷуну кишвари тозаистиклол ва наҷандон бузург зарурат ба шарикӣ стратегии боэътимодно дошт. Тоҷикистон дар низоми навӣни олам, дар доираи муносибатҳои байниҳамдигарӣи иштирокчиёни бевоситаи он мақоми худро меҷӯст. Масъалаҳои муҳталифи сиёсати ҷаҳонӣ дар доираи ҳадафҳо ва манфиатҳои Тоҷикистон низ мавриди таҳлил ва ҳулосагирии сиёсатмадорон қарор мегирифтанд. Зеро Тоҷикистон ҳамҷун ҷузъи ҷудонопазии ҷомеаи ҷаҳонӣ мақом ва нақши ҳосаеро пайдо мекард. Аммо масъалаҳо бо мушкилиҳо роҳи ҳалли худро меёфтанд. Набудани таҷрибаи қофии иштирок дар сиёсати қалон ва муносибатҳои бевоситаи байналхалқӣ аз худ дарак меоданд. Роҳбарияти мамлакат низ дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ мақсад ва вазиғаҳои асосии сиёсати байналхалқиро амиқ дарк накарда буд. Аз хотире, ки ақсарияти онҳо мутаҳассисони замони шӯравӣ буданд, таҷрибаи замони мустақилияти ақтори сиёсати ҷаҳониро надоштанд. Сатҳи тафаккур ва дарки масъалаҳо аз доираи таълимот ва ҳадафҳои ҳизбӣ чандон дур нарафта буданд. Ҳолати мазкур дар ташҳиси самтҳои асосии инкишофи истиклоли милли мונהҳо эҷод менамуд. Дар низоми нави муносибатҳои байналмилалӣ, ки дар ҷаҳони муосир ташаккул меёбад, Тоҷикистон ва дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ нақши муҳим доранд. Дар минтақа бозигарони нава пайдо шуданд, ки меҳоханд ба равандҳои руҳдода таъсир расонанд. Таҳаввулоти сиёсӣ дар Осиёи Марказӣ аз назари кишварҳои дигар бетаъсир наменонад. Қудратҳои бузурги ҷаҳонӣ ва давлатҳои бонуфузи минтақавӣ меҳоханд дар минтақа мустаҳкам шаванд ва сиёсати худро пеш баранд. Дар

байни онҳо Русия, ИМА, Чин, Ҳиндустон, Эрон, Туркия, Покистон ва ғайра талоши бештар доранд [21].

Муносибатҳо бо Русия дар доираи масъалаҳои амниятӣ суръат мегиранд. Ҳамкориҳои низомӣ-техникӣ таъмини силоҳ, навсозии инфрасохтор ва машқҳои муштаракро дар бар мегирад. Кафолатҳои сиёсии Маскав бо узвияти Душанбе дар СААД, ки системаи мудофияи дастачамъонаро эҷод мекунад, тақвият дода мешаванд. Ин механизмҳо ба муқовимат бо таҳдидҳои минтақавӣ, аз ҷумла ноустувории аз Афғонистон бароянда, мусоидат мекунанд. Ҳамкориҳои энергетикӣ ва чараёнҳои муҳоҷират хусусияти мутақобилаи муносибатҳои дучонибаро ташаққул медиҳанд. Чунин муносибатҳо барои мувозинат кардани манфиатҳои иқтисодӣ ва оқибатҳои иҷтимоӣ идоракунии доимии дипломатиро талаб мекунад.

Муносибатҳои Чин ва Тоҷикистон асосан дар самти иқтисодӣ тавассути татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ дар доираи ташаббуси «Як камарбанд – як роҳ» рушд мекунанд. Сармоягузориҳои Чин дар долонҳои нақлиётӣ ва бахши истихроҷи маъдан бо афзоиши касри тичоратии Тоҷикистон сабаб мешаванд. Чунин тамоюлот хатари вобастагии афзоюндаи иқтисодиро ба вучуд меорад ва таҳияи чораҳои кафолатиро барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ тақозо мекунад.

Ҳамкорӣ бо кишварҳои Ғарб ба барномаҳои рушди институтсионалӣ ва кумаки башардӯстона алоқамандӣ дорад. Иттиҳоди Аврупо ва Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико навсозии маъмурияти давлатӣ ва низоми ҳуқуқиро дастгирӣ мекунанд. Ин лоиҳаҳо ба тақвияти ҷомеаи шахрвандӣ мусоидат мекунанд, аммо татбиқи онҳо аксар вақт бо иҷрои шартҳои сиёсӣ барои демократикунонӣ алоқаманд карда мешавад. Ислоҳоти ҳуқуқие, ки бо кумаки Ғарб оғоз шудаанд, ба назар гирифтани хусусиятҳои миллии раванди сиёсии Тоҷикистонро талаб мекунад. Тоҷикистон кушиш мекунад, ки даҳолати беруна ба қорҳои дохилӣ ва ҳамзамон дастрасӣ ба маблағгузориҳои рушдро ба ҳадди ақал расонад. Ин равиш имкон медиҳад, ки муқолама бидуни ҳалалдор кардани принципҳои соҳибхитиёрӣ сурат гирад.

Стратегияи бисёрсамтаи истифодаи механизмҳои гуногуни дипломатӣ ва иқтисодиро дар муносибатҳо бо субъектҳои беруна дар назар дорад. Тоҷикистон иштироки худро дар иттиҳодияҳои минтақавии СҶШ ва СААД бо созишномаҳои дучониба муттаҳид мекунад. Чунин равиш дар сиёсати хориҷии кишвар устувориро фароҳам меорад. Ҳамин тариқ, барои ҳалли самараноки мушкилоти амниятӣ дохилӣ, Тоҷикистон бояд дар сиёсати хориҷии худ вектори бисёрҷонибаро нигоҳ дорад ва тавозуни байни манфиатҳои муттаҳидонаш ва зарурати нигоҳ доштани соҳибхитиёрии худро таъмин намояд [19].

Диверсификатсияи сиёсати хориҷӣ хатари вобастагии яктарафаи кишварро коҳиш медиҳад ва тақвияти мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ таъмин менамояд. Густариши низоми муносибатҳо омезиши робитаҳои дучонибаро бо ҳамкориҳои бисёрҷониба дар доираи

форматҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ тақозо мекунад. Мувозинат кардани муносибатҳо бо қудратҳои бузург бояд бо амиқтар кардани робитаҳо бо шарикони рушдбанда барои эҷоди каналҳои сершумори ҳамкорӣ ҳамроҳ бошад. Ин стратегия гуногунрангии дипломатӣ ва устувории сиёсати миллиро дар муқобили зарбаҳои беруна афзоиш медиҳад. Татбиқи сиёсати хориҷии гуногунранг тақвияти иқтисодии институтсионалӣ ва муайян кардани афзалиятҳо дар сиёсати хориҷиро талаб мекунад. Воситаҳои зарурӣ шабакаи хуб таъсисёфтаи намоёндагӣҳои дипломатӣ, созишномаҳои мақсадноки иқтисодӣ ва иштироки ғайбӣ дар механизмҳои ҳамкории минтақавиро дар бар мегиранд. Диверсификасияи доимӣ бояд ба манфиатҳои миллий асос ёбад, соҳибхӯшӣро таъмин кунад ва ҳамзамон барои рушди иқтисодӣ шароит фароҳам оварад.

Мавриди тазакур аст, ки дар зери ибораи мавқеи геополитики давлат ҳолати воқеии давлат дар низоми байналхалқӣ ва минтақавии давлатҳо ҷаҳмида мешавад. Ҳамзамон мустақилият, озод будан аз таъсироти давлатҳои дигар, ҳимоя ва ташаккули манфиатҳои миллии давлат низ моҳияти мавқеи геополитики давлатро ифода менамояд. Бояд гуфт, ки мавқеи геополитикӣ мафҳуми мутаносиб мебошад, зеро ваё танҳо дар марҳилаҳои муайяни рушди инкишоф барои давлат хизмат менамояд ва қудрати доимӣ надорад. Манфиатҳои геополитики бошанд онҳо бештар ба манфиатҳои давлат, миллат ва нақши онҳо дар низоми нави ҷаҳонӣ сару қордоранд, ки бештар барои ҳифзи манфиатҳои миллий ва нуфуз роҳандозӣ карда мешаванд.

Хулоса

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ мавқеи муҳими геостратегиро ишғол мекунад. Аз ин рӯ, муҳимияти он имрӯз ба тадриҷ қобили мулоҳиза афзудааст ва тахмин кардан мумкин аст, ки дар оянда низ афзоиш хоҳад ёфт. Ин равандро албатта ба омилҳои гуногун вобаста аст. Нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як кишвари ҳамсарҳад бо Ҷумҳурии исломи Афғонистон хеле муҳим арзёби мегардад. Бояд гуфт, ки на танҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ низ ворида сиёсати геополитики минтақа мебошанд [3-М].

Омили дигаре дар Осиёи Марказӣ мавҷудияти захираҳои зиёди ашёи хом, пеш аз ҳама захираҳои энергетикӣ мебошад ва ин омил дар оянда бештар хоҳад шуд. Ин ҳам шавқу ҳаваси рӯзафзуни марказҳои пешрафтаи қуввахоро ба ҷаҳони ҳозира муайян мекунад. Дар даҳ соли аввали пас аз қатъ гардидани мавҷудияти ИҶШС суҳбати мавқеи Русия дар Осиёи Марказӣ мушоҳида карда шуд, ки ба пайдоиши ҳолигии геополитикӣ оварда расонид ва дар чунин шароит дигар давлатҳо меҳостанд онро пур кунанд. Иттиҳоди Аврупо ба рушди робитаҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва фарҳангӣ бо кишварҳои минтақа тамарқуз кард. Дар баробари ин, Чин ба Осиёи Марказӣ, ки қаблан

аз ҷаҳони беруна ба таври назаррас ҷудо шуда буд, ғайриқонуни ворид шуд ва асосан ба ғайриқонунии иқтисодӣ тамаркуз кард [1-М].

Аз солҳои 2000-ум сар карда, Русия ба барқарор кардани нуфузи худ дар минтақаи Осиёи Марказӣ шуруъ кард. Ҳамкорӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, низомӣ ва инчунин дар соҳаи амнияти муштарак амиқтар шуд. Ҳамлаҳои террористии 11 сентябри соли 2001 дар ИМА, ки маъракаи байналмилалӣ зиддитеррористиро дар Афғонистон оғоз карданд, барои таҳкими робитаҳои ИМА бо баъзе давлатҳои Осиёи Марказӣ дар соҳаи мудофия ва амният, ки ба ҷойгиркунии пойгоҳҳои низомии амрикоӣ дар қаламрави онҳо оварда расонид, тақдир бахшид. Аммо ин амалҳо дар муқоиса бо рушди ҳамкориҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Русия, ки талошҳои зиддитеррористии эътилофиро дастгирӣ мекард, дар шаклҳои дигар амалӣ карда шуданд. Ҳамзамон бо ин, ташкили Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) ба таъсис додани он ба сохтори пурраи байналмилалӣ, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ ғайриқонуна кор мекунад, мусоидат кард [4-М].

Барои Россия ҳузури доимӣ ва илова бар ин, афзоиши ҳузури низомии Амрико дар минтақа қомилан қобили қабул нест. Ҳамзамон, ба эътидол овардани вазъ дар Афғонистон ва ҷидагирӣ аз бозгашти Толибон ба қудрат, ки дурнамои ноором кардани вазъ дар Осиёи Марказӣ ва дар оянда дар манотиқи ҳамшафати худ Россияро ба вучуд меорад, ҳама манфиатдор аст. Ин як зарба ба манфиатҳои амнияти миллии ҳам Федератсияи Россия ва ҳам давлатҳои Осиёи Марказӣ хоҳад буд. Чӣ гунае, ки моҳи сентябри соли 2021 ғайриниҳоят ба амал омад, аксари ҳудудҳои Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон, аз ҷумла пойтахти ин кишвар шаҳри Кобул зери назорати ҳаракати Толибон қарор гирифт. Акнун масъалаи таъмини амният дар кишварҳои Осиёи Марказӣ диққати Россия ва Чинро ба худ бештар ҷалб менамоянд. Аммо дар баробари ин, кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ низ аз таъмини амнияти минтақавӣ манфиати бештар доранд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити кунунӣ таъмини амният дар самти Афғонистон ва пешгирӣ намурадани терроризму экстремизм ба манфиати геополитикии кишвар таъсир меорад [3-М].

Чин, дигар бозингари геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ мебошад ва аз ин рӯ, мавқеҳои худро дар ин минтақа мунтазам мустаҳкам мекунад. Сиёсати минтақавӣ Чин ба дарёфти манобеи энергетикӣ аз Қазоқистон ва қисман аз Туркменистон ва ҳамчунин рушди ҳамкориҳои амниятӣ ва иқтисодӣ тавассути СХШ асос меёфтааст. Чин барои рушди бозорҳои Осиёи Марказӣ дурнамои ҳама мусоид дорад. Аллакай маҳсулоти истеҳсолкунандагони маҳаллӣ бо молҳои арзони истеъмолӣ Чин рақобат карда наметавонад [5-М].

Нуфузи бартаридоштаи Россия, ИМА ва Чин дар минтақаи Осиёи Марказӣ маънои мавҷуд набудани манфиатҳо ва амалҳои мувофиқ аз ҷониби дигар ғайриқонуно надорад. Дар баробари ин, аз ҷумлаи онҳо, аз қабيلي Иттиҳодияи Аврупо, Ҷопон ва Ҳиндустон ҳузури худро дар минтақа асосан

ба соҳаи иқтисодӣ маҳдуд мекунанд. Чунин ғаёлони минтақай, чун Эрон ва Туркия низ саъй доранд, нуфузи худро дар минтақа густариш диҳанд, аммо зарфиятҳои онҳо бо тавоноии се қудрати бузург қобили муқоиса нест [5-М].

Вазъияти кунунии Осиёи Марказӣ ба маънои он нест, ки ғаёлони беруна маҳкум ба "бозии якҷониба" ҳастанд. Яъне, тибқи ин формула бохти як бозигар ба таври амалӣ ба ғоидаи дигараш бармеояд. Бо муносибати оқилона, иродаи сиёсӣ ва аз ҳама муҳимаш, хоҳиши дарёфти созиш, ҳамкориҳои созандаи онҳо қомилан имқонпазир аст. Бо тафовути бархӯрд, таҷрубаи таърихӣ, фарҳанги сиёсӣ, қудрати иқтисодӣ, новобаста аз он ки гоҳ-гоҳе амали якдигарро ҳамчун таҳдид арзёбӣ мекунанд, ҳар се қудрат манофеи амниятӣ доранд, ки дар навбати аввал аз таҳдидҳои воқеӣ бармеоянд [1-М].

Аз нигоҳи манофеи геополитикии Россия ба назар мерасад, ки як навъ стратегия ё консепсияи ҷудогона дар робита ба Осиёи Марказӣ, шояд бо қиёс бо стратегияи Иттиҳодияи Аврупо таҳия шавад. Дар Консепсияи сиёсати хориҷӣ ва Стратегияи амниятӣ миллии Россия ин минтақа танҳо ба таври умумӣ, амалан бидуни мушаххасот зикр шудааст. Чунин санад дар сатҳи олӣ қабул шудааст ва ба он кӯмак хоҳад кард, ки сиёсати Россия нисбат ба минтақа ва ба рӯйдодҳои кишварҳои он қамтар воқуниш намуда, бештари талошҳои худро барои расидан ба вазифаҳои мушаххас равона созад [5-М].

Омӯзиши ҳам равишҳои илмӣи ватанӣ ва ҳам хориҷӣ ба масъалаҳои геополитикӣ дар заминаи равандҳои сиёсии ҷорӣ нишон дод, ки истилоҳи "манфиатҳои геополитикӣ" тафсири васеъ ва гуногун дорад. Он бештар барои тавсифи самтҳои сиёсии давлатҳо, арзёбии нақши онҳо дар системаи байналмилалӣ дар асоси таҳлили маҷмуи омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ-стратегӣ, захиравӣ ва дигар омилҳое, ки барои суботи он аҳамияти муҳим доранд, истифода мешавад [2-М].

Бояд ҳулосабарорӣ кард, ки манфиатҳои геополитикии давлатҳо, чун қоида, прагматикӣ мебошанд. Аз ин рӯ, дар раванди бархӯрди манфиатҳо ҳифзу бақои худ, таъмини амниятӣ милли ва тақмил додани воситаҳои муҳофизати онҳо тавассути амалигардонии мақсадҳои стратегӣ ба даст меоянд. Амниятӣи давлат бевосита манфиати асосии геополитикӣ мебошад.

Нақши Тоҷикистонро дар низомии геополитикӣ метавон васеътар бо таҳлили таъсир ва аҳамияти он дар заминаи равандҳои ҷаҳониву минтақавӣ баррасӣ кард.

Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ ҷойгир буда, як минтақаи қалидӣ барои манфиатҳои сиёсӣ ва иқтисодии бисёре аз қудратҳои бузург, аз ҷумла Россия, Хитой ва ИМА мебошад. Ҷойгиршавии стратегияи он дар ҷорроҳаи роҳҳои асосии тиҷорат ва нақлиёт онро як бозигари муҳим дар геополитикаи минтақавӣ месозад. Ҳамсоягӣ бо Афғонистон Тоҷикистонро дар сафи пеши мубориза бо терроризм ва ифротгароӣ қарор медиҳад. Ин макони стратегӣ барои назорати транзити маводи муҳаддир ва пешгирии пахншавии идеологияҳои радикалӣ муҳим аст.

Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ, аз ҷумла бузургтарин неругоҳи барқи обии Осиёи Марказӣ Роғун мебошад. Ин захираҳо метавонанд ҳамчун унсури асосии таъмини амнияти энергетикӣ минтақа хизмат кунанд. Дар Тоҷикистон роҳҳои муҳими нақлиётӣ, аз ҷумла роҳи нави абрешим аз Чин мавҷуданд. Кишвар дар лоиҳаҳои беҳтар кардани инфрасохтор, аз ҷумла сохтмони роҳҳои автомобилӣ ва роҳи оҳан ғаёлона иштирок мекунад. Ин ба Тоҷикистон кӯмак мекунад, ки ба иқтисоди ҷаҳонӣ ворид шавад.

Тоҷикистон бо Россия рабобити стратегӣ дорад, ки тавассути ҳамкориҳои низомӣ, кумаки иқтисодӣ ва сармоягузорӣ ба сиёсати дохилӣ ва иқтисодии он таъсири назаррас мерасонад. Вай инчунин дар ҷаҳорҷӯби ташаббуси “Як камарбанд, як роҳ” бо Хитой ҳамкориҳои ғаёло дорад. Созмонҳои минтақавӣ: Узвийат дар созмонҳои ба мисли Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) ва Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ (СААД) нақши онро дар амният ва ҳамкориҳои минтақавӣ таъкид мекунад.

Тоҷикистон ба ташаббусҳои байналмилалӣ оид ба муқовимат ба терроризм ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ғаёлона ҷалб гардида, онро дар сохторҳои глобалӣ ва минтақавӣ амниятӣ иттифоқҳои муҳим мегардонад. Тоҷикистон ҳамчун як қисми Осиёи Марказӣ ба рабандҳои иқтисодӣ тичоратӣ ҷаҳонӣ таъсир мерасонад. Иштироки он дар ташаббусҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба ҳамгироии он ба иқтисоди ҷаҳонӣ мусоидат мекунад.

Дар Тоҷикистон муҳоҷирати корӣ, аз ҷумла ба Россия зиёд аст, ки ба иқтисод ва робитаҳои иҷтимоӣ он таъсир мерасонад. Ин ҷараёнҳои муҳоҷират дар таҳкими рабобити Тоҷикистон бо кишварҳои дигар низ нақш доранд. Тоҷикистон дорои мероси ғании фарҳангӣ мебошад, ки дар ташаккули сиёсати хориҷӣ ва ҳамкориҳо бо кишварҳои ҳамсоя нақш мебозад.

Саҳми Тоҷикистон дар нигоҳ доштани амнияти минтақавӣ, иштирок дар рабандҳои иқтисодӣ ҷаҳонӣ ва ҳамкорӣ бо акторҳои калидии ҷаҳонӣ аҳамияти онро дар арсаи байналмилалӣ афзоиш медиҳанд. Тоҷикистон дар ҷорроҳаи хатсайрҳои муҳими тичоратӣ ва сиёсӣ буда, ба рабандҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ таъсир мерасонад. Бо вуҷуди ин, таҳқиқоти илмӣ нишон медиҳанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои мақом ва нақшест, ки рӯйдодҳои муосирро дар минтақаи Осиёи Марказӣ муайян менамояд. Ҳамкорӣ бо Тоҷикистон шарикӣ бо тамоми кишварҳои минтақа мебошад [6-М].

ТАВСИЯҲО БАРОИ ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Тақвияти ҳамкориҳои минтақавӣ: Иштироки ғаёло дар созмонҳои минтақавӣ (СХШ, СААД, ИДМ) ва рушди муносибатҳои дуҷониба бо кишварҳои ҳамсояи Осиёи Марказӣ омилҳои калидии таъмини амният ва субот дар минтақа мебошанд. Тақвияти ҳамкорӣ дар мубориза бо терроризм,

экстремизм, қочоқи маводи муҳаддир ва ҷиноятҳои фаромарзӣ зарур аст. Ҳамкориҳои иқтисодӣ, ки ба рушди инфрасохтори нақлиёт, ҳамкориҳои энергетикӣ ва тиҷорат нигаронида шудааст, низ бояд рушд ёбад.

2. Татбиқи сиёсати "дарҳои кушода" нигоҳ доштани тавозуни манфиатҳо байни Русия, Чин, Иёлоти Муттаҳида ва Иттиҳоди Аврупо дар татбиқи сиёсати хориҷии Тоҷикистон талаб мекунад. Ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва технологияҳои нав дар бахшҳои энергетика ва нақлиёт бояд бо назардошти манфиатҳои ҳаётан муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода шавад. Мисоли ин сармоягузорӣ дар лоиҳаҳои бузурги иқтисодӣ, бахусус CASA-1000 мебошад. Ҳамзамон, ҳангоми татбиқи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва ҳамкорӣ бо субъектҳои хориҷӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд кӯшиш кунад, ки таваҷҷӯҳи онҳоро ба навсозии инфрасохтори иҷтимоӣ ҷалб кунад. Аз ҷумла, рушди маориф ва тандурустӣ ба коҳиш додани вобастагии иқтисодии кишвар мусоидат хоҳад кард. 3. Гузариш ба рушди устувор кам кардани саҳми интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатиро дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ талаб мекунад. Дар чунин шароит, озод кардани муҳити тиҷорат ва бартараф кардани монеаҳои бюрократӣ аҳамияти стратегӣ доранд. Ғайр аз ин, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар дохили кишвар ҷойҳои нави корӣ эҷод мекунад ва иқтисоди миллиро гуногунранг мегардонад.

4. Манзараи кунунии геополитикӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб мекунад, ки ба тақвияти иқтидори мудофиавии худ афзалият диҳад. Беҳтар кардани назорати марз ва таъмини амнияти марзи давлатӣ на танҳо тавассути захираҳои дохилӣ, балки тавассути ҳамкорӣ бо кишварҳои узви СААД ва СҲШ имконпазир аст. Фаъолиятҳои зиддитеррористӣ, бахусус, ҳамкориҳои минтақавӣ ва байналмилалиро талаб мекунанд. Мудофиаи шаҳрвандӣ дар ҳалли ин мушкилот саҳми назаррас мегузорад. Воҳидҳои сохтории он бояд дар ҳолати омодагии доимӣ барои вокуниш ба офатҳои табиӣ ва садамаҳои саноатӣ нигоҳ дошта шаванд.

5. Нақшаҳо барои ҳифзи пирияхҳо ва захираҳои об аз таъсири тағйирёбии иқлим бояд амалӣ карда шаванд, аз ҷумла беҳтар кардани системаҳои обёрӣ бо истифода аз технологияҳои муосири кишоварзӣ ва омӯзонидани деҳқонон дар масъалаҳои ҳифзи муҳити зист барои таъмини амнияти озуқаворӣ дар кишвар.

6. Таблиғи таърих ва фарҳанги Тоҷикистон барои ҷалби сайёҳон ва рушди соҳаи сайёҳӣ ва бо ин васила беҳтар кардани имичи кишвар. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, мо бояд инфрасохтори сайёҳӣ ва сифати хизматрасониро беҳтар созем, ки ин дар навбати худ сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷиро ҷалб мекунад ва барои аҳоли имкониятҳои бештари иқтисодӣ фароҳам меорад.

ИНТИШОРОТ ОИД БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [1-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Низоми геополитикӣ ва раванди тавсеаи он дар ҷаҳони муосир [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 1. – С.92-96. ISSN0235-005X.
- [2-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Геополитика ҳамчун назария ва методи таҳқиқоти муносибатҳои байнидавлатӣ [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 2. – С.98-102. ISSN0235-005X.
- [3-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Мавқеи геополитикии Россия ва Хитой дар низоми муносибатҳои байналхалқии муосир [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 3-1. – С.100-108. ISSN0235-005X.
- [4-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Тоҷикистон ва Россия дар равандҳои геополитикии минтақавӣ ва глобалӣ [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2018. – № 1. – С.99-104. ISSN0235-005X.
- [5-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Ташаккули манфиатҳои геополитикӣ дар шароити муосир [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир. – 2023. – №1 (81). – С.108-122.
- [6-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Таъсири ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии минтақавӣ ба равандҳои геополитикии замони муосир [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2024. – № 2. – С.249-254. ISSN0235-005X.

Маърузаҳои илмӣ:

- [7-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Манфиатҳои геополитикии Тоҷикистони соҳибистиклол ва мақоми он дар низоми нави ҷаҳонӣ [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Рушди давлатдории миллӣ дар замони соҳибистиклолӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ (ш.Душанбе, 3 сентябри соли 2021). – Душанбе, 2021. – С.238-245.
- [8-М]. Саймаҳмадов Л.Н., Таҳкими ваҳдати миллӣ ва масъалаҳои муносибатҳои байналмилалӣ [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Тоҷикистон дар масири таърих: истиқлолият, дастовард ва дурнамо: маводи симпозиуми байналмилалӣ (қисми1) Душанбе, 2021. – С.254-261.

- [9-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Нақши элитаи сиёсӣ дар таҳкими мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ваҳдати миллӣ ва нақши он дар таҳкими истиқлолияти давлатии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (ш.Душанбе, 7 июни соли 2022). –Душанбе, 2022. –С.283-298.
- [10-М]. Саймаҳмадов Л.Н., Муҳаммад А.Н. Геополитика ҳамчун назария ва методи таҳқиқот.//Мусолиҳаи миллӣ дар Тоҷикистон ва аҳаммияти он:маводи конфренсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ-Душанбе, 2024.-С.27-38.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА ИМЕНИ А.
БАХОВАДДИНОВА**

УДК: 327+323(575.3)

На правах рукописи

САЙМАХМАДОВ ЛУТФУЛЛО НАСРИДИНОВИЧ

**РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН В ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ
СОВРЕМЕННОГО МИРА**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной
степени кандидата политических наук
по специальности 5.6.4. Политические проблемы
международных отношений, глобального
и регионального развития

Душанбе – 2026

Диссертация подготовлена в отделе политических проблем международных отношений Института философии и политологии им. А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана

**Научный
руководитель:**

Мухаммад Абдурахмон Навруз – доктор политических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ (Национальной академии наук Таджикистана), главный научный сотрудник отдела политических проблем международных отношений Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова НАНТ

**Официальные
оппоненты:**

Комилбек Амид Ёрбек – доктор политических наук, доцент, ректор Хорогского государственного университета имени Моёншо Назаршоева;

Тошов Ходжиакбар Мухидинович – ассистент кафедры общественных наук, ГОУ “Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибн Сино”,

**Ведущая
организация:**

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Защита диссертации состоится «05» сентября 2026 года, в «15:00» часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-079 Института философии и политологии имени А. Баховаддинова НАНТ (734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 33).

С текстом диссертации можно ознакомиться в Научной библиотеке имени Индиры Ганди Национальной академии наук Таджикистана (734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 33) и официальном сайте Института философии и политологии имени А. Баховаддинова НАНТ (www.ifpranrt.tj).

Автореферат разослан «___» _____ 2026 года.

**Учёный секретарь
диссертационного совета,
кандидат политических наук
Email: Sanginov1953@mail.ru**

Сангинов Н.Н.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Республика Таджикистан обрела свою государственную независимость в чрезвычайно сложных геополитических условиях. Именно поэтому в первые годы государственной независимости на территории страны вспыхнула навязанная гражданская война. Несмотря на то, что относительно причин её возникновения высказываются различные мнения, уместно отметить, что она стала результатом столкновения геополитических интересов субъектов мировой политики. После развала Советского Союза в геополитической системе мира на короткий отрезок времени воцарилось состояние неопределённости и хаоса. Однако вскоре в системе геополитических отношений возникли новые явления, результатом столкновения геополитических интересов которых стали современные вызовы и угрозы. В числе которых особую остроту приобрели формирование международного терроризма, увеличение числа экстремистских и террористических организаций, стремительное развитие информационных технологий, возникновение «цветных революций» и политических беспорядков. В результате сложившейся ситуации возникновение новых политико-социальных, экономико-технологических кризисов стало характерной чертой современного этапа формирования мировой геополитической системы, что подтверждает актуальность данной темы.

Стоит отметить, что Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон 23 декабря 2022 года в ходе своего ежегодного Послания отметил, что: «Сегодня геополитические процессы, продолжая оставаться сложными и непростыми, вызывают рост противоречий и конфликтов, усиление конкуренции между государствами и их стремления к расширению своего влияния в различных регионах мира. Такое состояние, являясь причиной возникновения беспрецедентных вызовов и угроз безопасности, в целом оказывает серьёзное влияние на фундаментальную структуру международных отношений. В этих условиях Таджикистан, в целях обеспечения национальных интересов и защиты своих традиционных ценностей, продолжает осуществлять сбалансированную и выверенную внешнюю политику» [35]. И действительно в современных условиях, когда день ото дня обостряются непримиримые противоречия, для страны, недавно получившей независимость, проведение внешней политики и защита национальных и геополитических интересов в некоторой степени усложняются. В нынешних условиях требованием времени является учёт геополитических реалий, поиск и нахождение новых путей и способов реализации национальных интересов. Учитывая значимость данной темы, мы обосновываем её следующими аргументами и положениями:

Первое, одним из видов столкновения геополитических интересов является столкновение цивилизаций. Республика Таджикистан, как и другие страны Центральной Азии, после распада Советского Союза обрела независимость и проводит внешнюю политику как равноправный субъект

современного мира с учётом национальных интересов страны, предпринимает все необходимые и своевременные усилия на международной арене для достойного представления нации и её национальной культуры.

Второе, в современном мире наблюдается тенденции по активизации деятельности экстремистских и террористических групп. Объясняется это тем, что различные геополитические игроки искусно используют подобные организации для достижения своих целей. Их финансирование, патронаж и поддержка рассматриваются как результат столкновения геополитических интересов и создают значительные трудности, вызовы и угрозы для недавно обрётших независимость стран Центральной Азии.

Третье, геополитическая борьба новых субъектов, столкновение их геополитических интересов в регионах Центральной Азии становятся причиной того политическая обстановка обостряется. Военный конфликт на Украине, политические беспорядки в Белоруссии в 2020 году, политические беспорядки в 2022 году в Казахстане и в автономной области Каракалпакстан Республики Узбекистан наглядно показывают, что все эти события и конфликты возникают под влиянием геополитических процессов. В Республике Таджикистан на протяжении десяти последних ряд политических и религиозных сил, имеющих экстремистский и террористический характер, пытается организовать политические беспорядки. Кроме этого, в 2021 году к власти в Республике Афганистан была приведена террористическая организация «Движение Талибан», в связи с чем требуют дополнительного внимания вопросы обеспечения безопасности в центральноазиатском регионе и формирования «пояса безопасности». Стоит отметить, что в международной политике существуют различные игроки, которые могут захотеть воспользоваться такой ситуацией для изменения существующего положения дел и продвижения своих интересов. Анализ исторических, экономических, политических и культурных факторов показывает, как внутренние возможности определяют внешнеполитические приоритеты Республики Таджикистан. Географическое положение республики в Центральной Азии, граница протяжённостью 1344 км с Афганистаном и присутствие российской военной базы обеспечивает условия для участия страны в региональных антитеррористических союзах, коалициях и совместных проектах в рамках ШОС. Экономические показатели определяют векторы и масштабы взаимодействия со странами-партнёрами. В 2021 году Таджикистан зафиксировал рост ВВП на 7.5 %, а показатели социальной интеграции в крупных городах выросли в период с 2019-2021 гг. на 3,2 %, эффективность государственного аппарата напрямую определяют возможности привлечения прямых иностранных инвестиций для реализации крупных проектов. Текущие инвестиционные приоритеты включают завершение строительства Рогунской ГЭС и модернизацию транспортного коридора «Север–Юг». Данный подход даёт представление о том, какое место занимает Республика Таджикистан в мире. Он учитывает возможности страны, вызовы с которыми она сталкивается со стороны внешнего мира, а также изменений в нём

происходящих, что помогает определить, какой должна быть внешняя политика нашего государства в будущем.

Степень изученности научной темы. Учёные и исследователи на протяжении последних двух столетий изучают геополитическую систему. Однако анализ научной литературы в этой области показывает, что сегодня в межгосударственных отношениях происходят кардинальные изменения, одним из факторов чего являются геополитические процессы. Исходя из этого естественным образом возникают новые теории и доктрины изучения данного явления, что, собственно говоря, и привело к возникновению двух теорий геополитики – классической и новой. Нужно признать, что после развала Советского Союза не только исчезла двуполярная геополитическая система и не возник однополярный мировой порядок, но и обострение геополитических отношений привело к формированию многополярного мира. Такие трансформации не только породили серьёзные современные вызовы и угрозы, но и вызвали беспрецедентный интерес со стороны учёных и исследователей, уделяющих сегодня вопросам современной геополитики больше внимания, чем когда-либо в истории. В настоящем исследовании в первую очередь принимаются во внимание те труды, которые посвящены формированию и трансформации геополитической системы современного мира. Для чёткого и ясного определения степени изученности научной темы мы классифицировали проанализированные труды следующим образом.

Первую группу составляют работы, посвященные исследованию мировой геополитической системы, содержание которых сформировало классические геополитические теории. Среди них особо ценными являются труды М. Дефаржа [15], Ф. Ратцеля [41], Р. Челлена [56], К. Хаусхофера [52], Х. Маккиндера [28], Н. Дж. Спайкмена [45], Поля Видаль де ла Блаша [8], М. Фуко [49], З. Бжезинского [6], Г. Киссинджера [24], С. Хантингтона [51], Н. Хомского [53] и многих других. В научных и теоретических трудах западных учёных предлагаются различные парадигмы и подходы анализа глобальных процессов, предусмотренных анализа и изучения геополитической картины мира. Каждый из перечисленных учёных сформировал целостную геополитическую теорию, оказавшую непосредственное и глубокое влияние на развитие геополитической науки, но и сделала региональные и глобальные политические процессы более изменчивыми. Классическая теория геополитики оказала глубокое воздействие на формирование политических событий XX века. Вместе с тем политические реалии и процессы XX столетия привели к возникновению современных геополитических теорий и исходя из этого для понимания современных региональных и глобальных процессов теории, разработанные перечисленными выше учёными, имеют немаловажное значение.

Вторую группу составляют научно-исследовательские работы российских ученых. Среди них большую теоретическую и методологическую ценность имеют научные труды Л. Н. Гумилева [13; 14], И. Б. Пономаревой [38], В. С. Колосова [25], А. Г. Дугина [17], В. В. Разуваева [40], Э. А.

Позднякова [37], А. С. Панарина [36], К. С. Гаджиева [10], Т. В. Андриановой [2], Б. С. Хореева [54], К. Э. Сорокина [44], Т. А. Михайлова [32], С. Н. Бабурина [5], А. В. Митрофанова [31], Ю. В. Тихонравова [48], Е. А. Вандама [7], Н. А. Нартова [33]. По мнению данных учёных, современные обществоведческие науки уделяют внимание проблемам, чаще относящимся к сфере геополитики, что можно наблюдать в большей степени в зарубежных политических науках. Как мы можем видеть, начиная с начала девяностых годов проблемы геополитики оказались в центре внимания русских учёных. Если в первой половине этого десятилетия данные вопросы рассматривались в научных статьях, материалах конференций и коллективных трудах, то начиная с 1995 года со стороны представителей академических сообществ и различных идейно-политических течений становится доступным большое количество научных монографий по геополитике, а также опубликовано много различных учебных средств по вопросам геополитики. Некоторые из трудов по проблемам геополитики русских учёных в последующем были переизданы с дополнениями и изменениями. Наиболее распространёнными трудами по геополитическим идеям в российской науке являются работы Л.Н. Гумилёва. Российскими учёными также были переведены труды по вопросам геополитики зарубежных специалистов.

Третью группу составляют труды отечественных учёных, восполнивших своими книгами и статьями существующий научный пробел в данной области. В частности, огромную работу провели А.Н. Махмадов [29], И. Асадуллоев [3], С.С. Ятимов [57], Г.Н. Зокиров [18], П.А. Мухаммадзода [30], Г.М. Майтдинова [27], Р. Хайдаров [50], З.Ш. Саидов [42], М.М. Абдулхаков [1], З.Д. Хукмишоев [55], Ш.Т. Каримов [22; 23], З. М. Курбонова [26] и другие.

Безусловно, такой интерес учёных к геополитике не был случайным. Основным фактором формирования геополитических идей на постсоветском пространстве считаются развал Советского Союза и кризис социалистического мира, после чего на мировой арене произошло изменение баланса сил, потребовавшее принятия политических решений для преодоления этих негативных последствий. К проведению геополитических изысканий наших учёных и исследователей подвигла необходимость создания системы отношений между странами бывшего соцлагеря и, в особенности Республика Таджикистан, угроза разпада на отдельные регионы.

Проблемы геополитики и политической географии вызвали заметный рост научных исследований за последние десять лет, наряду с этим, понимание ключевых вопросов в данной сфере значительно усложнилось. На наш взгляд, это связано с самой сутью геополитики, основанной на теоретических основах сразу нескольких наук: политологии, географии, экономики, философии и других. Одним из необходимых условий преодоления теоретических и методологических трудностей в любой науке, и геополитика не исключение, является систематизация её концептуальных основ и упорядочение дисциплинарной терминологии, в связи с чем возникает необходимость

возрождения и расширения основного концептуального аппарата на основе традиционного географического подхода, суть которого, применительно к геополитике, заключается в изучении механизмов, посредством которых формируются и развиваются политико-территориальные пространственные формы.

Связь исследования с научными программами (проектами) и темами. Диссертационное исследование выполнено в рамках выполнения научно-исследовательской темы отдела политологии Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана «Проблемы национальной безопасности и определение новых угроз политической стабильности Республики Таджикистан».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования заключается в установлении основных особенностей формирования геополитической системы в современном мире и показе роли и места Республики Таджикистан в её структуре. Для реализации цели исследования и одновременно для поиска путей и способов укрепления позиций Республики Таджикистан в геополитической системе современного мира были поставлены **следующие задачи.**

Задачи исследования:

- показать методологические и концептуальные особенности геополитической теории и посредством методов исследования международных отношений определить структурные элементы геополитической системы;
- определить место геополитических интересов в системе межгосударственных отношений и показать их влияние на процесс формирования международных отношений;
- определить непосредственные характеристики глобализации и показать их влияние на межрегиональную интеграцию и геополитические процессы современного мира;
- изучить и проанализировать важнейшие основы укрепления геополитической позиции независимого Таджикистана в новой мировой геополитической системе;
- рассмотреть роль и место Таджикистана в региональных и глобальных геополитических процессах, показать основы формирования внешней политики и международного имиджа страны в период независимости;
- изучить и проанализировать перспективы защиты геополитических интересов Республики Таджикистан и укрепления его позиции в новой мировой системе.

Объектом исследования является Республика Таджикистан в геополитической системе современного мира.

Предметом исследования является формирование геополитической системы и позиции Республики Таджикистан в новых мировых геополитических процессах.

Гипотеза исследования. После развала СССР и исчезновение двухполярного мира миропорядок и мировая геополитическая система претерпели значительные изменения: изменение баланса сил в структуре геополитических отношений, стремительное развитие науки и техники, появление на политической арене новых субъектов геополитики усиление напряжённости в противостоянии геополитических интересов привели к возникновению новых угроз и вызовов. И обретение Республикой Таджикистан государственной независимости проходило именно в таких сложных условиях и вдобавок к этому, страна была втянута в пламя навязанной гражданской войны, а опасность исчезновения нашего государства с политической карты и разобщения нации превратились в реальную угрозу. В результате подобных непримиримых отношений возникли такие геополитические процессы, как столкновение цивилизаций, вооружённые конфликты в странах Ближнего Востока, осуществление «цветных революций», экспансия экстремистских и террористических организаций, а также рост угроз радикальной идеологии, напрямую влияющих на политическую стабильность и национальную безопасность Республики Таджикистан. В таких условиях нашей стране необходимо прилагать усилия для упрочения своих позиций в геополитической системе современного мира в соответствии с существующими геополитическими реалиями, для чего признаётся важным осознание фундаментальных потребностей страны, понимание геополитических интересов и поиск путей и методов их реализации.

Теоретические основы исследования. Цели и задачи исследования были достигнуты благодаря сочетанию нескольких научных методов. В ходе исследования в основном использовались диалектический, системный, сравнительный и структурно-функциональный подходы. Диалектический метод позволил провести более глубокий анализ сложных процессов и явлений путем изучения их внутренних противоречий и взаимосвязей. Системный подход помог рассмотреть столкновение геополитических интересов и формирование нового мирового порядка как неотъемлемые части более широкой системы международных отношений, выявив их взаимное влияние на внешнюю политику государств. Сравнительный анализ оказался незаменимым для выявления как общих закономерностей, так и специфических черт в возникновении и развитии конфликтов и геополитического соперничества в разные исторические периоды. Наконец, структурно-функциональный метод позволил рассмотреть политические системы как сложные структуры, состоящие из различных подсистем, каждая из которых выполняет свои собственные, отличительные функции.

Научная новизна исследования. В данной научной работе рассмотрено положение Таджикистана в мировой геополитической системе. В этом контексте анализируются угрозы и вызовы, связанные с противостоянием геополитических интересов, а также предлагаются пути и

стратегии для их преодоления. Отдельные аспекты научной новизны исследования можно представить следующим образом:

- анализ существенных геополитических преобразований, произошедших после распада двухполярного мирового порядка, выявил возникновение новых процессов, тенденций и концепций в геополитике, что стало причиной повышенного внимания учёных к сложным вызовам, возникающим в современных геополитических процессах;

- на основе комплексного изучения научной литературы и анализа текущей геополитической динамики в данном исследовании выявлены ключевые механизмы формирования геополитических интересов основных глобальных игроков и показаны условия, при которых эти интересы реализуются;

- освещена роль Таджикистана в современных региональных и глобальных геополитических процессах. В частности, на основе анализа региональных и международных политических изменений показаны позиции России и Китая в формировании современной геополитической системы. Установлено, что обе державы в большей степени направляют свои усилия на укрепление регионального влияния в Центральной Азии, нежели на достижение глобального доминирования;

- показана трансформация роли и статуса Республики Таджикистан мировой геополитической системе с учётом сложного периода гражданской войны и интенсивного геополитического соперничества последний десятилетий;

- в научном исследовании особое внимание уделено сотрудничеству Таджикистана и Российской Федерацией на основе региональных геополитических процессов, а также значению этого партнёрства для упрочения региональной безопасности и геополитических позиций Таджикистана;

- подробно анализируется формирование геополитических интересов Республики Таджикистан и его место в новой системе миропорядка.

Положения, выносимые на защиту:

1. Геополитические теории как средство изучения международных отношений имеют сравнительный характер. Использование потенциала геополитических теорий рассматривается как целенаправленная политика государства, а реализация этой цели зависит, прежде всего, от географических и правовых факторов. Геополитическая теория имеет свои методы, исследовательские традиции и научные обзоры, изучает внешнюю политику, географические особенности государства и его стратегических партнеров. В более широком смысле геополитика это спонтанная или целенаправленная политика государства, проявление которой связано с географическими и территориальными факторами. С этой точки зрения геополитика как наука изучает географические и территориальные факторы, фокусируясь на их влиянии на политические решения или государственную политику. Влияние

политической ситуации на определенную территорию и контроль над этой территорией также рассматриваются в рамках геополитических исследований.

2. Защита геополитических интересов является ключевым фактором формирования международных отношений, а их столкновение главным фактором изменения политического пространства мира. С одной стороны, если столкновение геополитических интересов приводит к изменению политической картины мира, с другой стороны, оно становится основной причиной активизации новых геополитических субъектов. Закономерности формирования геополитических интересов находятся под влиянием основных категорий геополитики. В настоящее время в рамках политологии выделены три этапа формирования геополитических устремлений, которые считаются основными условиями возникновения геополитических интересов: осознание основных потребностей, возникших на основе геополитических целей; понимание и восприятие геополитических устремлений влиятельными участниками мировой политики; реализация геополитических целей.

3. Глобализация и региональная интеграция оказывают значительное влияние на геополитические процессы современного мира. Некоторые государства претендуют на статус глобальных сверхдержав, поэтому во внешней политике они уделяют больше внимания межгосударственному сотрудничеству на региональном уровне. В частности, Китайская Народная Республика в последние два десятилетия развивалась очень быстрыми темпами, одновременно постоянно укрепляя свои позиции в мировой геополитической системе. Мировая геополитическая система, которая после краха биполярного мира полностью находилась в руках США и их стратегических партнеров, постепенно изменилась. В начале XXI века на мировой политической карте появились новые геополитические игроки, такие как Индия, Япония, Европейский союз и Иран. Это вызвало обеспокоенность у США, России и Китая, поскольку они традиционно считаются главными игроками на мировой арене. Чтобы не потерять прежнее влияние, эти страны проявляют большую активность в мировой политике, используя свои экономические, военные и дипломатические средства.

4. Стабильность геополитического положения Республики Таджикистан как центральноазиатской страны занимает стратегически важное место в современных геополитических условиях. Ее важность определяется многими факторами, включая географическое положение, внутреннюю политику, экономические ресурсы и внешние связи. Эти аспекты указывают на роль Таджикистана как важного игрока в региональной и глобальной политике. Географическое положение Республики Таджикистан, граничащей с Афганистаном, Китаем, Кыргызстаном и Узбекистаном, делает ее важным связующим звеном между странами Центральной Азии. Республика Таджикистан, как и другие геополитические субъекты, имеет свои геополитические интересы. Перспективы реализации геополитических интересов Республики Таджикистан и ее статус в новом мировом порядке во многом зависят от активности страны. Понимание фундаментальных

потребностей и возможностей страны привело к формированию геополитических интересов Республики Таджикистан и подняло вопрос об их реализации. В такой ситуации важно учитывать два аспекта: большинство проблем и опасностей, с которыми сталкивается современный мир, возникают из столкновения геополитических интересов великих держав. Для предотвращения и устранения этих угроз необходимо учитывать геополитическую ситуацию в мире. Столкновение геополитических интересов других участников с интересами Таджикистана также может привести к новым проблемам и опасностям. Поэтому Республике Таджикистан необходимо, прежде всего, разработать соответствующие механизмы защиты своих геополитических интересов и постепенно укрепить свои позиции в мировой геополитической системе.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Выводы, полученные в ходе исследования, могут быть использованы в качестве теоретического источника для дальнейшего изучения геополитической системы современного мира и геополитических процессов, особенно для анализа столкновения геополитических интересов великих держав в регионе Центральной Азии и возникающих в связи с этим угроз и вызовов. Кроме того, в данном исследовании проанализированы и рассмотрены теоретические аспекты смены геополитических парадигм с позиции формирования геополитических интересов и процесса их реализации. Также выводы исследования крайне важны для разъяснения непосредственных характеристик геополитической борьбы, поскольку одним из факторов, влияющих на процесс формирования мировой геополитической системы и её последующую трансформацию, является геополитическая борьба субъектов геополитического процесса.

Материалы диссертации могут быть использованы в процессе преподавания таких дисциплин, как политология, национальная безопасность, международная безопасность, геополитика, мировая политика, а также при разработке учебных программ и учебников по данным предметам. Вместе с тем, теоретическая значимость результатов исследования обосновывается тем, что выводы и рассуждения автора сделаны на основе анализа научных теорий и изменчивости геополитических процессов. Данный аспект играет ключевую роль для концептуальной разработки вопросов геополитической борьбы, определения геополитических интересов государства, формирования мировой геополитической системы и, что наиболее важно, для разработки механизмов укрепления роли и позиций Республики Таджикистан в мировой геополитической системе.

Степень достоверности результатов исследования обосновывается теоретическими и методологическими основами диссертации. Прежде всего, достоверность результатов выражается в их непротиворечивости существующим политическим теориям и соответствии использованных научных методов области политологии. При анализе геополитической ситуации в Таджикистане принципиальное значение имеет применение

интегрированного подхода, включая сбор и анализ данных из различных источников. Эмпирическая база позволяет объективно оценить влияние различных факторов на геополитическую ситуацию и сделать выводы на основе фактических данных. Источники можно разделить на три группы::

Первая группа состоит из законодательных и нормативно-правовых актов, принятых государственными органами Республики Таджикистан: Конституции, конституционных законов и регулирующих актов, документов, определяющих деятельность государственных органов, телевидения и прессы, общественных организаций, а также политических концепций, экономических стратегий и межправительственных соглашений (СНГ, ОДКБ, ШОС). В эту группу также входят официальные заявления и сообщения.

Вторая группа включает монографии, книги, научные доклады, сборники научных статей, диссертации и публикации в периодической научной печати по теме исследования на русском и иностранных языках.

Третья группа источников состоит из интернет-ресурсов. В работе использована информация с официальных сайтов Президента, Правительства, министерств и ведомств Таджикистана, электронных средств массовой информации, российских и зарубежных информационных служб, а также международных неправительственных организаций.

Кроме того, в данном исследовании использовались официальные информационные источники, на основе анализа которых была получена часть результатов. Выводы автора сформулированы на базе изучения теоретических аспектов темы и анализа геополитических процессов современного мира.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Данное диссертационное исследование на тему «Республика Таджикистан в геополитической системе современного мира» соответствует паспорту научной специальности 5.6.4. Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития. В пункте 5 паспорта данной специальности предусмотрено исследование темы «Геополитика и геополитические факторы мирового развития».

Личный вклад соискателя ученой степени в исследование. Обработка, анализ и рассмотрение полученных данных, разработка теоретических и методических положений, а также предложение практических рекомендаций выполнены автором самостоятельно. Выводы, представленные в диссертации, являются результатом самостоятельного исследования автора.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Диссертация была обсуждена на заседании отдела политологии Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана, а также на заседании Учёного совета данного института, и рекомендована к защите. Основные результаты исследования отражены в научных статьях автора. По теме диссертации автором опубликовано 6 научных работ в рецензируемых научных журналах, входящих в перечень Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан. Также результаты исследования по теме «Геополитические интересы

суверенного Таджикистана и его статус в новом миропорядке» были представлены в виде доклада на республиканской конференции «Развитие национальной государственности в период независимости» (Душанбе, 3 сентября 2021 года). Кроме того, результаты исследования по теме «Роль политической элиты в укреплении геополитических позиций Республики Таджикистан» были доложены на республиканской конференции «Национальное единство и его роль в укреплении государственной независимости Таджикистана» (г. Душанбе, 7 июня 2022 года).

Публикации по теме диссертации. Основные результаты диссертации и выводы исследования опубликованы в четырех научных статьях автора, вышедших в свет в рецензируемых научных журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из списка сокращений, введения, общей характеристики исследования, двух глав, шести параграфов, заключения и списка использованной литературы. Общий объем диссертации составляет 174 страницы компьютерного текста.

ОСНОВНЫЕ ЧАСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Первая глава диссертации **«Теоретико-методологические вопросы формирования мировой геополитической системы»** состоит из двух параграфов. В первом параграфе первой главы диссертации **«Геополитические теории как метод исследования международных отношений»** проанализирован широкий круг научной литературы, исследованы классические геополитические теории, современные геополитические концепции, новые геополитические парадигмы, а также новые методы анализа мировой геополитической ситуации.

Возникновение геополитических концепций и теорий связано с именем Рудольфа Челлена. Он исследовал систему государственного управления с целью создания сильного государства и подчеркивал важность пяти основных элементов политики: экономического, демографического, социального, политического и геополитического. Однако предшественниками геополитики были известные политические мыслители, такие как Геродот, Аристотель, Никколо Макиавелли, Шарль Луи Монтескье, Жан Боден и Фернан Бродель. Следует отметить, что геополитические идеи не являются исключительным достижением европейской цивилизации. Геополитические концепции можно найти и в учениях восточных мыслителей, в том числе древнекитайского философа Сунь-цзы (VI в. до н. э.). Например, в своих трудах Сунь-цзы выделил шесть типов местности и девять типов пространства, которые считал необходимыми для проведения эффективной военной стратегии [47].

Однако современная геополитика в её нынешнем понимании возникла лишь в конце XIX века. Значительный вклад в становлении и развитии этой науки сыграли немецкий географ Фридрих Ратцель и его последователи. Они создали дисциплину, которая должна была изучать взаимосвязь географии и политики с учётом местоположения государства. По мнению Ф. Ратцеля:

«могущественными являются те народы, которые способны осознать географические пространства. В зависимости от прогресса или упадка народов территории государств могут сокращаться или расширяться» [41, с. 62].

В трудах английского географа Хэлфорда Маккиндера (1861–1947) были разработаны классические геополитические концепции, описывающие морские и сухопутные державы. В своей работе «Демократические идеалы и реальность» он определил ключевой регион истории, назвав его «Хартленд» (Сердцевинная земля). В западный полюс «Хартленда» он включил Восточную Европу, Центральную Европу и Россию, а в восточный – Монголию и Тибет. Х. Маккиндер считал, что граница Хартленда имеет форму полумесяца. Он считал, что «эта зона охватывала Германию, Австрию, Турцию, Индию и Китай, а вне Хартленда находились Англия, Южная Африка, Австралия, США, Канада и Япония» [28, с. 76]. На основе этой концепции Х. Маккиндер предложил идею мирового господства. Он полагал, что контроль над территориями Хартленда дает сверхдержавам геополитические преимущества на мировой арене.

Кроме того, американский исследователь Н. Спикмен предложил концепцию разделения мира на три зоны: Хартленд (Heartland), Римленд (Rimland) и отдаленные континенты – Австралию и Африку. По мнению Н. Спикмена: «Римленд включает в себя такие регионы, как Западная и Центральная Европа, Турция, Иран, Саудовская Аравия, Ирак, Пакистан, Индия, страны Дальнего Востока и Китай» [45, с. 52]. Он полагал, что: «США в своей политике должны оказывать давление на сверхдержавы различных континентов и создавать военно-политические союзы на территориях Римленда посредством своих военных баз» [45, с. 53].

Однако в современных условиях притязания классической геополитики на роль глобальной и всеобъемлющей теории кажутся необоснованными и поэтому следует учитывать ограниченность классических геополитических концепций в деле объяснения международной реальности. Развитие связи и транспорта, прогресс информационно-коммуникационных технологий и появление новых видов вооружения полностью изменили поведение человека в отношениях с окружающей средой, трансформировав смысл и содержание «больших пространств» в его сознании и мышлении. Данные изменения также сделали географические, демографические и экономические основы мощи государства недостаточными, а порой и излишними для понимания реалий современности.

В настоящее время, в связи с современными реалиями, возникла необходимость расширения сферы изучения геополитики. Данное направление получило определенную поддержку и стало применяться в международных отношениях. Например, понятие «политическое пространство» также является одним из ключевых аспектов современной геополитики. Как отмечают В.С. Колосов и Н.С. Мироненко, «политическое пространство представляет собой широту, долготу и границы политической деятельности. Геополитика с первых моментов своего возникновения уделяла

особое внимание “пространству”, представляя его как политическую силу» [25, с. 18]. А.Г. Дугин в подтверждение этой мысли пишет: «Геополитика изучает пространство как политическую категорию. Политическое пространство – это не просто территория, а осмысленное, структурированное поле сил, определяющее поведение государств» [17, с. 15]. Современная геополитическая теория также уделяет особое внимание вопросу оценки соотношения сил современных государств. Цивилизационный подход к геополитическим вопросам прослеживается и в теории столкновения цивилизаций американского политолога С. Хантингтона. Признавая конфликтогенную политику Запада в отношении с остальным миром, С. Хантингтон стремился продемонстрировать интересы западной цивилизации.

В современной геополитической картине Евразии, где сталкиваются и переплетаются интересы многих акторов, особое значение приобретает концепция коллективной безопасности. Данная идея, предложенная политологами и стратегами, рассматривает Евразию не только как географическое пространство, но и как сложную систему взаимозависимостей, в которой устойчивость одного элемента напрямую влияет на стабильность всей структуры. Суть этой идеи заключается в том, что Россия и другие крупные региональные державы реализуют свои собственные интересы, которые, как правило, носят многоплановый и сложный характер. При этом ключевые державы региона признают свои интересы, зачастую носящие многогранный характер. При этом признаётся, достижение прочного мира и стабильности в регионе возможно лишь при создании эффективной системы коллективной безопасности, основанной на взаимном уважении и внимательном учёте этих интересов.

Геополитика как научная дисциплина претерпела значительные изменения в течение последнего столетия. Она больше не рассматривается лишь как пассивная фаза, в которой развивается история, но как активный элемент, определяющий ход политики и влияющий на стратегические решения. Геополитическое пространство, в отличие от физического или экономического пространства, наполнено политическим смыслом, как утверждают В.С. Колосов и Н.С. Мироненко, «геополитическое пространство, в отличие от физического или экономического, обладает особым политическим содержанием. Оно является ареной борьбы за влияние, контроль над ресурсами и утверждение собственной идентичности» [25, с. 18]. Государственные границы в данном случае – гораздо больше, чем просто линии на карте; они являются символами суверенитета и границами между различными политическими и культурными образованиями. Поэтому формирование этих границ, их сохранение и изменение занимают центральное место в геополитической стратегии.

Современные геополитические исследования все чаще обращают внимание на такие инструменты формирования геополитической среды, как «мягкая сила, культурное влияние и информационные технологии. В эпоху цифровых технологий физические границы постепенно теряют свою

незыблемость, а киберпространство быстро превращается в новую арену политического соперничества. Управление информационными потоками, формирование общественного мнения и продвижение определённых ценностей стали ключевыми элементами геополитической стратегии наряду с традиционными инструментами – военной мощью и экономическим давлением. Поэтому пространство в геополитике не только признание территорий и границ, но и детальное изучение их политической значимости, динамики развития и влияния на международные отношения. Как справедливо отмечает К.С. Гаджиев геополитическое пространство «выступает не просто как фон или арена политических событий, а как активная политическая сила, влияющая на поведение государств и формирование их интересов» [10, с. 45]. Это потребует комплексного решения с учётом исторических, географических, экономических, социальных и культурных аспектов при постоянном внимании к появлению новых тенденций и проблем в современном мире.

Подводя итог, можно сказать, что геополитика как теория и метод анализа межгосударственных отношений является по сути своей сравнительной, рассматривается как целенаправленная политика государства, а ее реализация, прежде всего, тесно связана с географическими и правовыми факторами. Влияние геополитики распространяется даже на принятие политических решений и государственную политику в целом. Научные предположения в данном параграфе показывают, что поведение мировых держав, имеющиеся в их распоряжении ресурсы и влияние являются одними из основных вопросов геополитического анализа и исследования. Более того, эти аспекты останутся неизменными в геополитических отношениях в ближайшем будущем. Наряду с этим, геополитические теории сохраняются в качестве метода исследования международных отношений и развиваются в соответствии с изменчивостью современного мира.

Во втором параграфе первой главы диссертации **«Защита геополитических интересов как ключевой фактор формирования международных отношений»** всесторонне исследуются сущность, виды и типы геополитических интересов, их соотношения и противоречия, основы формирования и изменчивый характер, а также методы анализа данных интересов.

В современном мире геополитические интересы играют важную роль в развитии международных экономических и дипломатических связей, формируя мировой рынок труда, товаров, услуг и инвестиций. Геополитическая картина постоянно меняется, а вместе с ней меняются и геополитические интересы, что приводит к расширению возможностей субъектов политического процесса, которые объединяются в различные союзы, блоки и другие сообщества, охватывающие целые группы стран в различных регионах мира. Геополитические интересы в современном мире стали неотъемлемой частью международных и дипломатических отношений. Они оказывают значительное влияние на международные потоки рабочей

силы, товаров и услуг, а также капиталов. По мере дальнейшего развития геополитической обстановки интересы государств меняются, что открывает новые возможности для политических субъектов. Реагируя на это, государства активно участвуют в формировании альянсов, блоков и других объединений, включающих группы государств в различных регионах. Геополитика между государствами существует на различных уровнях: международном, региональном и местном. Однако наиболее значимыми являются международный и глобальный уровни, что делает геополитические интересы одной из главных движущих сил в современной международной политике. Это делает внутригосударственные и региональные политические процессы частью глобального процесса.

Геополитические интересы представляют собой внешнеполитические приоритеты каждого государства. К.В. Сивков в своем научном исследовании представил сложную структуру геополитических интересов как «систему приоритетов внешней политики, включающую в себя желаемый вид цивилизационного развития государства, желаемый вид его геополитического положения, размещение политических и военных сил в ключевых точках мира, участие в экономических, политических и военных союзах, а также масштаб влияния на геополитические интересы других стран и координацию экономических и политических сил на международной арене» [43, с. 177]. Этот комплексный подход указывает на многогранность геополитических интересов, которая выходит за рамки простого стремления к территориям или ресурсам. Речь идет о всестороннем взаимодействии факторов, формирующих политику государств и их поведение на международной арене.

А.А. Драганов считает, что понимание геополитических интересов требует учета не только материальных, но и нематериальных аспектов: «характеристики региона, исторические связи, культурные традиции и даже религиозные убеждения могут играть решающую роль в определении того, как государство воспринимает и реализует свои интересы» [16, с.10-11]. Энергетическая безопасность, доступ к природным ресурсам, контроль над транспортными коридорами, безусловно, являются важными компонентами геополитических интересов, однако их невозможно рассматривать в отрыве от более широкого контекста.

Более того, автор полагает, что геополитические интересы не являются статичными и неизменными. По его мнению, они «не являются статичными и неизменными, поскольку подвержены влиянию изменений в международной среде, технологического прогресса, демографических сдвигов и других факторов» [16, с.11-12]. То, что вчера казалось жизненно важным интересом, сегодня может утратить свою актуальность, и наоборот. Поэтому анализ геополитических интересов требует постоянного обновления и пересмотра с учётом новых вызовов и возможностей. Анализ показывает, что экономические интересы очень сильно влияют как на мировую политику в целом, так в отдельных регионах. Именно поэтому возникло отдельное направление – экономическая геополитика. Учёные по-разному объясняют

связь между экономикой и политикой. Например, В.В. Глущенко отмечает, что «экономические интересы отдельных субъектов являются составным элементом как геополитики, так и мировой экономики [11, с. 26]. По мнению К.С. Гаджиева, «экономические интересы государства представляют собой осознанные объективные потребности, которые служат реализации национальных целей и обеспечению благоприятных внутренних и внешних условий государства» [10, с. 78]. Н.А. Нартов утверждает, что «экономические интересы государства и их непосредственные характеристики зависят от географического положения страны, имеющихся в её распоряжении ресурсов, уровня обеспечения национальной безопасности и её регионального влияния» [33, с. 145]. В целом, специалисты сходятся в том, что в рамках экономической геополитики экономические процессы анализируются на разных уровнях: отдельных государств, регионов, свободных экономических зон, транснациональных корпораций и даже на глобальном уровне. Существенно влияет на геополитические интересы стран и международная интеграция. Участие в экономических и политических союзах сулит экономические выгоды и усиливает влияние государства, но при этом ему порой приходится идти на компромиссы, в силу чего есть вероятность ограничения суверенитета. Государства должны тщательно взвешивать все положительные и отрицательные стороны, прежде чем принимать решение об участии в том или ином интеграционном проекте.

Сотрудничество в реализации геополитических интересов неразрывно связано с таким понятием политических наук, как «анархия». Как отмечает Р. Джервис (Jervis R.), «ещё со времён Фукидида международная политика определяется анархией» [58, с.317]. Ибо несмотря на значительные достижения современной цивилизации, например, распад тоталитарных систем, растущее количество субъектов международного права, познающих демократические и либеральные ценности, мировые политические процессы, как и прежде остаются бессистемными и бесконтрольными. Итак, говоря о геополитическом аспекте международного сотрудничества, мы можем отметить следующие положения. Прежде всего, геополитическая стратегия ориентирована на установление определенного порядка в мире, то есть во внутреннем и внешнем пространстве по отношению к государству. Во-вторых, порядок, на который направлена геополитическая стратегия, находится вне рамок морали, независимо от идеологии и риторики инициатора той или иной стратегии. В-третьих, геополитическая стратегия охватывает пространство международного сотрудничества и становится фактором формирования мирового порядка.

В современных условиях геополитические интересы значительно усложнились, а их формы коренным образом изменились. Например, борьба за нефть, газ и полезные ископаемые прослеживается во внешней политике большинства государств. Морские пути стратегического значения, такие как Ормузский и Малаккский проливы, стали объектами геополитической борьбы. Поскольку установление контроля над ними позволяет обеспечить

бесперебойные поставки товаров и энергетическую безопасность. Наряду с этим, технологическое соперничество в сферах искусственного интеллекта, кибербезопасности и развития космических технологий формирует новые направления геополитической конкуренции.

Культурное влияние также играет важную роль в процессе реализации геополитических интересов. Сверхдержавы посредством своего языка, культурных ценностей, духовных и нравственных достижений оказывают глубокое воздействие на другие общества, формируя свой международный имидж. Как отметил А.С. Панарин, «современная геополитика не может ограничиваться только военно-стратегическими и экономическими факторами. Борьба за умы и сердца людей, за культурное и цивилизационное влияние становится всё более важной» [36, с.112]. В большинстве случаев этот тип влияния в долгосрочной перспективе оказывает более эффективным по сравнению с традиционной «жесткой силой», основанной на военной мощи.

Тем не менее, активное развитие геополитических интересов неизбежно приводит к конфликту с интересами других государств. Такая конкуренция может привести к прямым и косвенным конфликтам, гонке вооружений и дестабилизации локальных и международных систем. Именно поэтому хрупкое равновесие между национальными геополитическими амбициями и необходимостью сотрудничества и уважения суверенитета других государств является залогом международного мира и стабильности. Дипломатия, переговоры и многосторонние институты по-прежнему остаются действенными инструментами контроля рисков и мирного урегулирования конфликтов.

Подводя итог, нам думается, что геополитические интересы представляют собой сложное и многогранное явление, оказывающее сильное влияние на международные отношения. Всестороннее понимание движущих сил и последствий геополитического соперничества имеет решающее значение для разработки эффективной внешней политики и поддержания мира и стабильности на мировой арене. Государства должны стремиться к реализации своих интересов в соответствии с нормами международного права и таким образом, чтобы это способствовало общему благу человечества.

Таким образом, геополитические интересы государства должны определяться на основе его существующих потребностей в пределах геополитического пространства. В.В. Огнева в «Политической энциклопедии» понятие «потребность» определяет как «состояние индивида, создаваемое испытываемой им нуждой в объектах, необходимых для его существования и развития, и выступающее источником его активности» [34, с. 454]. В широком смысле потребности государства можно разделить на естественные (базовые) и искусственные (формируемые обществом). На международной арене государство объективно нуждается в определенном наборе ресурсов и условий для обеспечения своего выживания и эффективного взаимодействия с другими субъектами. Эти базовые нужды носят жизненно важный характер и составляют основу его геополитических интересов. По мере удовлетворения

первичных потребностей возникают запросы новые, более сложные. К ним могут относиться стремление к членству в международных организациях или, напротив, решение о выходе из них, а также присоединение к межправительственным договорам или отказ от участия в них. Следовательно, геополитические интересы носят динамичный характер, они постоянно эволюционируют под влиянием как внутренних потребностей, так и изменений в окружающей международной среде.

Вторая глава диссертации **«Глобализация и геополитическое положение Республики Таджикистан в современных условиях»** состоит из двух параграфов. В первом параграфе второй главы **«Влияние глобализации и региональной интеграции на геополитические процессы современности»** рассматриваются сущность и основные характеристики глобализации, её влияние на современные динамические глобализационные процессы, ключевые особенности региональной интеграции, а также растущая нестабильность геополитических процессов в условиях глобализации.

Современная геополитическая картина мира под воздействием процессов глобализации претерпевает глубокие изменения, способствующие активизации новых форм региональной интеграции. Подобные тенденции проявляются в создании союзов, в которых экономическое сотрудничество признается инструментом реализации стратегических интересов государств. Такая форма взаимозависимости перестраивает традиционную систему международных отношений и ускоряет переход к многополярному мироустройству. Как отмечает Т. Левитт, «глобализацию можно определить как процесс формирования сбалансированной глобальной экономики, основанной на глубокой взаимозависимости национальных экономик, являющейся результатом интенсификации международного разделения труда, экономической либерализации и транснационализации деятельности корпораций» и далее «глобализация рынков уже наступила. С ней приближается конец многонационального коммерческого мира, а вместе с ним и конец многонациональной корпорации» [59, с. 45].

Российский исследователь А.Н. Степурина определяет глобализацию как «процесс формирования взаимосвязей и взаимозависимости мира посредством увеличения числа международных участников, направленный на укрепление и расширение международных отношений государств и регионов». В свою очередь, В.Л. Иноземцев указывает на всеохватывающий характер этого процесса, отмечая, что глобализация «охватывает практически все сферы современной жизни – экономику, политику, культуру, информацию, экологию и т.д.» [20, с.14]. Такая специфика отражает роль экономической зависимости, либерализации и транснационализации как механизмов, формирующих масштабы интеграции. Взаимодействие этих процессов с технологическими инновациями порождает сложные трансформации, определяющие темпы проникновения глобальных связей в национальные экономики. Скорость и масштабы глобализации зависят от стремительного распространения технологических инноваций и

эффективности международных цепочек поставок, сокращающих временные и затратные барьеры и способствуя углублению экономических связей между отдаленными регионами. И поэтому экономические и технологические факторы одновременно формируют и ограничивают возможности дальнейшей интеграции мировой экономики.

Международные финансовые организации, в том числе Всемирный банк и Международный валютный фонд, определяют глобализацию следующим образом: «глобализация – это стремительная интеграция богатых и бедных стран в сферах торговли и инвестиций, рост интеграции рынков посредством трансграничного движения товаров, капитала и информации» [39, с. 105]. В научной литературе причины возникновения глобализации представлены следующим образом: «зависимость развивающихся стран от сверхдержав с передовой экономикой; возникновение международных организаций и распространение их влияния и деятельности по всему миру; распад Советского Союза и мировой коммунистической системы; распространение различных международных языков; экономические факторы, такие как рост объемов экспорта и импорта товаров; развитие науки и техники, информации и рекламы, Интернета и социальных сетей; развитие туризма; переход от плановой экономики к рыночной» [9, с. 17].

Глобализация ускоряет перераспределение геополитической власти как между государствами, так и между государственными и негосударственными субъектами. Страны, занимающие значительное место в мировой экономике, продолжают укреплять своё политическое и экономическое влияние на мировой арене. Между тем изменения в структуре производства и торговли создают благоприятные условия для появления новых центров власти, помимо традиционных держав.

Это перераспределение напрямую связано с экономической мощью, наличием инновационных технологий и возможностью влиять на международные нормативные рамки. Власть негосударственных субъектов, особенно транснациональных корпораций и международных организаций, стремительно растет, поскольку они контролируют мировые сети капитала и информации. Партнерские отношения и иностранные инвестиции расширяют возможности государств и создают новые центры принятия решений. Распространение цифровых технологий ускорило рост транснациональных корпораций в период 2000–2020 годов, когда число интернет-пользователей в мире увеличилось с около 400 миллионов до более чем 4,5 миллиарда, что позволило компаниям управлять финансовыми и производственными потоками в различных регионах. В монографии «Проблемы современной экономики» отмечается, что «механизмы региональной интеграции включают институциональные соглашения, координацию экономической политики и комплексные политические и административные процедуры. При таких условиях появляется возможность консолидировать ресурсы и формировать общие межгосударственные позиции» [39, с. 116]. Одним из практических примеров являются региональные таможенные соглашения, которые

стандартизируют тарифы в нескольких государствах, сокращая время оформления на пограничных пунктах.

Альянсы в сфере безопасности поддерживают стабильность с помощью скоординированных политических и военных механизмов. Совместные военные учения и правовые соглашения помогают надежно защищать страны от угроз и вызовов. Когда большие воинские контингенты из разных стран собираются для проведения учений и используют единые системы управления, тогда и появляется возможность оперативного реагирования на проблемы, возникающие вне границ стран-участниц.

В мировой экономике существует очень высокая степень взаимосвязанности. Производственные цепочки распределены между разными странами, например, в одной стране разрабатывается какой-то продукт, собирается он в другой, соответственно логистика проходит через разные государства. Международная интеграция значительно увеличивает эффективность, но наравне с этим возникают и серьезные проблемы и уязвимости. Торговые ограничения, санкции, сбои в поставках часто приводят к остановке производства и нехватке нужных товаров. Чтобы снизить эти риски, многие страны проводят диверсификацию поставщиков, создают стратегические запасы и механизмы совместного управления логистикой в ситуациях кризиса.

Во втором параграфе второй главы **«Укрепление геополитических позиций Таджикистана в период государственной независимости»** анализируется и рассматривается политическая ситуация в Республике Таджикистан в первые годы периода суверенитета. В данной части исследования анализируется влияние региональных и глобальных политических процессов на становление и развитие национальной государственности Республики Таджикистан. Показано, как после обретения независимости наше государство стремилось строить отношения с другими странами на основе справедливости, что способствовало защите его интересов и укреплению его позиций на международной арене. Когда Таджикистан обрел независимость, стране пришлось провести реформы и начать двигаться по пути демократизации. Новая Конституция, принятая в 1994 году, заложила основу правил, которые помогли стране и позволили провести реформы как в правительстве, так и в обществе. Изменились в силу этого и взаимоотношения между людьми и образ жизни населения. В то время Таджикистан стремился стать частью мировой экономики и привыкнуть к тому, что происходило в мире, уделяя особое внимание развитию политического пространства, духовной и культурной сферы. В результате в стране сформировались и успешно функционируют основные демократические институты.

К ним относятся соблюдение принципа разделения властей, наличие и деятельность профессионального парламента, принимающего важнейшие законы для регулирования общественных отношений. С созданием благоприятных условий в обществе возможность для развития получили различные политические институты. Активно действуют общественные

объединения, включая партии и партийные системы, народные организации, культурные и национальные объединения, представляющие интересы национальных меньшинств, профсоюзы и различные группы интересов граждан, что характерно для гражданского общества и является инструментом регулирования отношений между гражданским обществом и государством. Их деятельность и взаимодействие регулируются конституционными законами и действующим законодательством Республики Таджикистан. Тем не менее, прогрессивные изменения в политической сфере Таджикистана продолжаются.

Таджикистан, находясь на перекрестке различных цивилизаций, всесторонне поддерживает реализацию демократических норм. Создание демократического, правового, унитарного и светского государства не позволяет народу Таджикистана остаться в стороне от современного развития и дает возможность активно участвовать в освоении ценностей и достижений современности.

После обретения независимости различные силы пытались навязать нашему народу и государству разные модели развития. Однако общество не приняло их, рассматривая как чуждые и ненужные ценности. Таджикистан отверг модель религиозной государственности, не считая её средством вхождения в мировую цивилизацию. Такая стратегия позволила создать благоприятные условия для обеспечения мира и стабильности в стране. Одновременно Таджикистан освободился от политической, экономической и культурно-идеологической системы советской эпохи. Впервые за последние сто лет народ Таджикистана из составной части Евразии, поддерживавшей свое существование под влиянием единой идеологии, превращается в полноправного субъекта. Однако после обретения суверенитета Таджикистан не отворачивается от Евразии как цивилизационного и геополитического региона, а продолжает обеспечивать его многообразие в качестве полноправного члена данного пространства.

Национальное развитие Таджикистана зависит от позиции страны и глобальных перемен. Глубокое влияние на национальное развитие также оказывают условия формирования взаимоотношений государств Евразии и ОБСЕ, особенности исламского мира и мусульманских сообществ, новые процессы в Центральной Азии, деятельность Шанхайской организации сотрудничества, а также качественные и количественные трансформации самого таджикского общества.

В этой ситуации реализация стратегии сплочения, достижение общественного согласия и координация интересов являются ключевыми задачами Таджикистана в контексте его геополитического положения и геополитических основ приграничного региона. Таджики и Таджикистан находятся на стыке различных цивилизаций. Лишь путем обеспечения надлежащего баланса этих цивилизаций могут быть гарантированы мир, стабильность и устойчивое развитие страны. Признаваемое нами многообразие чуждо некоторым реакционным политикам, поэтому и мы не

можем признавать подобных лиц. Например, если способ формирования религиозных отношений в светском государстве (секулярном обществе) является для нас приемлемым, то для реакционного ислама он непримирим. Аналогичная ситуация наблюдается и в политике. Наша многовекторная внешняя политика, в которой Российская Федерация и другие мировые силы признаются стратегическими партнерами, неприемлема для некоторых сторон. Некоторые государства даже пытаются отдалить других партнеров от Таджикистана.

Следует отметить, что новые условия порождают новые задачи. Очередными задачами Таджикистана в современных условиях являются сохранение многообразия общества и единства политических и культурных позиций страны. Например, синтез ислама и светской государственности, ислама и свободы совести, признание демократических свобод, евразийских ценностей, документов ООН, европейских достижений, ценностей Шанхайской организации сотрудничества и ряда других факторов являются выражением данного многообразия. Реалии Таджикистана демонстрируют, что консенсус между этими ценностями вполне возможен [29, с. 60-61].

Таким образом, в течение прошедших тридцати лет наблюдается эволюция геополитических знаний в направлении важнейших политических вопросов. В частности, таджикские ученые провели значительную работу в этой области. За этот период была устранена угроза фрагментации Таджикистана на отдельные регионы, а экономика и государственная структура в определенной степени стабилизировались. Вслед за этим вопрос укрепления геополитических позиций Республики Таджикистан на мировой арене становится предметом геополитических дискуссий. В начале XXI века под влиянием глобальных политических событий в сфере геополитических исследований и международных отношений происходят существенные изменения. Данные изменения, прежде всего, относились к экономической, военной, стратегической, геополитической и идеологической сферам.

В условиях роста глобальной нестабильности и обострения конкуренции между сверхдержавами Республика Таджикистан стремится сбалансировать свою внешнюю политику. С этой целью Таджикистан активно участвует в деятельности региональных и международных организаций, в том числе Организации Объединенных Наций, Шанхайской организации сотрудничества и Организации Договора о коллективной безопасности. Данные организации позволяют Республике Таджикистан реализовывать свои национальные интересы за рубежом и укреплять свои международные позиции. За годы независимости Республика Таджикистан смогла через эти организации представить мировому сообществу свои созидательные инициативы по разрешению конфликтов и укреплению региональной стабильности.

Укрепление отношений с соседними центральноазиатскими государствами должно оставаться одним из главных приоритетов внешней политики Таджикистана. Стабильность и процветание региона напрямую

связаны с собственной безопасностью и экономическим развитием Таджикистана. Поэтому необходимо расширять торгово-экономическое сотрудничество, укреплять трансграничное взаимодействие и совместно бороться с терроризмом, экстремизмом и незаконным оборотом наркотиков. Успех здесь зависит от поиска точек соприкосновения, основанных на взаимоуважении, искреннем понимании и принятии интересов каждой из сторон. Хотя Таджикистан должен и впредь углублять свои жизненно важные партнёрские отношения с Российской Федерацией и КНР, в частности в сферах энергетики, безопасности и инфраструктуры, успешная внешняя политика подразумевает более широкий взгляд на вещи. Помимо традиционных союзов и инициатив наподобие «Один пояс – один путь», необходимо проводить политику открытых дверей, в рамках которой налаживаются новые связи и с обоюдовыгодной стороны используются вероятные возможности с партнерами в Азии, Европе и Америке.

Привлечение иностранных инвестиций, расширение торговых отношений и развитие обмена в сфере образования, науки и культуры являются важными направлениями. Необходимо уделять должное внимание продвижению туристического потенциала страны и привлечению гостей со всего мира. В конечном итоге успех внешней политики Таджикистана будет зависеть от его способности адаптироваться к быстро меняющейся международной обстановке, оперативно реагировать на возникающие вызовы и угрозы, а также эффективно использовать свои стратегические преимущества и возможности. Важно проводить сбалансированную и прагматичную политику, основанную на принципах национальных интересов, суверенитета и независимости.

Третья глава диссертации **«Укрепление международных позиций Республики Таджикистан в современных геополитических процессах»** состоит из двух параграфов. В первом параграфе третьей главы **«Таджикистан в региональных и глобальных геополитических процессах современности»** исследованы международное сотрудничество Республики Таджикистан с различными странами мира, влияние внутренних и внешних факторов на геополитическое положение Республики Таджикистан, процесс формирования внешней политики страны и укрепление международных позиций Таджикистана.

В направлении формирования регионального сотрудничества Таджикистан не приемлет амбициозных и высокомерных планов, действуя в рамках принятой «политики открытых дверей». Например, поддержание прочного долгосрочного сотрудничества Таджикистана со странами СНГ позволяет отечественным товарам получать доступ к внешним рынкам.

В настоящее время высказываются различные мнения относительно будущего мирового порядка. Чаще всего дискуссии ведутся вокруг биполярного и многополярного мира. С превращением Китая в мировую сверхдержаву элементы биполярного мира становятся всё более отчетливыми. Несмотря на стремительный рост Китая, США придерживаются в отношении

этого государства политики сдерживания [толерантности]. В связи с такой ситуацией не исключено обострение взаимных отношений между Китаем и США в ближайшем будущем. Безусловно, нарастание напряженности в их отношениях негативно скажется на темпах развития Китая.

При укреплении геополитических позиций Республики Таджикистан необходимо учитывать как региональные, так и глобальные факторы. Кроме того, в упрочении геополитического статуса государства огромную роль играет политическая элита. Политический опыт стран мира показывает, что укрепление геополитических позиций государства во многом зависит от решения отдельных вопросов государственного строительства и упрочения основ государственности. Повышение политической мощи государства позволяет на должном уровне организовать защиту национальных интересов и эффективно отстаивать их во внешней политике.

В контексте укрепления геополитических позиций Таджикистана следует отметить, что после обретения независимости республика столкнулась с вооруженным внутренним противостоянием. Затяжной конфликт не позволил в первые годы суверенитета решить вопросы, связанные с геополитическим положением страны. Напротив, гражданская война отбросила развитие Таджикистана на десятилетия назад и даже создала угрозу исчезновения государства с политической карты мира. Поэтому при рассмотрении геополитического положения Таджикистана данный фактор должен обязательно приниматься во внимание. Кроме того, следует признать, что Таджикистан обрел независимость в крайне сложных геополитических условиях. Окончание холодной войны направило геополитическую борьбу в иное русло. Например, до распада Советского Союза терроризм и террористические организации не рассматривались как геополитический ресурс. Однако в современных условиях ряд государств, особенно геополитические субъекты, используют террористические организации для достижения своих целей.

В укреплении государственности и усилении геополитических позиций государства роль политической элиты чрезвычайно велика. В последние годы вокруг этого вопроса проводятся отдельные исследования. Ученые, занимающиеся изучением данной проблематики, пришли к выводу, что в укреплении геополитического положения государства решающую роль играют политическая элита и, в особенности, политические лидеры. Группа российских ученых, анализируя геополитическую активность правящих элит ряда государств, считает роль принимаемых ими политических решений главным фактором трансформации международных отношений и внешней политики [12]. Без сомнения, историю творят выдающиеся личности. В судьбе наций и государств политические лидеры и высшее руководство страны играют ключевую роль.

Новейшая история Таджикистана еще раз свидетельствует о том, что в развитии государства, укреплении его позиций в системе международных отношений и упрочении его геополитического статуса решающую роль играет

политическая элита. Как известно, в первые годы независимости политическая элита того периода не смогла предотвратить начало гражданской войны. Данная ситуация имела различные причины, однако главной из них стало недостаточное осознание политической элитой реалий того времени. Политическое руководство страны не уделяло должного внимания геополитическим изменениям, а принимаемые ими политические решения не могли в полной мере удовлетворить потребности общества.

Кроме того, форсированная демократизация способствовала возникновению партий и движений, носивших регионально-местнический характер. В этом процессе также появились политические течения, которые преследовали и пропагандировали радикальную идеологию. В результате таджикское общество разделилось на противоборствующие группы; даже в столице страны были организованы противостоящие друг другу митинги («майдоны»). В тот период политическому руководству страны следовало предпринять решительные меры для предотвращения разобщения нации. В этой связи уместно отметить, что все государства в своей внешней политике преследуют собственные национальные интересы — это является геополитической реальностью. В первые годы независимости ряд стран региона и мира уже активно продвигали свои геополитические интересы в Таджикистане. Одной из основных причин начала гражданской войны стало вмешательство внешних субъектов во внутренние дела республики. Учитывая это обстоятельство, гражданскую войну, произошедшую в Таджикистане, называют навязанной войной («чанги тахмил»). Пользуясь неопытностью и нестабильностью тогдашней политической элиты, некоторые государства стремились навязать таджикскому обществу чуждую культуру. Поэтому, наряду с решением вопросов государственного строительства, в частности укрепления государственных институтов, крайне важным представлялся учет геополитических реалий.

Под руководством Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона этот подход последовательно реализуется во внешней политике страны, формируя имидж Таджикистана на мировой арене как миролюбивого и ответственного члена международного сообщества. Политика «открытых дверей», впервые провозглашённая Президентом в новогоднем обращении в 2003 году, с тех пор превратилась в всеобъемлющую и содержательную основу для широкого и конструктивного сотрудничества со странами различных регионов по ключевым глобальным вопросам.

В своей основе эта политика отражает искреннюю приверженность Таджикистана построению дружественных и основанных на взаимном уважении отношений со всеми странами, независимо от их политических систем, уровня развития или географического положения. Политика «открытых дверей» позволила Республике Таджикистан сформировать сбалансированную и многовекторную внешнюю политику. Кроме того, на основе этой политики Таджикистан оказал значительное влияние на

международный диалог, межгосударственное сотрудничество и региональную стабильность.

Политика «открытых дверей» полностью соответствует приоритетам внешней политики Республики Таджикистан, так как участие в системе многосторонних отношений составляет один из основных приоритетов международного сотрудничества страны. Несмотря на ограниченность ресурсов и сложное геополитическое положение, Республика Таджикистан сумела за очень короткий срок наладить взаимовыгодные связи с широким кругом стран и международных субъектов. Посредством примирительных переговоров и поиска компромиссов Таджикистан смог достойно решить внутренние проблемы. Подобные уникальные успехи внутренней политики позволили Республике Таджикистан укрепить международное сотрудничество с зарубежными государствами и международными организациями. Теперь Таджикистану в ходе дальнейшего укрепления своих геополитических позиций необходимо учитывать геополитические реалии современного мира.

Во втором параграфе третьей главы диссертации **«Перспективы защиты геополитических интересов Республики Таджикистан в новом мировом порядке»** анализируются особенности сотрудничества Таджикистана с различными странами мира, использование принципа многосторонней внешней политики, диверсификация внешней политики и интеграция Таджикистана в международные и региональные организации.

В сегодняшних условиях все государства, особенно великие державы и новые субъекты геополитической карты мира, стремятся к достижению своих интересов, и геополитическая ситуация в мире представляет собой сферу столкновения интересов различных стран. В таких условиях укрепление позиций государства на мировой арене является сложной задачей. Только политическое руководство и лидер страны способны проводить в этом направлении необходимую и соразмерную работу.

Республика Таджикистан стремится активно участвовать в мировой политике, обеспечивая внутреннее развитие и защиту своего геополитического пространства. На международной арене Таджикистан, как вновь образованное и сравнительно небольшое государство, нуждался в надежном стратегическом партнерстве. В новой мировой системе, в рамках взаимоотношений её непосредственных участников, Таджикистан искал свое место. Различные вопросы мировой политики анализировались политиками сквозь призму целей и интересов Таджикистана, так как страна становилась неотъемлемой частью мирового сообщества со своей особой ролью. Однако решение проблем давалось с трудом. Сказывалось отсутствие достаточного опыта участия в большой политике и прямого международного взаимодействия. Руководство страны в первые годы независимости также не в полной мере осознавало основные цели и задачи международной политики. Большинство из них, будучи специалистами советской эпохи, не имели опыта деятельности в качестве самостоятельных акторов мировой политики.

Уровень мышления и понимания проблем зачастую не выходил за рамки партийных догм и целей, что создавало препятствия для определения магистральных путей развития национального суверенитета. В новой системе международных отношений, формирующейся в современном мире, Таджикистан и другие государства Центральной Азии играют важную роль. В регионе появились новые игроки, стремящиеся влиять на происходящие процессы. Политические трансформации в Центральной Азии не остаются без внимания других стран. Великие державы и влиятельные региональные государства стремятся закреплиться в регионе и проводить свою политику. Среди них наиболее активны Россия, США, Китай, Индия, Иран, Турция, Пакистан и другие [21].

Отношения с Россией развиваются преимущественно в сфере безопасности. Военно-техническое сотрудничество включает поставки вооружения, модернизацию инфраструктуры и проведение совместных учений. Политические гарантии Москвы подкрепляются членством Душанбе в ОДКБ, которая формирует систему коллективной обороны. Безопасность Таджикистана в значительной степени зависит от его механизмов сдерживать угрозы из соседних стран, в частности из Афганистана. Такие вопросы как энергетические соглашения и миграция, имеют ключевое значение для отношений нашей страны с другими государствами. Поэтому наши дипломаты постоянно работают над тем, чтобы Таджикистан извлекал выгоду из этих отношений, не создавая при этом проблем внутри страны. Наши отношения с Китаем в основном касаются торговли в рамках проекта «Один пояс – один путь». Китайские инвестиции помогли построить наши дороги и развить горнодобывающую промышленность, но чрезмерная зависимость от них может затруднить нам принятие собственных решений и контроль над собственными технологиями. Именно поэтому мы должны быть осторожными и следить за тем, чтобы защищать национальные интересы. Когда речь заходит о США и ЕС, они, как правило, стремятся помочь нам в улучшении работы госструктур и строительстве демократических институтов. Помощь, без сомнения, хорошая и полезная, однако она зачастую сопровождается такими условиями, которые нам не особо нравятся. Таджикистан должен проводить подобные реформы с учётом нашей культуры, истории и того факта, что мы, будучи развивающейся страной, нуждаемся в том, чтобы западные осознали и приняли этот факт. В конечном итоге цель независимого Таджикистана проста: мы хотим, чтобы другие страны не вмешивались во внутренние дела, при этом продолжая получать инвестиции, необходимые для роста и процветания нашей любимой Родины.

Такой подход позволяет сохранять суверенитет Республики Таджикистан и вести конструктивный диалог с партнерами по развитию. В целом можно сказать, что Республика Таджикистан посредством своего двустороннего и многостороннего сотрудничества обеспечила устойчивость внешней политики страны. Диверсификация внешних отношений помогает

снизить риск односторонней зависимости и укрепляет позиции страны на международной арене [19].

Расширение системы отношений требует сочетания двусторонних связей с многосторонним сотрудничеством в рамках региональных и глобальных форматов. Балансирование отношений с великими державами должно сопровождаться углублением связей с развивающимися партнерами для создания множественных каналов сотрудничества. Данная стратегия повышает дипломатическое многообразие и устойчивость национальной политики перед лицом внешних шоков. Реализация диверсифицированной внешней политики требует укрепления институционального потенциала и четкого определения внешнеполитических приоритетов. Необходимые инструменты включают в себя хорошо налаженную сеть дипломатических представительств, целевые экономические соглашения и активное участие в механизмах регионального взаимодействия. Постоянная диверсификация должна основываться на национальных интересах, обеспечивать суверенитет и одновременно создавать условия для экономического развития.

Следует отметить, что под словосочетанием «геополитическая позиция государства» понимается реальный статус государства в международной и региональной системе государств. В то же время сущность геополитической позиции государства выражают его независимость, свобода от влияния других государств, защита и формирование национальных интересов. Необходимо подчеркнуть, что геополитическая позиция является понятием относительным, так как она служит государству лишь на определенных этапах развития и не обладает постоянной силой. Геополитические же интересы в большей степени связаны с интересами государства, нации и их ролью в новом мировом порядке, которые реализуются прежде всего для защиты национальных интересов и авторитета.

Заключение

Республика Таджикистан занимает важное геостратегическое положение в регионе Центральной Азии. В связи с этим её значимость сегодня существенно возросла, и можно прогнозировать, что она продолжит расти в будущем. Этот процесс, безусловно, зависит от различных факторов. Роль Республики Таджикистан как страны, граничащей с Исламской Республикой Афганистан, оценивается как критически важная. Следует отметить, что не только Таджикистан, но и другие страны Центральной Азии являются активными участниками региональной геополитики [3-А].

Другим значимым фактором в Центральной Азии является наличие огромных запасов сырья, прежде всего энергетических ресурсов, роль которых в будущем будет только усиливаться. Это определяет растущий интерес ведущих центров силы к современному миру. В первое десятилетие после распада СССР наблюдалось ослабление позиций России в Центральной Азии, что привело к возникновению «геополитического вакуума», который в тех условиях стремились заполнить другие государства. Европейский Союз

сосредоточился на развитии экономических, финансовых и культурных связей со странами региона. Параллельно с этим в Центральную Азию, которая ранее была в значительной степени изолирована от внешнего мира, активно вошел Китай, сконцентрировав внимание преимущественно на экономической деятельности [1-А].

Начиная с 2000-х годов, Россия приступила к восстановлению своего влияния в центральноазиатском регионе. Углубилось сотрудничество в экономической и военной сферах, а также в области коллективной безопасности. Террористические акты 11 сентября 2001 года в США, положившие начало международной антитеррористической кампании в Афганистане, дали импульс укреплению связей США с некоторыми государствами Центральной Азии в сфере обороны и безопасности, что привело к размещению американских военных баз на их территориях. Однако эти действия реализовывались в иных формах по сравнению с развитием сотрудничества стран региона с Россией, которая поддерживала антитеррористические усилия коалиции. Одновременно с этим создание Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) способствовало её превращению в полноценную международную структуру, активно действующую в центральноазиатском регионе [4-А].

Для России постоянное присутствие и, более того, расширение военного присутствия США в регионе является абсолютно неприемлемым. В то же время она крайне заинтересована в стабилизации ситуации в Афганистане и предотвращении дестабилизации региона, вызванной приходом к власти движения «Талибан», что создает риски как для Центральной Азии, так и для сопредельных территорий самой России. Это стало бы ударом по интересам национальной безопасности как Российской Федерации, так и государств Центральной Азии. Как неожиданно произошло в сентябре 2021 года, большая часть территории Афганистана, включая столицу Кабул, перешла под контроль движения «Талибан». Теперь вопросы обеспечения безопасности в странах Центральной Азии привлекают ещё большее внимание России и Китая. Однако наряду с этим сами страны региона также в высшей степени заинтересованы в обеспечении региональной безопасности. Для Республики Таджикистан в нынешних условиях обеспечение безопасности на афганском направлении и предотвращение терроризма и экстремизма стали приоритетными геополитическими интересами [3-А].

Китай является еще одним ключевым геополитическим игроком в Центральной Азии, последовательно укрепляющим свои позиции в регионе. Региональная политика Китая базируется на поиске энергетических ресурсов в Казахстане и частично в Туркменистане, а также на развитии сотрудничества в сферах безопасности и экономики через ШОС. Китай имеет весьма благоприятные перспективы для освоения рынков Центральной Азии. Уже сегодня продукция местных производителей зачастую не выдерживает конкуренции с дешевыми китайскими потребительскими товарами [5-А].

Преобладающее влияние России, США и Китая в центральноазиатском регионе не означает отсутствия интересов и соответствующих действий со стороны других акторов. Среди них Европейский Союз, Япония и Индия ограничивают свое присутствие в основном экономической сферой. Региональные игроки, такие как Иран и Турция, также стремятся расширить свое влияние в регионе, однако их потенциал несопоставим с возможностями трех великих держав [5-А].

Текущая ситуация в Центральной Азии не означает, что внешние акторы обречены на «игру с нулевой суммой», где проигрыш одного игрока автоматически становится выгодой другого. При рациональном подходе, политической воле и, что самое важное, желании найти компромисс, их конструктивное сотрудничество вполне возможно. Несмотря на различия в подходах, историческом опыте, политической культуре и экономической мощи, а также на то, что действия друг друга периодически расцениваются как угрозы, все три державы имеют общие интересы в сфере безопасности, проистекающие из реальных угроз [1-А].

С точки зрения геополитических интересов России представляется целесообразной разработка отдельной стратегии или концепции в отношении Центральной Азии, возможно, по аналогии со стратегией Европейского Союза. В Концепции внешней политики и Стратегии национальной безопасности России данный регион упоминается лишь в общем виде, практически без конкретизации. Принятие такого документа на высшем уровне помогло бы сделать политику России в регионе менее реактивной (ориентированной на события) и более сфокусированной на достижении конкретных долгосрочных задач [5-А].

Изучение как отечественных, так и зарубежных научных подходов к геополитическим проблемам в контексте текущих политических процессов показало, что термин «геополитические интересы» имеет широкую и многообразную интерпретацию. Он чаще всего используется для описания политических векторов государств, оценки их роли в международной системе на основе анализа совокупности экономических, политических, военно-стратегических, ресурсных и иных факторов, имеющих важное значение для стабильности [2-А].

Следует сделать вывод, что геополитические интересы государств, как правило, носят прагматичный характер. Поэтому в процессе столкновения интересов самосохранение, обеспечение национальной безопасности и совершенствование средств их защиты достигаются через реализацию стратегических целей. Безопасность государства является ключевым геополитическим интересом.

Роль Таджикистана в современной геополитической системе можно лучше понять, проанализировав его место в глобальных и региональных процессах.

Географически расположенный в самом сердце Центральной Азии, Таджикистан занимает стратегически важное положение на пересечении

основных торговых и транспортных путей, что привлекает к нему политическое и экономическое внимание таких крупных держав, как Россия, Китай и США. Длинная граница с Афганистаном ставит страну на передовую линию борьбы с терроризмом, экстремизмом и наркотрафиком, делая ее ключевым игроком в обеспечении региональной стабильности.

В экономическом плане Таджикистан обладает значительным гидроэнергетическим потенциалом, примером которого является Рогунская ГЭС, которая может стать краеугольным камнем энергетической безопасности всего центральноазиатского региона. В то же время страна расположена вдоль важных транспортных коридоров, в том числе тех, которые развиваются в рамках инициативы «Пояс и путь», что позволяет ей активно интегрироваться в мировую экономику за счет развития инфраструктуры.

Таджикистан поддерживает очень тесные партнерские отношения с Россией и Китаем. Он также принимает активное участие в деятельности Шанхайской организации сотрудничества и Организации Договора о коллективной безопасности. Такое партнерство заметно повышает уровень безопасности страны и укрепляет ее позиции на международной арене.

Значительная часть жителей Таджикистана работает в России. Трудовая миграция влияет на экономику страны и поддерживает социальные связи. При этом богатое культурное наследие нашей страны помогает успешно выстраивать отношения с соседями и другими странами мира. В целом геостратегическое положение Республики Таджикистан в современном мире уникально и многогранно.

Его роль и влияние в Центральной Азии напрямую зависят от укрепления суверенитета и дальнейшей демократизации общества. Академические исследования подтверждают, что Республика Таджикистан обладает особым статусом и играет значительную роль в формировании текущих событий в регионе. Таким образом, сотрудничество с Таджикистаном означает взаимодействие не только с одной страной, но и со всем регионом Центральной Азии в целом [6-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

1. Укрепление регионального сотрудничества: Активное участие в региональных организациях (ШОС, ОДКБ, СНГ) и развитие двусторонних отношений с соседними государствами Центральной Азии являются ключевыми факторами обеспечения безопасности и стабильности в регионе. Необходимо усиливать взаимодействие в сфере борьбы с терроризмом, экстремизмом, незаконным оборотом наркотиков и трансграничной преступностью. Также следует развивать экономическое сотрудничество, направленное на развитие транспортной инфраструктуры, энергетическое взаимодействие и торговлю.

2. Реализация политики «открытых дверей» требует соблюдения баланса интересов России, Китая, США и Европейского союза в процессе

осуществления внешней политики Таджикистана. Привлечение прямых иностранных инвестиций и новых технологий в энергетическую и транспортную сферы должно осуществляться с учетом жизненно важных интересов Республики Таджикистан. Примером тому может служить инвестирование в крупные экономические проекты, в частности CASA-1000. В то же время Республики Таджикистан при осуществлении международного сотрудничества и в ходе взаимодействия с зарубежными акторами следует стремиться привлекать их внимание к модернизации социальной инфраструктуры. В частности, развитие образования и здравоохранения позволит снизить экономическую зависимость страны.

3. Переход к устойчивому развитию требует сокращения доли денежных переводов трудовых мигрантов в валовом внутреннем продукте. В таких условиях стратегическое значение имеют либерализация предпринимательской среды и устранение бюрократических барьеров. Кроме того, формирование благоприятного инвестиционного климата позволит создать новые рабочие места внутри страны и осуществить диверсификацию национальной экономики.

4. Современная геополитическая картина требует от Республики Таджикистан уделять первостепенное внимание укреплению своего оборонного потенциала. Необходимость улучшения пограничного контроля и обеспечения безопасности государственной границы возможна не только за счет внутренних ресурсов, но и на основе сотрудничества со странами-членами ОДКБ и ШОС. В особенности антитеррористическая деятельность требует регионального и международного сотрудничества. Гражданская оборона вносит серьезный вклад в решение этих задач. Необходимо поддерживать её структурные подразделения в состоянии постоянной готовности к реагированию на стихийные бедствия и промышленные аварии.

5. Необходима реализация планов по защите ледников и водных ресурсов от последствий изменения климата, включающая совершенствование ирригационных систем с использованием современных сельскохозяйственных технологий, просвещение дехкан по вопросам охраны окружающей среды для обеспечения продовольственной безопасности страны.

6. Популяризация истории и культуры Таджикистана с целью привлечения туристов и развития туристической сферы, помогающие улучшить имидж страны. Для достижения этой цели нам необходимо улучшать туристическую инфраструктуру и качество обслуживания, что в свою очередь привлекать отечественные и иностранные инвестиции, создавать больше экономических возможностей для населения.

Литература:

1. Абдулхаков, М.М. Защита национальных интересов как важный фактор развития государственности [Текст]: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / М.М. Абдулхаков. – Душанбе, 2006. – 24 с.

2. Андрианова, Т.В. Геополитические теории XX в. (социально-философское исследование) [Текст] / Т.В. Андрианова. – М.: ИНИОН, 1996. – 178 с.
3. Асадуллаев, И.К. Таджикистан: пограничная зона и экспансия подобия [Текст] / И.К. Асадуллаев. – Душанбе: «Дониш», 2000. – 340 с.
4. Асаул, А.Н. Глобализация и регионализация мира [Текст] / А.Н. Асаул. – СПб: ГАСУ, 2010. – 104 с.
5. Бабурин, С.Н. Российский путь: становление российской геополитики накануне XXI в. [Текст] / С.Н. Бабурин. – М.: АНКО, 1995. – 384 с.
6. Бжезинский, З. Великая шахматная доска [Текст] / Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1998. – 256 с.
7. Вандам Е.А. Геополитика и геостратегия [Текст] / Е.А. Вандам. – М.: Изд-во «Кучково Поле», 2002. – 269 с.
8. Видаль де ла Блаш Поль // Большая советская энциклопедия. Т.2. 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – С.125.
9. Вовченко, Н.Г. Факторы развития и современные тенденции глобализации [Текст] / Н.Г. Вовченко, Н.В. Фадеева // Финансовые исследования. – 2006. – № 13. – С.3-22.
10. Гаджиев, К.С. Геополитика [Текст] / К.С. Гаджиев. – М.: Международные отношения, 1997. – 463 с.
11. Глущенко, В.В. Методические аспекты развития геополитической экономики в условиях выхода из глобального кризиса [Текст] / В.В. Глущенко // Международный научно-исследовательский журнал. – 2015. – № 9. – Ч.1. – С. 24-31.
12. Григорян, Д.К. Властвующая элита зарубежных стран и ее роль в геополитических процессах современности [Текст] / Д.К. Григорян, А.А. Крицкая, Д.А. Арапетян, И.Г. Веренич // Коммуникология. – 2020. – Т.8. – №1. – С.63-73.
13. Гумилев, Л.Н. Ритмы Евразии [Текст] / Л.Н. Гумилев. – М.: ЭКОПРОС, 1993. – 544 с.
14. Гумилев, Л.Н. Этногенез и биосфера Земли [Текст] / Л.Н. Гумилев. – М.: Изд-во «Институт ДИДИК», 1997. – 556 с.
15. Дефарж, М. Введение в геополитику [Текст] / Пер. с франс. – М.: Конкорд, 1996. – 240 с.
16. Драганов, А.А. Геополитические интересы современного Ирана в Кавказском регионе [Текст]: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / А.А. Драганов. – Пятигорск, 2011. – 27 с.
17. Дугин А.Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России [Текст] / А.Г. Дугин. – М.: Арктогея, 1997. – 608 с.
18. Зокиров, Г.Н. Геополитика [Текст] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2009. – 324 с.

19. Ильин, М.В. Геополитика как область знания [Электронный ресурс]. – URL: http://www.democracy.ru/library/misk/geopolitics_zuganov/page1.html (дата обращения: 25.02.2017 г.)
20. Иноземцев, В.Л. В защиту глобализации. Мифы политиков и реализм экономиста [Текст] / В.Л. Иноземцев. – М.: Ладомир, 2005. – 384 с.
21. Карамреза, М.Ф. Центральная Азия в орбите столкновения геополитических интересов мировых держав (США, Россия, Великобритания, Китай, Турция и Иран) [Текст] / М.Ф. Карамреза // Известия Сочинского государственного университета. – 2014. – № 4-2(33). – С. 167-170.
22. Каримов, Ш.Т. Тоҷикистон дар сиёсати хориҷии Аврупо ва Амрико [Текст] / Ш.Т. Каримов. – Душанбе, 2023. – 169 с.
23. Каримов, Ш.Т. Формат «С5+1» - живая площадка для стратегического сотрудничества [Текст] / Ш.Т. Каримов // Азия и Европа. – 2025. – № 3(23). – С. 36-42.
24. Киссенджер, Г. Мировой порядок [Текст] / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2023. – 544 с.
25. Колосов, В.С. Геополитика и политическая география [Текст] / В.С. Колосов, Н.С. Мироненко. – М.: Аспект-Пресс, 2001. – 479 с.
26. Курбонова, З.М. Особенности разрешения конфликтов и конфликтогенных ситуаций в условиях изменяющегося мира (на материалах центральноазиатских республик) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04 / З.М. Курбонова. – Душанбе, 2020. – 42 с.
27. Майтдинова, Г.М. Геополитическая динамика в постсоветской евразии в начале второго десятилетия XX века [Текст] / Г.М. Майтдинова // Известия Уральского федерального университета. – 2013. – №3. – С.36-45.
28. Маккиндер, Х. Географическая ось истории [Текст] / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2013. – 282 с.
29. Махмадов, А.Н. Национальный интерес Таджикистана (методическое руководство) [Текст] / А.Н. Махмадов, И.К. Асадуллаев. – Душанбе: ООО «Авесто», 2009. – 92 с.
30. Махмадов, П.А. Информационная безопасность в системе политической коммуникации: состояние и приоритеты обеспечения [Текст]: автореф. дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04 / П.А. Махмадов. – Душанбе, 2018. – 43 с.
31. Митрофанов, А.В. Шаги новой геополитики [Текст] / А.В. Митрофанов. – М., 1997. – 287 с.
32. Михайлов, Т.А. Эволюция геополитических идей [Текст] / Т.А. Михайлов. – М.: Изд-во «Весь мир», 1999. – 184 с.
33. Нартов, Н.А. Геополитика [Текст] / Н.А. Нартов. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 359 с.

34. Огнева, В.В. Политическая энциклопедия в 2-х томах. Т.1. [Текст] / В.В. Огнева. – М.: Мысль, 1999. – 750 с.
35. Паёми Президенти Республика Таджикистан «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 23.12.2022 [Захираи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/29823> (санаи мурочиат: 01.01.2023)
36. Панарин, А.С. Россия в цивилизационном процессе: между атлантизмом и евразийством [Текст] / А.С. Панарин. – М.: Институт философии РАН, 1995. – 263 с.
37. Поздняков, Э.А. Геополитика [Текст] / Э.А. Поздняков. – М.: ОА «Прогресс - Академия», 1995. – 95 с.
38. Пономарева, И.Б. Геополитические факторы внешней политики: современные видения [Текст] / И.Б. Пономарева // Мировая экономика и международные отношения. – 1990. – №1. – С.35-48.
39. Проблемы современной экономики: глобальный, национальный и региональный контекст [Текст]. – Гродно: ГрГУ, 2019. – 240 с.
40. Разуваев, В.В. Геополитика постсоветского пространства [Текст] / В.В. Разуваев. – М.: ИНИОН РАН, 1993. – 56 с.
41. Ратцель, Ф. Теория «жизненного пространства» [Текст] / Пер. с нем. – М.: Алгоритм, 2018. – 340 с.
42. Саидов, З.Ш. Республика Таджикистан на межгосударственной арене до и после объявления политики «открытых дверей» [Текст] / З.Ш. Саидов. – Душанбе: Контраст, 2015. – 346 с.
43. Сивков, К.В. Геополитические интересы России в XXI веке [Текст] / К.В. Сивков // Управление мегаполисом. – 2008. – №2. – С.176-183.
44. Сорокин, К.Э. Геополитика современности и геостратегия России [Текст] / К.Э. Сорокин. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1996. – 168 с.
45. Спайкмэн, Н.Д. Политическая карта Евразии. Часть 2 [Текст] / Н.Д. Спайкмэн // Вестник РГГУ. Серия: Политология. История. Международные отношения. Зарубежное регионоведение. Востоковедение. – 2016. – № 1(3). – С. 49-56.
46. Степурина, А.Н. Влияние глобализации на развитие международных связей регионов федеративных государств (на примере РФ, ФРГ и США) [Текст]: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / А.Н. Степурина. – М., 2009. – 24 с.
47. Сунь Цзы. Искусство войны [Текст] / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2016. – 160 с.
48. Тихонравов, Ю.В. Геополитика [Текст] / Ю.В. Тихонравов. – М.: ЗАО «Интел-Синтез», 1998. – 368 с.
49. Фуко, М. Безопасность, территория, население [Текст] / Пер. с франц. – М.: Наука, 2011. – 544 с.

50. Хайдаров, Р.Д. Таджикистан в орбите глобализационных и геополитических процессов. Монография [Текст] / Р.Д. Хайдаров. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 176 с.
51. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций [Текст] / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2003. – 603 с.
52. Хаусхофер, К. О геополитике. Работы разных лет / Пер. с нем. – М.: Мысль, 2001. – 426 с.
53. Хомский, Н. 9-11 [Текст] / Пер. с англ. – М.: Издательство «Логос», Фонд КИЦ «Панглосс», 2001. – 160 с.
54. Хореев, Б.С. Очерки геоглобалистики и геополитики [Текст] / Б.С. Хореев. – М., 1997. – 256 с.
55. Ҳуқмишоев, З.Д. Осиеи Марказӣ ҳамчун минтақаи бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ [Текст] / З.Д. Ҳуқмишоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2012. – №3/7 (99). – С.124-127.
56. Челлен, Р. Государство как форма жизни [Текст] / Пер. со швед. – М.: РОССПЭН, 2008. – 319 с.
57. Ятимов, С.С. Хомейнизм и внешнеполитическая идеология Исламской Республики Иран в новой системе международных отношений [Текст]: автореф. дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04 / С.С. Ятимов. – Душанбе, 2002. – 42 с.
58. Jervis R. Realism, Game Theory, and Cooperation // World Politics, 1988, Vol. 40, Issue 3. P. 317.
59. Levitt, T. The globalization of Markets // Harvard Business Review. - 1983 (May-June).

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

Статьи в рецензируемых научных журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-А]. Саймаҳмадов, Л.Н. Низоми геополитикӣ ва раванди тавсеаи он дар ҷаҳони муосир [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 1. – С.92-96. ISSN0235-005X.
- [2-А]. Саймаҳмадов, Л.Н. Геополитика ҳамчун назария ва методи таҳқиқоти муносибатҳои байнидавлатӣ [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 2. – С.98-102. ISSN0235-005X.
- [3-А]. Саймаҳмадов, Л.Н. Мавқеи геополитикии Россия ва Хитой дар низоми муносибатҳои байналхалқии муосир [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи

- ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 3-1. – С.100-108. ISSN0235-005X.
- [4-А]. Саймаҳмадов, Л.Н. Тоҷикистон ва Россия дар равандҳои геополитикии минтақавӣ ва глобалӣ [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2018. – № 1. – С.99-104. ISSN0235-005X.
- [5-А]. Саймаҳмадов, Л.Н. Ташаккули манфиатҳои геополитикӣ дар шароити муосир [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир. – 2023. – №1 (81). – С.108-122.
- [6-А]. Саймаҳмадов, Л.Н. Таъсири ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии минтақавӣ ба равандҳои геополитикии замони муосир [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2024. – № 2. – С.249-254. ISSN0235-005X.

Научные доклады:

- [7-А]. Саймаҳмадов, Л.Н. Манфиатҳои геополитикии Тоҷикистони соҳибистиклол ва мақоми он дар низоми нави ҷаҳонӣ [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Рушди давлатдорӣи миллӣ дар замони соҳибистиклолӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (ш.Душанбе, 3 сентябри соли 2021). –Душанбе, 2021. –С.238-245.
- [8-А]. Саймаҳмадов Л.Н.,Таҳкими ваҳдати миллӣ ва масъалаҳои муносибатҳои байналмилалӣ [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Тоҷикистон дар масири таърих: истиқлолият, дастовард ва дурнамо:маводи симпозиуми байналмилалӣ (қисми1) Душанбе, 2021. – С.254-261.
- [9-А]. Саймаҳмадов, Л.Н. Нақши элитаи сиёсӣ дар таҳкими мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ваҳдати миллӣ ва нақши он дар таҳкими истиқлолияти давлатии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (ш.Душанбе, 7 юни соли 2022). –Душанбе, 2022. –С.283-298.
- [10-А]. Саймаҳмадов Л.Н., Муҳаммад А.Н. Геополитика ҳамчун назария ва методи таҳқиқот.//Мусолиҳаи миллӣ дар Тоҷикистон ва аҳамияти он:маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ-Душанбе, 2024.-С.27-38.

Аннотатсия

**ба диссертатсияи Саймаҳмадов Лутфулло Насриддинович
дар мавзуи «Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми геополитикии ҷаҳони
муосир» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои сиёсӣ аз рӯйи
ихтисоси 5.6.4. Проблемаҳои сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ,
инкишофи глобалӣ ва минтақавӣ**

Калидвожаҳо: геополитика, низоми геополитикии ҷаҳон, муносибатҳои байналмилалӣ, манфиатҳои геополитикӣ, ҷаҳонишавӣ, ҳамгироии минтақавӣ, равандҳои геополитикӣ, мавқеи геополитикӣ, низоми нави ҷаҳонӣ.

Муайян кардани хусусиятҳои асосии ташаккули системаи геополитикӣ дар ҷаҳони муосир ва нишон додани нақш ва мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таркиби системаи мазкур мақсади таҳқиқотро ташкил медиҳад. Дар раванди таҳқиқот методҳои диалектикӣ, таҳлили системавӣ, муқоисавӣ ва сохторию функционалӣ истифода бурда шудаанд.

Дар кори илмӣ мазкур вазъи Тоҷикистон дар низоми ҷаҳонии геополитикӣ баррасӣ гардидааст. Дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ ва таҳлилу баррасии тағйирпазирии равандҳои геополитикии ҷаҳони муосир механизмҳои ташаккулёбии манфиатҳои геополитикии субъектҳои сиёсати ҷаҳонӣ муайян карда шуда, шарту шароитҳои амалишавии онҳо нишон дода шудаанд. Тағйирёбии нақш ва мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми геополитикии олам бо назардошти солҳои душвори ҷанги шаҳрвандӣ ва муқовиматҳои шадиди геополитикии замони муосир нишон дода шудааст. Дар таҳқиқоти илмӣ ба ҳамкории Тоҷикистону Русия дар заминаи равандҳои геополитикии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ таваҷҷуҳ зоҳир гардид. Ҳамчунин аҳамияти ин ҳамкорӣ барои таҳкими амният дар минтақа ва вазъи геополитикии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифт. Ташаккулёбии манфиатҳои геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мавқеи онҳо дар низоми нави ҷаҳонӣ баррасӣ гардидааст.

Маводи диссертатсия дар раванди таълими фанҳои сиёсатшиносӣ, амнияти миллӣ, амнияти байналхалқӣ, геополитика, сиёсати ҷаҳонӣ инчунин дар таҳияи барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии фанҳои мазкур метавонанд истифода шавад. Инчунин, арзиши назариявии натиҷаҳои таҳқиқот бо он асоснок карда мешаванд, ки хулосаҳо ва баррасиҳои муаллиф дар заминаи таҳлилу назарияҳои илмӣ ва тағйирпазирии равандҳои геополитикӣ анҷом дода шудаанд, ки дар самти коркарди концептуалии муборизаҳои геополитикӣ, муайян намудани манфиатҳои геополитикии давлат, ташаккулёбии низоми геополитикии олам ва аз ҷама муҳим барои коркарди механизмҳои мустаҳкамсозии нақш ва мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми геополитикии ҷаҳон муҳим мебошанд.

Аннотация
на диссертацию Саймахмадова Лутфулло Насриддиновича на тему
«Республика Таджикистан в геополитической системе современного
мира» на соискание степени кандидата политических наук по
специальности 5.6.4. Политические проблемы международных
отношений, глобального и регионального развития

Ключевые слова: геополитика, геополитическая система мира, международные отношения, геополитические интересы, глобализация, региональная интеграция, геополитические процессы, геополитическое положение, новый мировой порядок.

Определение основных особенностей формирования геополитической системы в современном мире и продемонстрировать роль и положение Республики Таджикистан в этой системе является целью исследования. В процессе исследования использовались диалектические методы, систематический, сравнительный и структурно-функциональный анализ.

В данной научной работе исследуется положение Таджикистана в глобальной геополитической системе. На основе изучения научной литературы, анализа и обзора изменчивости геополитических процессов в современном мире выявлены механизмы формирования геополитических интересов глобальных политических образований, а также показаны условия и предпосылки их реализации. Представлены изменения роли и положения Республики Таджикистан в глобальной геополитической системе с учетом тяжелых лет гражданской войны и острых геополитических противостояний современной эпохи. Научное исследование фокусируется на сотрудничестве Таджикистана и России в контексте региональных и глобальных геополитических процессов. Также обсуждается важность этого сотрудничества для укрепления безопасности в регионе и геополитической ситуации в Таджикистане. Рассмотрено формирование геополитических интересов Республики Таджикистан и их положение в новой мировой системе.

Материалы диссертации могут быть использованы в процессе преподавания политологии, национальной безопасности, международной безопасности, геополитики, мировой политики, а также при разработке учебных программ и учебников по этим предметам. Кроме того, теоретическая ценность результатов исследования оправдана тем, что выводы и предложения автора основаны на анализе научных теорий и трансформации геополитических процессов, которые важны в направлении концептуального развития геополитической борьбы, определения геополитических интересов государства, формирования мировой геополитической системы и, что наиболее важно, для разработки механизмов укрепления роли и позиций Республики Таджикистан в мировой геополитической системе.

Annotation

to dissertation of Saimakhmadov Lutfullo Nasriddinovich on theme "The Republic of Tajikistan in the Geopolitical System of the Modern World" for the degree of Candidate of Political Sciences in specialty 5.6.4. Political Problems of International Relations, Global and Regional Development

Keywords: geopolitics, global geopolitical system, international relations, geopolitical interests, globalization, regional integration, geopolitical processes, geopolitical position, new world order.

The purpose of this study is to identify the key features of the formation of the geopolitical system in the modern world and to demonstrate the role and position of the Republic of Tajikistan within this system. Dialectical methods, systematic, comparative, and structural-functional analysis were used in the study.

This research examines Tajikistan's position in the global geopolitical system. Based on a review of scientific literature and an analysis and overview of the variability of geopolitical processes in the modern world, the mechanisms for shaping the geopolitical interests of global political entities are identified, and the conditions and prerequisites for their implementation are demonstrated. This dissertation presents changes in the role and position of the Republic of Tajikistan in the global geopolitical system, taking into account the difficult years of civil war and the acute geopolitical confrontations of the modern era. This research focuses on cooperation between Tajikistan and Russia in the context of regional and global geopolitical processes. The importance of this cooperation for strengthening regional security and the geopolitical situation in Tajikistan is also discussed. The formation of Tajikistan's geopolitical interests and their position in the new global system are examined.

The dissertation materials can be used in teaching political science, national security, international security, geopolitics, and world politics, as well as in the development of curricula and textbooks for these subjects. Furthermore, the theoretical value of the research results is justified by the author's conclusions and proposals based on an analysis of scientific theories and the transformation of geopolitical processes, which are important for the conceptual development of geopolitical struggle, determining the state's geopolitical interests, shaping the global geopolitical system, and, most importantly, for developing mechanisms for strengthening the role and position of the Republic of Tajikistan in the global geopolitical system.